

KONSTITUCINĖ JURISPRUDENCIJA

LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINIO TEISMO
BIULETENIS

Nr. 3 (47)

LIEPA-RUGSĖJIS

2017

Vilnius

Redakcinė kolegija

Pirmininkas

Prof. dr. *Vytautas Sinkevičius*

Pirmininko pavaduotoja

Dr. *Ingrida Danėlienė*
Konstitucinio Teismo kanclerė

Nariai:

Elvyra Baltutytė

Konstitucinio Teismo teisėja

Prof. dr. *Gediminas Mesonis*

Konstitucinio Teismo teisėjas

Viktorija Staugaitytė

Konstitucinio Teismo vyriausioji patarėja

Prof. dr. *Dainius Žalimas*

Konstitucinio Teismo pirmininkas

Redakcijos adresas:

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

Gedimino pr. 36, LT-01104 Vilnius

Telefonas (8 5) 212 6043

El. paštas info@lrkt.lt

www.lrkt.lt

Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis, išskyrus Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktus, negali būti dauginama, taisoma ar kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

KONSTITUCINIO TEISMO NUTARIMAI**RULINGS OF THE CONSTITUTIONAL COURT****ARRÊTS DE LA COUR CONSTITUTIONNELLE**

7

Dėl Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Nr. KT9-N7/2017, 2017 m. liepos 4 d.

28

On the compliance of the provision of the Republic of Lithuania's Law on Military Conscription with the Constitution of the Republic of Lithuania, no KT9-N7/2017, 4 July 2017. Summary

31

Concernant la conformité de la disposition de la loi sur la conscription avec la Constitution de la République de Lituanie, N0 KT9-N7/2017, le 4 juillet 2017. Résumé

INFORMACIJA APIE KONSTITUCINIO TEISMO NUTARIMŲ**ĮGYVENDINIMĄ****INFORMATION ABOUT THE IMPLEMENTATION OF THE RULINGS OF THE CONSTITUTIONAL COURT****INFORMATIONS SUR LA MISE EN ŒUVRE DES ARRÊTS DE LA COUR****CONSTITUTIONNELLE**

34

Konstitucinio Teismo nutarimų, kuriais pripažinta, kad teisės aktas (jo dalis) prieštarauja Konstitucijai, įgyvendinimas: 2017 m. liepos 1 d. – rugsėjo 30 d.

The implementation of the rulings of the Constitutional Court, adopted from 1 July 2017 until 30 September 2017, by which it was recognised that a certain legal act (part thereof) was in conflict with the Constitution

La mise en œuvre des arrêts de la Cour constitutionnelle, reconnaissant l'incompatibilité d'un acte juridique (sa partie intégrante) avec la Constitution, adoptés pendant la période allant du 1 juillet au 30 septembre 2017

INFORMACIJA APIE PRAŠYMŲ IR PAKLAUSIMŲ PRIIMTINUMĄ**INFORMATION ABOUT THE ADMISSIBILITY OF PETITIONS AND INQUIRIES****INFORMATIONS SUR LA RECEVABILITÉ DES PÉTITIONS ET DEMANDES**

36

Konstituciniame Teisme gautų prašymų priimtinumas: 2017 m. liepos 1 d. – rugsėjo 30 d.

The admissibility of petitions received by the Constitutional Court from 1 July 2017 until 30 September 2017

La recevabilité des pétitions déposées à la Cour constitutionnelle pendant la période allant du 1 juillet 2017 au 30 septembre 2017

UŽSIENIO VALSTYBIŲ IR TARPTAUTINIŲ TEISMŲ PRAKTIKA**CASE LAW OF FOREIGN AND INTERNATIONAL COURTS****JURISPRUDENCE DES COURS ÉTRANGÈRES ET INTERNATIONALES**

40

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo aktų santraukos
Summaries of the acts of the Court of Justice of the European Union
Les résumés des actes de la Cour de justice de l'Union européenne

51

Europos Žmogaus Teisių Teismo aktų santraukos
Summaries of the acts of the European Court of Human Rights
Les résumés des actes de la Cour européenne des droits de l'homme

MOKSLINIAI STRAIPSNIAI

SCIENTIFIC ARTICLES

ARTICLES SCIENTIFIQUES

58

Dr. Dovilė Pūraitė-Andrikienė. Poreikis, prielaidos ir galimybės plėsti paklausimų dėl Konstitucinio Teismo išvadų nagrinėjimo teisenos objektų sąrašą

Dr. Dovilė Pūraitė-Andrikienė. Needs, preconditions and possibilities for expanding the list of objects of proceedings dealing with inquiries requesting a conclusion of the Constitutional Court. *Summary*

Dr. Dovilė Pūraitė-Andrikienė. Les besoins, les conditions préalables et les possibilités d'étendre la liste des objets d'un examen de demandes à la Cour constitutionnelle de présenter ses conclusions

79

Česlovas Vytautas Stankevičius. Tariamojo suvereniteto įtvirtinimas LTSR konstitucijoje 1988–1990 metais: procesas ir samprata

Česlovas Vytautas Stankevičius. The consolidation of the alleged sovereignty in the constitution of the Lithuanian SSR in 1988–1990: process and concept. *Summary*

Česlovas Vytautas Stankevičius. La consolidation de la souveraineté alléguée dans la Constitution de la RSS de Lituanie en 1988–1990: le processus et le concept

PASAULIO KONSTITUCINĖS JUSTICIJOS KONFERENCIJOS

IV KONGRESAS

THE 4TH CONGRESS OF THE WORLD CONFERENCE ON CONSTITUTIONAL

JUSTICE

4E CONGRÈS DE LA CONFÉRENCE MONDIALE SUR LA JUSTICE

CONSTITUTIONNELLE

118

Yi-Su Kim. 1-osios sesijos „Teisės viršenybės sampratų įvairovė“ pagrindinis pranešimas

Yi-Su Kim. The keynote speech delivered at Session 1 “The different concepts of the rule of law”. *Summary*

Yi-Su Kim. Le discours liminaire prononcé lors de la 1^{ière} session « Les différents concepts de l'État de droit »

127

Prof. dr. Dainius Žalimas. 2-osios sesijos „Nauji iššūkiai teisės viršenybei“ pagrindinis pranešimas

Prof. Dr. Dainius Žalimas. The keynote speech delivered at Session 2 “New challenges to the rule of law”. *Summary*

Prof. Dr. Dainius Žalimas. Le discours liminaire prononcé lors de la 2ième session « De nouveaux défis à l'État de droit »

148

Alexandru Tănase. 3-iosios sesijos „Teisė ir valstybė“ pagrindinis pranešimas

Alexandru Tănase. The keynote speech delivered at Session 3 “The law and the state”. *Summary*

Alexandru Tănase. Le discours liminaire prononcé lors de la 3ième session « Le droit et l'État »

157

Christoph Grabenwarter. 4-osios sesijos „Teisė ir žmogus“ pagrindinis pranešimas

Christoph Grabenwarter. The keynote speech delivered at Session 4 “The law and the individual”. *Summary*

Christoph Grabenwarter. Le discours liminaire prononcé lors de la 4ième session « Le droit et l'individu »

165

Pasaulio konstitucinės justicijos konferencijos IV kongreso Vilniaus komunikatas
The Vilnius Communiqué adopted at the 4th Congress of the World Conference on Constitutional Justice
Le Communiqué de Vilnius, adopté lors du 4e Congrès de la Conférence mondiale sur la justice

VENECIJOS KOMISIJOJE

VENICE COMMISSION

COMMISSION DE VENISE

167

Venecijos komisijos veiklos apžvalga: 2017 m. liepos 1 d. – rugsėjo 30 d.
A survey of the activity of the Venice Commission from 1 July 2017 until 30 September 2017
Un aperçu de l'activité de la Commission de Venise pendant la période allant du 1 juillet au 30 septembre 2017

169

KONSTITUCINIO TEISMO KRONIKA

2017 m. liepos 1 d. – rugsėjo 30 d.

171

CURRENT EVENTS AT THE CONSTITUTIONAL COURT

From 1 July 2017 until 30 September 2017

173

ÉVÉNEMENTS RÉCENTS À LA COUR

Pendant la période allant du 1 juillet au 30 septembre 2017

INFORMACIJA APIE KONSTITUCINĖS TEISĖS LITERATŪRĄ

INFORMATION ABOUT LITERATURE ON CONSTITUTIONAL LAW

INFORMATIONS SUR LES OUVRAGES DE DROIT CONSTITUTIONNEL

175

Nauja konstitucinės teisės literatūra Konstitucinio Teismo bibliotekoje
New literature on constitutional law in the library of the Constitutional Court
Nouveaux ouvrages de droit constitutionnel dans la bibliothèque de la Cour constitutionnelle

KONSTITUCINIO TEISMO NUTARIMAI

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas

DĖL DVASININKŲ ATLEIDIMO NUO KARO PRIEVOLĖS

Santrauka*

Šiuo nutarimu Konstitucinis Teismas, išnagrinėjęs bylą pagal Vilniaus apygardos administracinio teismo prašymą, pripažino, kad **Karo prievolės įstatymo** (2011 m. birželio 23 d. redakcija) 3 straipsnio 7 punktą, kuriame nustatyta, kad **nuo karo prievolės atleidžiami valstybės pripažintų tradicinių Lietuvos religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai, prieštarauja** Konstitucijos 29 straipsniui, 139 straipsnio 2 daliai.

Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad pagal Konstitucijos 139 straipsnį **kiekvienas Lietuvos Respublikos pilietis turi teisę ir pareigą ginti Lietuvos valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo, taip pat pareigą įstatymo nustatyta tvarka atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą**. Tai yra vienintelės Konstitucijoje *expressis verbis* įtvirtintos piliečio pareigos valstybei, kylančios iš Lietuvos Respublikos pilietybės kaip ypatingo abipusio valstybės ir jos piliečių teisinio ryšio. Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta konstitucinė piliečių pareiga atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą nėra savitikslių – ji yra tiesiogiai susijusi su pareiga ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo, įtvirtinta šio straipsnio 1 dalyje, taip pat tam tikru aspektu – ir su Konstitucijos 3 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta piliečių teise priešintis bet kam, kas kėsina į valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką. Kad piliečiai, turintys konstitucinę pareigą ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo, galėtų šią pareigą tinkamai vykdyti, jie turi būti tam gerai parengti; tokį parengimą užtikrina *inter alia* karo tarnyba.

Pagal Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį karo tarnyba gali būti pakeista alternatyviąja krašto apsaugos tarnyba. Konstitucinis alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos instituto įtvirtinimas yra susijęs su Konstitucijoje garantuojama minties, tikėjimo ir sąžinės laisve. Nutarime pažymėta, kad pagal Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį, aiškinamą kartu su 26 straipsniu, kuriame įtvirtinta minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, **asmenys, dėl savo religinių ar kitų įsitikinimų negalintys atlikti karo tarnybos, turi teisę vietoj jos įstatymo nustatyta tvarka atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą**. Įstatymų leidėjas, reguliuodamas krašto apsaugos organizavimą, privalo nustatyti šios konstitucinės piliečių teisės įgyvendinimo sąlygas, be kita ko, alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos trukmę, atlikimo tvarką. Tai darydamas jis

* Konstitucinio Teismo aktų santraukos nėra oficialūs dokumentai.

turi plačią diskreciją, tačiau negali nustatyti tokių alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos sąlygų, dėl kurių ji neatitiktų savo esmės ar būtų neveiksminga; taip pat privalo nustatyti tokią skyrimo atlikti šią tarnybą tvarką, pagal kurią būtų vertinamas piliečių prašymų ją atlikti pagrįstumas.

Šiame kontekste Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad Konstitucijos 26 straipsnis savo turiniu yra susijęs su 27 ir 28 straipsniais, pagal kuriuos žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas (27 straipsnis), įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių (28 straipsnis). Tai, be kita ko, reiškia, kad, **remdamasis savo įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu, žmogus negali atsakyti vykdyti Konstitucijoje įtvirtintų pareigų, *inter alia* piliečio pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, ar reikalauti jį nuo šių pareigų atleisti.**

Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarime aiškinant Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį konstatuota, kad įstatymu gali būti nustatytos atleidimo nuo privalomosios karo tarnybos sąlygos, susijusios su objektyviomis aplinkybėmis, dėl kurių piliečiai negali atlikti tokios tarnybos (amžius, sveikatos būklė ir kt.). Dabar Konstitucinis Teismas pridūrė, kad pagal Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį **įstatymu negalima nustatyti tokių atleidimo nuo konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą sąlygų, kurios būtų nesusijusios su objektyviomis aplinkybėmis, dėl kurių jie negali atlikti šios pareigos;** nesilaikant šio reikalavimo, minėta konstitucinė piliečių pareiga galėtų būti paneigta, kartu nebūtų sudarytos prielaidos tinkamai vykdyti konstitucinę kiekvieno piliečio teisę ir pareigą ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo.

Konstitucinis Teismas pažymėjo ir tai, kad pagal Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį įstatymų leidėjas **gali numatyti galimybę atidėti konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą vykdymą,** jeigu dėl įstatyme nustatytų svarbių priežasčių pilietis laikinai negali atlikti šios tarnybos arba jeigu jos tuo metu neatidėjus gali būti pakenkta svarbiems asmens, šeimos arba visuomenės interesams. Išnykus priežastims, dėl kurių tarnyba buvo atidėta, piliečiai turi atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą.

Įstatymų leidėjas, reguliuodamas karo ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos santykius, įskaitant karo tarnybos pakeitimą alternatyviąja krašto apsaugos tarnyba, atleidimą nuo pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, šios pareigos vykdymo atidėjimą, privalo laikytis iš Konstitucijos kylančių reikalavimų, be kita ko, konstitucinių asmenų lygiateisiškumo, proporcingumo, protingumo, teisingumo principų.

Kaip buvo pažymėta suinteresuoto asmens Seimo atstovų paaiškinimuose, nustatydamas ginčijamą teisinį reguliavimą įstatymų leidėjas vadovavosi Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje įtvirtintu ypatingu (išskirtiniu) tradicinių Lietuvoje bažnyčių ir religinių organizacijų statusu. Šiuo atžvilgiu Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad

skirtingas tradicinių Lietuvoje ir kitų bažnyčių bei religinių organizacijų, kaip kolektyvinių teisės subjektų, konstitucinis statusas nepaneigia Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtinto draudimo diskriminuoti asmenis ir teikti jiems privilegijas, be kita ko, dėl tikėjimo, taigi **pagal Konstituciją bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumas nėra pagrindas jų narius, įskaitant dvasininkus, konstitucinių pareigų vykdymo aspektu traktuoti skirtingai negu kitus piliečius.**

Kaip konstatuota ankstesnėje Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, Konstitucijoje yra įtvirtintas valstybės ir bažnyčios atskirumo principas – Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietškumo pamatas; šis principas, taip pat Konstitucijoje įtvirtinta įsitikinimų, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, konstitucinis asmenų lygybės principas kartu su kitomis konstitucinėmis nuostatomis lemia valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą; tai, kad Lietuvos valstybė ir jos institucijos yra pasaulėžiūros ir religijos požiūriu neutralios, reiškia valstybės ir tikybos sričių, valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų paskirties, funkcijų ir veiklos atribojimą. Šiame nutarime pažymėta, jog **valstybės neutralumas ir pasaulietškumas reiškia ir tai, kad pagal Konstituciją žmogaus tikėjimas negali būti pagrindas atleisti jį nuo konstitucinių piliečio pareigų valstybei, be kita ko, nuo Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą.**

Vertindamas ginčijamą teisinį reguliavimą, pagal kurį nuo konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą atleidžiama dėl tam tikro asmens socialinio statuso – buvimo valstybės pripažintos tradicinės Lietuvoje religinės bendruomenės ar bendrijos dvasininku, Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad **buvimas bažnyčios ar religinės organizacijos dvasininku (t. y. tam tikras su tikėjimu susijęs asmens socialinis statusas) nėra susijęs su tokiais aplinkybėmis, dėl kurių piliečiai minėtos pareigos objektyviai negalėtų atlikti ir kuriomis jų atleidimas nuo šios pareigos galėtų būti konstituciškai pateisinamas, ypač atsižvelgiant į tai, kad pagal Konstituciją karo tarnyba asmenims, kurie dėl savo religinių ar kitų įsitikinimų negali jos atlikti, turi būti pakeista alternatyviąja krašto apsaugos tarnyba, taip pat į tai, kad pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą vykdymas dėl svarbių priežasčių gali būti atidėtas. Vadinasi, pagal Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį bažnyčios ar religinės organizacijos dvasininko statusas nėra pagrindas atleisti asmenį nuo konstitucinės jo, kaip piliečio, pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą.**

Taigi, Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalį ir 139 straipsnio 2 dalį aiškinant sistemishai, taip pat atsižvelgiant į 29 straipsnyje įtvirtintą asmenų lygiateisiškumo principą ir konstitucinius valstybės neutralumo bei pasaulietškumo principus, Konstitucinio Teismo nutarime pažymėta, kad **skirtingu tradicinių Lietuvoje ir kitų bažnyčių bei religinių organizacijų, kaip kolektyvinių teisės subjektų, konstituciniu statusu negali būti konstituciškai pateisinamas tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų dvasininkų atleidimas nuo konstitucinės jų, kaip piliečių, pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą.**

Konstitucinio Teismo vertinimu, teisiniu reguliavimu, pagal kurį nuo karo prievolės, t. y. konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, atleidžiama nesant konstituciškai pateisinamo pagrindo, pažeidžiamas iš Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalies kylantis reikalavimas įstatymu nustatyti tik tokias atleidimo nuo konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą sąlygas, kurios būtų susijusios su objektyviomis aplinkybėmis, dėl kurių jie negali atlikti šios pareigos; be to, tokiu teisiniu reguliavimu tradicinių Lietuvoje religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai yra konstituciškai nepagrįstai išskiriami iš kitų piliečių, taigi juo pažeidžiamas ir Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintas asmenų lygiateisiškumo principas.

Byla Nr. 10/2016

**LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINIS TEISMAS
LIETUVOS RESPUBLIKOS VARDU**

NUTARIMAS

**DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS KARO PRIEVOLĖS ĮSTATYMO
NUOSTATOS ATITIKTIES LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJAI**

2017 m. liepos 4 d. Nr. KT9-N7/2017

Vilnius

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, susidedantis iš Konstitucinio Teismo teisėjų Elvyros Baltutytės, Gintaro Godos, Vytauto Greičiaus, Danutės Jočienės, Gedimino Mesonio, Vyto Miliaus, Daivos Petrylaitės, Janinos Stripeikienės, Dainiaus Žalimo,

sekretoriaujant Daivai Pitreinaitei,

remdamasis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 102, 105 straipsniais, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 1, 53¹ straipsniais, Teismo posėdyje 2017 m. birželio 26 d. rašytinio proceso tvarka išnagrinėjo konstitucinės justicijos bylą Nr. 10/2016 pagal pareiškėjo Vilniaus apygardos administracinio teismo prašymą Nr. 1B-15/2016 ištirti, ar Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsniui neprieštaruja Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo (2011 m. birželio 23 d. redakcija) 3 straipsnio 7 punktas tiek, kiek jame nustatyta, kad nuo karo prievolės atleidžiami tik valstybės pripažintų tradicinių Lietuvos religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai.

Konstitucinis Teismas

nustatė:

I

Pareiškėjo argumentai

1. Pareiškėjas Vilniaus apygardos administracinis teismas, nagrinėjęs administracinę bylą, kurioje sprendžiamas ginčas dėl atsisakymo atleisti nuo karo prievolės pareiškėją – Lietuvoje įregistruotos, bet nesančios tradicine Lietuvoje religinės ben-

drijos dvasininką (paskirtą į patarnautojo (diakono) pareigas), nutartimi šios administracinės bylos nagrinėjimą sustabdė ir kreipėsi į Konstitucinį Teismą.

2. Pareiškėjo Vilniaus apygardos administracinio teismo prašymas grindžiamas šiais argumentais.

2.1. Pagal Karo prievolės įstatymo (2011 m. birželio 23 d. redakcija su vėlesniais pakeitimais ir papildymais; toliau – Karo prievolės įstatymas) 3 straipsnio 7 punktą valstybės pripažintų tradicinių Lietuvos religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai automatiškai atleidžiami nuo Konstitucijos 139 straipsnyje įtvirtintos pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, t. y. nuo bet kokios karo prievolės. Taigi šiems asmenims, palyginti su kitais asmenimis, yra suteikta lengvata. Tai iš esmės yra pozityvioji diskriminacija, nes verčiant atlikti karo prievolę, t. y. tam tikrus veiksmus, susijusius su pasirengimu ginklu ginti valstybę, gali būti varžoma dvasininkų konstitucinė minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė.

2.2. Ginčijama Karo prievolės įstatymo nuostata, kuria suteikta ši lengvata, yra diskriminacinio pobūdžio, nes ji nustatyta ne visiems dvasininkams, o tik devynių valstybės pripažintų tradicinių Lietuvoje religinių bendruomenių ir bendrijų, nurodytų Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 5 straipsnyje, dvasininkams. Kitos religinės bendruomenės ir bendrijos pagal Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymą negali net prašyti suteikti tokį ypatingas privilegijas lemiantį statusą, t. y. pagal šio įstatymo 6 straipsnį jos gali būti tik valstybės pripažintos, kaip sudarančios Lietuvos istorinio, dvasinio bei socialinio palikimo dalį, bet negali tapti tradicinėmis Lietuvoje. Vadinas, palyginti su tradicinių Lietuvoje religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkais, visų kitų religinių bendruomenių ir bendrijų (tiek valstybės pripažintų, tiek nepripažintų) dvasininkų padėtis yra nelygiavertė.

Karo prievolės įstatyme nėra nurodyta jokių teisinių aplinkybių, kuriomis būtų objektyviai pateisinamas toks nevienodas Lietuvoje registruotų religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkų traktavimas, t. y. tik tam tikrų (tradicinių) religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkų atleidimas nuo karo prievolės.

2.3. Iš Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies nuostatos matyti, kad valstybė pripažįsta ne tik tradicines, bet ir kitas religines organizacijas, kurios turi atramą visuomenėje ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai. Valstybės pripažinimas rodo tam tikrą religinės bendrijos reikšmingumą visuomenėje, svarbą Lietuvos valstybėje.

Todėl teisinis reguliavimas, kuriuo nuo karo prievolės atleidžiami tik tradicinių Lietuvoje religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai, nėra objektyviai pateisinamas ir gali prieštarauti Konstitucijoje įtvirtintam ir oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje atskleistam demokratinės visuomenės pagrindą sudarančiam visų asmenų lygybės įstatymui principui.

2.4. Atsižvelgtina į Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) 9 straipsnio 1 dalį, kurioje įtvirtinta kiekvieno asmens teisė į minties, sąžinės ir religijos laisvę, 14 straipsnį, pagal kurį naudojimas Konvenci-

jos pripažintomis teisėmis ir laisvėmis turi būti garantuojamas be jokios diskriminacijos, taip pat į šių Konvencijos nuostatų turinį atskleidžiančią Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – ir EŽTT) jurisprudenciją, pagal kurią valstybė privalo gerbti religinių mažumų atstovų įsitikinimus, negali jų traktuoti kaip mažiau svarbių ir dėl to suteikti joms mažiau teisių, taip pat turi pareigą užtikrinti, kad tokio religinių grupių statuso, kuris lemia ypatingas jų privilegijas, suteikimo kriterijai būtų taikomi nešališkai ir be diskriminacijos (*inter alia* 2009 m. kovo 12 d. sprendimas byloje *Loffelmann prieš Austriją*, peticijos Nr. 42967/98).

II

Suinteresuoto asmens atstovų argumentai

3. Rengiant bylą Konstitucinio Teismo posėdžiui gauti suinteresuoto asmens Lietuvos Respublikos Seimo atstovų Seimo kanceliarijos Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto biuro vedėjo Vitalijaus Dmitrijevo, Teisės departamento Viešosios teisės skyriaus vedėjos Jurgitos Meškienės rašytiniai paaiškinimai, kuriuose teigiama, kad ginčijamas teisinis reguliavimas neprieštarauja Konstitucijos 29 straipsniui. Suinteresuoto asmens Seimo atstovų pozicija grindžiama šiais argumentais.

3.1. Karo prievolės institutas yra grindžiamas Konstitucijos 3 straipsnio 2 dalies (pagal kurią Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsiasi į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką) ir 139 straipsnio 1 dalies (kurioje įtvirtinta kiekvieno Lietuvos Respublikos piliečio teisė ir pareiga ginti Lietuvos valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo) nuostatomis ir kildinamas iš jų. Tai matyti ir iš Karo prievolės įstatymo preambulės. Todėl ir atleidimas nuo karo prievolės, kuris yra tam tikra privilegija (atleidimas nuo pareigos) ir kartu teisės (ginti Lietuvos valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo) suvaržymas, traktuotinas kaip išimtis ir įmanomas tik esant objektyvioms priežastims.

3.2. Atsižvelgtina į tai, kad, kaip ne kartą yra konstatavęs Konstitucinis Teismas, konstitucinis asmenų lygiateisiškumo principas nepaneigia galimybės įstatymu nustatyti nevienodą (diferencijuotą) teisinį reguliavimą tam tikrų asmenų kategorijų, esančių skirtingoje padėtyje, atžvilgiu; šiuo principu nepaneigiama pati galimybė skirtingai traktuoti asmenis atsižvelgiant į jų statusą.

3.3. Ginčijamame Karo prievolės įstatymo 3 straipsnio 7 punkte nustatydamas, kad nuo karo prievolės atleidžiami tik valstybės pripažintų tradicinių Lietuvos religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai, įstatymų leidėjas vadovavosi Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje įtvirtintu ypatingu (išskirtiniu) tradicinių Lietuvoje bažnyčių ir religinių organizacijų statusu, kokio pagal Konstituciją neturi kitos, nors ir valstybės pripažintos, tačiau nesančios tradicinės Lietuvoje ir pagal Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarime bei 2007 m. gruodžio 6 d. sprendime suformuluotas oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatas negalinčios tokios tapti įstatymų leidėjo valia, bažnyčios bei religinės organizacijos.

III

Byloje gauta medžiaga

4. Rengiant bylą Konstitucinio Teismo posėdžiui gauta Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos kanclerės Daivos Beliackienės rašytinė nuomonė.

IV

Byloje apklausti specialistai

5. Rengiant bylą Konstitucinio Teismo posėdžiui apklausti specialistai – Lietuvos kariuomenės Karo prievolės ir komplektavimo tarnybos Karo prievolės ir veiklos planavimo skyriaus vyriausiasis specialistas Julius Židonis ir vyresnysis specialistas kpt. Jurij Džuplij, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Teisinių institucijų departamento Teisinės veiklos koordinavimo skyriaus vyriausiasis specialistas Donatas Glodenis.

Konstitucinis Teismas

konstatuoja:

I

Ginčijamas ir su juo susijęs teisinis reguliavimas

6. Šioje konstitucinės justicijos byloje pareiškėjas Vilniaus apygardos administracinis teismas prašo ištirti, ar Konstitucijai neprieštarauja Karo prievolės įstatymo 3 straipsnio 7 punktą tiek, kiek jame nustatyta, kad nuo karo prievolės atleidžiami tik valstybės pripažintų tradicinių Lietuvos religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai.

7. Seimas 1996 m. spalio 22 d. priėmė Karo prievolės įstatymą. Seimo 2011 m. birželio 23 d. priimtu Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo pakeitimo įstatymu jis išdėstytas nauja redakcija. Karo prievolės įstatymu nustatyta Lietuvos Respublikos piliečių karo prievolės atlikimo ir jos administravimo tvarka (1 straipsnis).

8. Karo prievolės įstatymo 3 straipsnyje „Atleidimas nuo karo prievolės“, kurio 7 punktą ginčija pareiškėjas, įtvirtinti atleidimo nuo karo prievolės pagrindai:

„Nuo karo prievolės atleidžiami:

- 1) asmenys, kurie nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais arba ribotai veiksniais;
- 2) neįgalieji;
- 3) asmenys, kurie karinės medicinos ekspertizės komisijos <...> dėl sveikatos būklės pripažinti netinkami privalomajai karo tarnybai;
- 4) asmenys, įstatymų nustatyta tvarka perkelti į dimisiją;
- 5) pagrindinio karinio parengtumo neįgiję asmenys, kai jiems sukanka 55 metai, o baigę aukštojoje mokykloje medicinos, slaugos ar akušerijos studijų programas, – kai jiems sukanka 60 metų;

6) moterys, išskyrus tas, kurios raštu pareiškė norą tapti karo prievolinkėmis ir (ar) yra baigusios aukštojoje mokykloje medicinos, slaugos ar akušerijos studijų programas;

7) valstybės pripažintų tradicinių Lietuvos religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai.“

8.1. Taigi pagal šio straipsnio 1–6 punktus nuo karo prievolės yra atleidžiama dėl objektyvių aplinkybių, susijusių su asmens sveikatos būkle ar amžiumi, taip pat dėl lyties; pagal ginčijamą šio straipsnio 7 punktą nuo šios prievolės yra atleidžiama dėl tam tikro asmens socialinio statuso – buvimo valstybės pripažintos tradicinės Lietuvoje religinės bendruomenės ar bendrijos dvasininku.

8.2. Šiame kontekste paminėtina, kad Seimo 1995 m. spalio 4 d. priimto Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 5 straipsnyje „Tradicinės Lietuvos religinės bendruomenės ir bendrijos“ nurodyta, jog valstybė pripažįsta devynias Lietuvos istorinio, dvasinio bei socialinio palikimo dalį sudarančias tradicines Lietuvoje egzistuojančias religines bendruomenes ir bendrijas: lotynų apeigų katalikų, graikų apeigų katalikų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, ortodoksų (stačiatikių), sentikių, judėjų, musulmonų sunitų ir karaimų.

Taigi ginčijamu teisiniu reguliavimu nuo karo prievolės atleidžiami Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 5 straipsnyje nurodytų devynių tradicinių Lietuvoje religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai.

8.3. Paminėtina, kad nei Karo prievolės įstatyme, nei Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatyme, nei kituose teisės aktuose nėra apibrėžta dvasininko sąvoka. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje yra devynios skirtingos tradicinės religinės bendruomenės ir bendrijos, gali būti skirtingai suprantama ir (ar) nustatyta, kas yra jų dvasininkai, t. y. pagal kokius konkrečius požymius nustatyti asmenys, kurie pagal ginčijamą teisinį reguliavimą yra atleidžiami nuo karo prievolės.

8.4. Karo prievolės įstatymas ne kartą buvo keičiamas ir papildomas, tačiau ginčijamas teisinis reguliavimas išliko nepakitęs.

9. Aiškinant ginčijamą teisinį reguliavimą atsižvelgtina į Karo prievolės įstatyme įtvirtintą karo prievolės sąvoką ir numatytus šios prievolės įgyvendinimo būdus.

9.1. Karo prievolės įstatymo 2 straipsnyje apibrėžtos *inter alia* šios pagrindinės įstatyme vartojamos sąvokos:

– karo prievolė – konstitucinė Lietuvos Respublikos piliečio pareiga atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą (8 dalis);

– karo prievolinkas – karo prievolę turintis Lietuvos Respublikos pilnametis pilietis (9 dalis);

– karo prievolinkų šaukimas – procedūra, apimanti karo prievolinkų atranką ir skyrimą į privalomąją karo tarnybą, tarnybos atidėjimą ir atleidimą nuo jos (11 dalis);

– privalomoji karo tarnyba – karo prievolinko atliekama privalomoji pradinė karo tarnyba, tarnyba rezerve ar tarnyba paskelbus mobilizaciją (18 dalis);

– privalomoji pradinė karo tarnyba – karo prievolinkų parengimas ginklu ginti valstybę vienu iš šio įstatymo 4 straipsnio 1 dalyje nurodytų būdų (19 dalis) (pagal šio įstatymo 4 straipsnio 1 dalį (su 2016 m. birželio 16 d. pakeitimu) privalomoji pradinė karo tarnyba gali būti atliekama vienu iš šių būdų: atliekant nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą arba dalyvaujant jaunesniųjų karininkų vadų mokymuose);

– nuolatinė privalomoji pradinė karo tarnyba – nepertraukiama, privalomoji pradinė karo tarnyba, kurią atlikdamas karo prievolinkas įgyja pagrindinį karinį parengtumą, pasirengia veikti karinio vieneto sudėtyje (14 dalis);

– alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba – dėl religinių ar pacifistinių įsitikinimų su ginklu negalinčių tarnauti karo prievolinkų tarnyba, kuria pakeičiama privalomoji karo tarnyba (2 dalis).

9.2. Karo prievolės įstatyme nustatyta, kad nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą, kuri trunka 9 mėnesius, kariniuose vienetuose atlieka atitinkamais kalendoriniais metais pagal krašto apsaugos ministro, atsižvelgiant į Seimo nustatytus ribinius skaičius, nustatytą šią tarnybą atliksiančių karių skaičių iš neparengtojo kariuomenės personalo rezervo pašaukti nuo 19 iki 26 metų (įskaitytinai) karo prievolinkai (5 straipsnis (su 2015 m. balandžio 14 d. pakeitimu), 6 straipsnio 1 dalis (2016 m. birželio 16 d. redakcija)). Pagal šio įstatymo 6 straipsnio 4 dalį (2016 m. lapkričio 3 d. redakcija) pirmiausia šaukiami nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą norintys atlikti karo prievolinkai, jų nelikus, – toliau iš eilės į kalendorinių metų karo prievolinkų sąrašą įrašyti noro ją atlikti nepareiškę karo prievolinkai. Karo prievolinkai skiriami atlikti nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą tik patikrinus jų sveikatą ir nustatčius, kad jie tinkami atlikti šią tarnybą (6 straipsnio 6 dalis).

9.3. Pagal Karo prievolės įstatymo 11 straipsnį į mokomuosiuose kariniuose vienetuose ir (ar) karinėje mokymo įstaigoje vykdomus jaunesniųjų karininkų vadų mokymus, kurie trunka nuo 160 iki 200 dienų (ne ilgiau kaip 3 metus, jeigu organizuojami dalimis), šaukiami raštu pareiškę norą juose dalyvauti karo prievolinkai, studijuojantys aukštosiose mokyklose ar jas baigę, išskyrus Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademiją, kitas NATO ar Europos Sąjungos valstybių narių karo mokymo įstaigas, nuo 18 iki 32 metų (įskaitytinai).

9.4. Karo prievolės įstatymo 26 straipsnio 1, 3 dalyse nustatyta, kad paskelbus mobilizaciją karo prievolinkai šaukiami į karo tarnybą arba į karinius mokymus įgyti pagrindinį karinį parengtumą, kurią įgiję pagal turimą karinę ir (ar) civilinę specialybę jie paskiriami į pareigas kariniame vienete.

9.5. Taigi pagal Karo prievolės įstatymą neįgiję pagrindinio karinio parengtumo pilnamečiai Lietuvos Respublikos piliečiai iki 26 metų (įskaitytinai) (jeigu jie raštu nepareiškia noro dalyvauti jaunesniųjų karininkų vadų mokymuose) šaukiami atlikti 9 mėnesių trukmės nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą, kurios metu jie parengiami ginklu ginti valstybę, t. y. įgyja kariui būtinas žinias ir gebėjimus bei pasirengia veikti karinio vieneto sudėtyje; paskelbus mobilizaciją pilnamečiai piliečiai

šaukiami į karo tarnybą arba į karinius mokymus įgyti pagrindinį karinį parengtumą, kurį įgiję paskiriami į pareigas kariniame vienete.

10. Pažymėtina, kad karo prievolinkai, dėl religinių ar pacifistinių įsitikinimų negalintys tarnauti su ginklu, pagal Karo prievolės įstatymo 16 straipsnį (su 2016 m. birželio 16 d. pakeitimu), kuriame nustatytos alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo sąlygos, vietoj nuolatinės privalomosios pradinės karo tarnybos ir tarnybos paskelbus mobilizaciją gali atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą valstybės ar savivaldybių institucijose ar įstaigose dirbdami visuomenei naudingą darbą, nesusijusį su ginklo, specialiųjų priemonių ir prievartos naudojimu (1, 4 dalys); alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba trunka 10 mėnesių arba tol, kol paskelbiama demobilizacija (2, 3 dalys).

10.1. Pagal Karo prievolės įstatymo 17 straipsnį (su 2016 m. lapkričio 3 d. pakeitimu), 18 straipsnį karo prievolinkas skiriamas atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, jeigu jis yra atrenkamas į nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą arba į tarnybą paskelbus mobilizaciją ir šio įstatymo nustatyta tvarka patikrinus jo sveikatą nustatoma, kad jis yra tinkamas atlikti tarnybą, ir jeigu iki šaukimo į nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą pradžios (ar iki atitinkamų kalendorinių metų karo prievolinkų sąrašė nurodyto dokumentų, kuriais pagrindžiamos tam tikros atleidimo nuo karo prievolės ar šios tarnybos atidėjimo individualia tvarka aplinkybės, pateikimo termino pabaigos) arba iki mobilizacijos paskelbimo pateiktą jo prašymą atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, grindžiamą religiniais arba pacifistiniais įsitikinimais, dėl kurių jis negali tarnauti su ginklu, karo prievolę administruojanti krašto apsaugos sistemos institucija, atsižvelgdama į specialiosios komisijos rekomendacijas, pripažįsta pagrįstu.

10.2. Šiame kontekste paminėtina, kad, vadovaujantis Karo prievolės įstatymo 16 straipsnio 6 dalimi, alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo tvarka detaliau reguliuojama Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. vasario 23 d. nutarimu Nr. 206 „Dėl Alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atlikimo valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose tvarkos aprašo patvirtinimo“ (2012 m. vasario 2 d. redakcija).

10.3. Taigi pagal Karo prievolės įstatymą, kai šio įstatymo nustatyta tvarka pripažįstama, kad privalomąją karo tarnybą turintis atlikti karo prievolinkas dėl religinių ar pacifistinių įsitikinimų negali tarnauti su ginklu, vietoj privalomosios karo tarnybos jis turi būti skiriamas atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą.

11. Pažymėtina ir tai, kad Karo prievolės įstatyme yra numatytas privalomosios karo tarnybos ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atidėjimas. Pagal šio įstatymo 14 straipsnį privalomoji pradinė karo tarnyba krašto apsaugos ministro įsakytu kalendoriniams metams atidedama bendra tvarka visiems karo prievolinkams tuo atveju, kai atitinkamiems kalendoriniams metams nustatytas privalomąją pradinę karo tarnybą atliksiančių karių ribinis skaičius yra nulis. Privalomoji karo tarnyba ir alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba šio įstatymo 15 straipsnyje (su 2015 m. ba-

landžio 14 d. pakeitimu) ir 29 straipsnyje nurodytiems karo prievolinkams taip pat atidedama individualia tvarka.

11.1. Karo prievolės įstatymo 15 straipsnyje „Privalomosios pradinės karo tarnybos atidėjimas individualia tvarka“ (su 2015 m. balandžio 14 d. pakeitimu) nustatyta:

„1. Privalomoji pradinė karo tarnyba individualia tvarka atidedama šiems karo prievolinkams:

1) ne vyresniems kaip 21 metų bendrojo lavinimo ir profesinio mokymo mokyklų mokiniams;

2) aukštųjų mokyklų studentams – vieną kartą vienam studijų laikotarpiui pagal pirmosios pakopos (profesinio bakalauro ir bakalauro) studijų programą arba vientisųjų studijų programą, pagal antrosios pakopos studijų programą arba vientisųjų studijų programą, pagal laipsnio nesuteikiančią studijų programą, pagal studijas doktorantūroje;

3) Seimo, Vyriausybės, Europos Parlamento ir savivaldybių tarybų nariams;

4) teisėjams;

5) prokurorams;

6) vidaus tarnybos sistemos pareigūnams;

7) Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos arba jam pavaldžios įstaigos pareigūnams;

8) Valstybės saugumo departamento sistemos pareigūnams;

9) Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnams;

10) įtariamais ir kaltinamiems baudžiamajame procese arba atliekantiems bausmę, dėl kurios jie negali atlikti privalomosios pradinės karo tarnybos, taip pat atlikusiems laisvės atėmimo bausmę;

11) vieniems auginantiems nepilnametį vaiką arba jeigu jiems suteiktos atostogų vaikui prižiūrėti, kol vaikui sueis treji metai;

12) nėščiosioms, pateikusioms medicinos pažymą apie nėštumą;

13) teisės aktų nustatyta tvarka paskirtiems vieninteliu neįgalaus asmens globėju ar ribotai veiksnus asmens rūpintoju;

14) krašto apsaugos ministro nustatyta tvarka – atliekantiems privalomąją pradinę karo tarnybą būtų padaryta neproporcingai didelė žala jo asmeniniams ar visuomeniniams interesams, kurios būtų galima išvengti, jeigu karo prievolinkas privalomąją pradinę karo tarnybą atliktų kitu metu.

2. Šio straipsnio 1 dalies 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11 ir 13 punktuose nurodytiems karo prievolinkams privalomoji pradinė karo tarnyba neatidedama, jeigu jie raštu pareiškė norą atlikti privalomąją pradinę karo tarnybą.

3. Vykdamt šaukimą, privalomoji pradinė karo tarnyba atidedama karo prievolinkams:

1) kuriems, patikrinus jų sveikatos būklę, nustatyta, kad jie dėl laikinų sveikatos sutrikimų negali atlikti privalomosios pradinės karo tarnybos, iki baigsis laikinas jų sveikatos sutrikimas;

2) kurie, šaukimui pasibaigus, lieka nepašaukti atlikti privalomosios pradinės karo tarnybos.“

11.2. Karo prievolės įstatymo 29 straipsnyje „Tarnybos paskelbus mobilizaciją atidėjimas“ nustatyta, kad tarnyba paskelbus mobilizaciją atidedama šiems karo prievolinkams:

„1) Respublikos Prezidentui, Seimo, Europos Parlamento ir Vyriausybės nariams;

2) savivaldybių tarybų, kurių įgaliojimai karo padėties metu nėra sustabdyti Seimo sprendimu, nariams;

3) teisėjams ir prokurorams;

4) vidaus tarnybos sistemos pareigūnams, išskyrus pareigūnus, tarnaujančius tose vidaus tarnybos sistemos institucijose, kurios karo padėties ar ginkluotos gynybos nuo agresijos (karo) atveju įstatymais yra priskiriamos ginkluotosioms pajėgoms;

5) Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pareigūnams, išskyrus pareigūnus, kuriuos numatoma mobilizuoti pagal mobilizacinius planus;

6) įtariamiems ir kaltinamiems baudžiamajame procese arba atliekantiems bausmę, dėl kurios jie negali atlikti tarnybos;

7) Lietuvos Respublikos mobilizacijos ir priimančiosios šalies paramos įstatymo nustatyta tvarka įrašytiems į civilinį mobilizacinį personalo rezervą ir atliekantiems jiems pavestas funkcijas paskelbus mobilizaciją;

8) kurie dėl sveikatos būklės negali atlikti tarnybos.“

11.3. Paminėtina, kad Karo prievolės įstatymo 20 straipsnyje „Alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos atidėjimas“ (su 2016 m. birželio 16 d. pakeitimu) nustatyta, jog alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba, atliekama vietoj nuolatinės privalomosios pradinės karo tarnybos arba privalomosios karo tarnybos paskelbus mobilizaciją, atidedama individualia tvarka atitinkamai šio įstatymo 15 straipsnio 1, 3 dalyse ir 29 straipsnyje nurodytiems karo prievolinkams, t. y. tais pačiais pagrindais, kaip privalomoji pradinė karo tarnyba ir tarnyba paskelbus mobilizaciją.

11.4. Taigi pagal minėtą Karo prievolės įstatyme nustatytą teisinį reguliavimą privalomoji karo tarnyba ir alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba karo prievolinkams gali būti atidedama dėl įvairių aplinkybių, be kita ko, dėl tam tikros jų vykdomos veiklos ar užimamų pareigų, kaip antai teisėjams, prokurorams, tam tikriems vidaus tarnybos sistemos ir Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pareigūnams.

12. Apibendrinant ginčijamą ir su juo susijusį teisinį reguliavimą šioje byloje aktualiais aspektais, pažymėtina, kad pagal Karo prievolės įstatymą:

– atlikti privalomąją karo tarnybą – privalomąją pradinę karo tarnybą, tarnybą rezerve ar tarnybą paskelbus mobilizaciją – šaukiami atitinkamo amžiaus Lietuvos Respublikos piliečiai (2 straipsnio 18 dalis, 5 straipsnio 2 dalis (2015 m. balandžio 14 d. redakcija), 21 straipsnio 2 dalis, 26 straipsnio 1, 3 dalys);

– vietoj privalomosios karo tarnybos atlikti alternatyviają krašto apsaugos tarnybą skiriami į privalomąją karo tarnybą atrinkti karo prievolinkai, kurių prašymai atlikti alternatyviają krašto apsaugos tarnybą, grindžiami religiniais arba pacifistiniais įsitikinimais, dėl kurių jie negali tarnauti su ginklu, yra pripažįstami pagrįstais (16 straipsnis (su 2016 m. birželio 16 d. pakeitimu), 17 straipsnis (su 2016 m. lapkričio 3 d. pakeitimu), 18 straipsnis);

– privalomoji karo tarnyba ir alternatyvioji krašto apsaugos tarnyba karo prievolinkams atidedama dėl įvairių aplinkybių, be kita ko, dėl tam tikros jų vykdomos veiklos ar užimamų pareigų (15 straipsnis (su 2015 m. balandžio 14 d. pakeitimu), 20 straipsnis (su 2016 m. birželio 16 d. pakeitimu), 29 straipsnis);

– nuo karo prievolės, t. y. nuo konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo tarnybą (nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą ar tarnybą paskelbus mobilizaciją) arba alternatyviają krašto apsaugos tarnybą, yra atleidžiama dėl objektyvių aplinkybių, susijusių su asmens sveikatos būkle ar amžiumi, taip pat dėl lyties (3 straipsnio 1–6 punktai), o pagal ginčijamą teisinį reguliavimą – dėl tam tikro asmens socialinio statuso, t. y. buvimo valstybės pripažintos tradicinės Lietuvoje religinės bendruomenės ar bendrijos dvasininku (3 straipsnio 7 punktas).

13. Šios konstitucinės justicijos bylos kontekste atsižvelgtina į teisės dėl įsitikinimų atsisakyti atlikti karo tarnybą sampratą pagal tarptautinę ir Europos Sąjungos teisę.

13.1. Europos Žmogaus Teisių Teismas yra išaiškinęs, kad teisės dėl įsitikinimų atsisakyti atlikti karo tarnybą, užtikrinant galimybę vietoj jos atlikti alternatyviają (civilinę) tarnybą, įgyvendinimas turi būti vertinamas pagal Konvencijos 9 straipsnį „Minties, sąžinės ir religijos laisvė“. EŽTT pabrėžė, kad nors teisė dėl įsitikinimų atsisakyti atlikti karo tarnybą Konvencijos 9 straipsnyje nėra eksplicitiškai įtvirtinta, opozicija karo tarnybai, jei ji yra pagrįsta rimtu ir neįveikiamu konfliktu tarp pareigos tarnauti kariuomenėje ir asmens sąžinės ar jo tikrai tvirtų religinių ar kitokių įsitikinimų, laikytina pakankamai įtikinama ir svarbia, kad būtų taikomos Konvencijos 9 straipsnyje nustatytos garantijos (Didžiosios kolegijos 2011 m. liepos 7 d. sprendimo byloje *Bayatyan prieš Armėniją*, peticijos Nr. 23459/03, 110 punktas).

EŽTT taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad teisę atsisakyti atlikti karo tarnybą kaip minties, sąžinės ir religijos laisvės aspektą yra apibrėžęs ir Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas vertindamas šios teisės ribojimą pagal Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 18 straipsnį, kuriame įtvirtinta minties, sąžinės ir religijos laisvė. Tokia pat šios teisės samprata pateikiama ir įvairiuose Europos Tarybos dokumentuose.

13.2. Paminėtina ir tai, kad Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 10 straipsnio „Minties, sąžinės ir religijos laisvė“ 2 dalyje yra eksplicitiškai nustatyta, jog teisė dėl vidinių įsitikinimų atsisakyti karo tarnybos yra pripažįstama pagal šios teisės įgyvendinimą reglamentuojančius nacionalinius įstatymus.

II

Karo prievolės įstatymo (2011 m. birželio 23 d. redakcija) 3 straipsnio 7 punkto atitikties Konstitucijai vertinimas

14. Pareiškėjas Vilniaus apygardos administracinis teismas prašo ištirti Karo prievolės įstatymo 3 straipsnio 7 punkto tiek, kiek jame nustatyta, kad nuo karo prievolės atleidžiami tik valstybės pripažintų tradicinių Lietuvos religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai, atitiktį Konstitucijos 29 straipsniui.

15. Atsižvelgiant į tai, kad ginčijamu teisiniu reguliavimu nustatytas vienas iš atleidimo nuo karo prievolės pagrindų, būtina atskleisti šioje byloje aktualius konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą turinio aspektus ir iš Konstitucijos kylančius reikalavimus, kurių, reguliuodamas atitinkamus krašto apsaugos organizavimo santykius, turi paisyti įstatymų leidėjas.

15.1. Konstitucijos 139 straipsnyje nustatyta:

„Lietuvos valstybės gynimas nuo užsienio ginkluoto užpuolimo – kiekvieno Lietuvos Respublikos piliečio teisė ir pareiga.

Įstatymo nustatyta tvarka Lietuvos Respublikos piliečiai privalo atlikti karo ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą.

Krašto apsaugos organizavimą nustato įstatymai.“

Taigi pagal šį Konstitucijos straipsnį kiekvienas Lietuvos Respublikos pilietis turi teisę ir pareigą ginti Lietuvos valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo, taip pat pareigą įstatymo nustatyta tvarka atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą. Kaip konstatuota Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarime, pagal Konstituciją pareigą ginti Lietuvos valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo (139 straipsnio 1 dalis) ir pareigą atlikti karo ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą (139 straipsnio 2 dalis) turi tik Lietuvos Respublikos piliečiai. Pažymėtina, kad tai yra vienintelės Konstitucijoje *expressis verbis* įtvirtintos piliečio pareigos valstybei, kylančios iš Lietuvos Respublikos pilietybės, kaip ypatingo abipusio valstybės ir jos piliečių teisinio ryšio.

15.2. Konstitucinis Teismas 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarime yra konstatavęs:

– valstybės saugumo garantija yra prioritetingas valstybės valdžios ir visų piliečių pareigos saugoti vienas svarbiausių konstitucinių vertybių – valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką – vykdymo užtikrinimas;

– kad piliečiai, turintys konstitucinę pareigą ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo, galėtų šią pareigą tinkamai vykdyti, jie turi būti tam gerai parengti; tokį parengimą užtikrina *inter alia* karo tarnyba;

– Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta konstitucinė piliečių pareiga atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą nėra savitikslių – ji yra tiesiogiai susijusi su pareiga ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo, įtvirtinta Konstitucijos 139 straipsnio 1 dalyje, taip pat tam tikru aspektu – ir su Konstitucijos

3 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta piliečių teise priešintis bet kam, kas kėsina į valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką.

15.3. Konstitucinis Teismas 2009 m. rugsėjo 24 d., 2015 m. lapkričio 4 d. nutarimuose, aiškindamas Konstitucijos 139 straipsnio nuostatas, taip pat yra konstatavęs, kad nustatyti krašto apsaugos sistemos organizavimą Konstitucijoje pavesta įstatymų leidėjui; įstatymų leidėjas, reguliuodamas santykius, susijusius su krašto apsaugos organizavimu, turi gana plačią diskreciją, tačiau ją įgyvendindamas privalo paisyti Konstitucijos normų ir principų; įstatymuose turi būti nustatytas toks krašto apsaugos sistemos, *inter alia* karo tarnybos, organizavimo reguliavimas, kuris užtikrintų vienių svarbiausių konstitucinių vertybių – valstybės nepriklausomybės, teritorijos vientisumo, konstitucinės santvarkos – apsaugą ir tinkamą valstybės gynimą nuo užsienio ginkluoto užpuolimo, *inter alia* tinkamą piliečių parengimą ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo.

15.4. Konstitucinis Teismas 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarime yra konstatavęs ir tai, kad pasirengimas ginti valstybę yra gana plati sąvoka, apimanti ne tik piliečių pasirengimą ginklu ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo; pasirengimas ginti valstybę negali būti suprantamas tik kaip tarnyba kariniam parengimui įgyti; šalies gynybos poreikiai ir priemonės gali būti labai įvairūs, apimantys ne tik kariuomenės ir ginkluotės didinimą siekiant sustiprinti valstybės karinę galią, bet ir su ginkluota gynyba tiesiogiai nesusijusias informacines-technologines, gamybinės ir kitas panašaus pobūdžio priemones, tam tikru aspektu lemiančias valstybės karinės galios stiprinimą; ta įvairovė lemia ir piliečių parengimo ginti valstybę konkrečių būdų įvairovę.

15.5. Pažymėtina, kad pagal Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį karo tarnyba gali būti pakeista alternatyviaja krašto apsaugos tarnyba. Konstitucinis alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos instituto įtvirtinimas yra susijęs *inter alia* su Konstitucijoje garantuojama minties, tikėjimo ir sąžinės laisve.

15.5.1. Konstitucijos 26 straipsnyje nustatyta:

„Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra nevaržoma.

Kiekvienas žmogus turi teisę laisvai pasirinkti bet kurią religiją arba tikėjimą ir vienas ar su kitais, privačiai ar viešai ją išpažinti, atlikinėti religines apeigas, praktikuoti tikėjimą ir mokyti jo.

Niekas negali kito asmens versti nei būti verčiamas pasirinkti ar išpažinti kurią nors religiją arba tikėjimą.

Žmogaus laisvė išpažinti ir skleisti religiją arba tikėjimą negali būti apribota kitaip, kaip tik įstatymu ir tik tada, kai būtina garantuoti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą ir dorovę, taip pat kitas asmens pagrindines teises ir laisves.

Tėvai ir globėjai nevaržomi rūpinasi vaikų ir globotinių religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus.“

15.5.2. Konstitucinis Teismas 2000 m. birželio 13 d. nutarime yra konstatavęs, kad konstitucinė minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra viena iš pamatinių žmogaus

laisvių, kuri užtikrina galimybę įvairių pažiūrų žmonėms gyventi atviroje, teisingoje ir darnioje pilietinėje visuomenėje; ši laisvė – ne tik savaiminė demokratijos vertybė, bet ir svarbi garantija, kad bus visavertiškai įgyvendinamos kitos žmogaus konstitucinės teisės ir laisvės; minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė pagal turinį yra Konstitucijos 25 straipsnyje įtvirtintos platesnės žmogaus laisvės turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti konkretesnė išraiška.

15.5.3. Taigi pagal Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį, aiškinamą kartu su 26 straipsniu, kuriame įtvirtinta minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, asmenys, dėl savo religinių ar kitų įsitikinimų negalintys atlikti karo tarnybos, turi teisę vietoj jos įstatymo nustatyta tvarka atlikti alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą. Įstatymų leidėjas, reguliuodamas krašto apsaugos organizavimą, privalo nustatyti šios konstitucinės piliečių teisės įgyvendinimo sąlygas, *inter alia* alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos trukmę, atlikimo tvarką. Tai darydamas jis turi plačią diskreciją, tačiau negali nustatyti tokių alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos sąlygų, dėl kurių ji neatitiktų savo esmės ar būtų neveiksminga; taip pat privalo nustatyti tokią skyrimo atlikti šią tarnybą tvarką, pagal kurią būtų vertinamas piliečių prašymų ją atlikti pagrįstumas, kitaip galėtų būti paneigta konstitucinė piliečių teisė ir pareiga ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo ir tinkamai pasirengti tokiam gynimui atliekant karo tarnybą.

15.5.4. Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys į tai, kad Konstitucijos 26 straipsnis savo turiniu yra susijęs su 27 ir 28 straipsniais, pagal kuriuos žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas (27 straipsnis), įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių (28 straipsnis). Tai, be kita ko, reiškia, kad, remdamasis savo įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu, žmogus negali atsisakyti vykdyti Konstitucijoje įtvirtintų pareigų, *inter alia* piliečio pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, ar reikalauti jį nuo šių pareigų atleisti.

15.6. Konstitucinis Teismas, 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarime aiškindamas Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį, yra konstatavęs, kad įstatymu gali būti nustatytos atleidimo nuo privalomosios karo tarnybos sąlygos, susijusios su objektyviomis aplinkybėmis, dėl kurių piliečiai negali atlikti tokios tarnybos (amžius, sveikatos būklė ir kt.).

Nagrinėjamos konstitucinės justicijos bylos kontekste pažymėtina, kad pagal Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį įstatymu negalima nustatyti tokių atleidimo nuo konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą sąlygų, kurios būtų nesusijusios su objektyviomis aplinkybėmis, dėl kurių jie negali atlikti šios pareigos; nesilaikant šio reikalavimo, minėta konstitucinė piliečių pareiga galėtų būti paneigta, kartu nebūtų sudarytos prielaidos tinkamai vykdyti konstitucinę kiekvieno piliečio teisę ir pareigą ginti valstybę nuo užsienio ginkluoto užpuolimo.

15.7. Pažymėtina, kad pagal Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį įstatymų leidėjas gali numatyti galimybę atidėti konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą vykdymą, jeigu dėl įstatyme nustatytų svarbių priežasčių pilietis laikinai negali atlikti šios tarnybos arba jeigu jos tuo metu neatidėjus gali būti pakenkta svarbiems asmens, šeimos arba visuomenės interesams. Išnykus priežastims, dėl kurių tarnyba buvo atidėta, piliečiai turi atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą.

15.8. Pažymėtina ir tai, kad įstatymų leidėjas, reguliuodamas karo ir alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos santykius, *inter alia* karo tarnybos pakeitimą alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, atleidimą nuo pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, šios pareigos vykdymo atidėjimą, privalo laikytis iš Konstitucijos kylančių reikalavimų, *inter alia* konstitucinių asmenų lygiateisiškumo, proporcingumo, protingumo, teisingumo principų.

16. Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 29 straipsnio, kuriame įtvirtintas asmenų lygiateisiškumo principas, nuostatas, ne kartą yra konstatavęs, kad asmenys negali būti diskriminuojami ir jiems negali būti teikiama privilegijų. Konstitucinis asmenų lygiateisiškumo principas būtų pažeistas, jeigu tam tikri asmenys ar jų grupės būtų traktuojami skirtingai, nors tarp jų nėra tokio pobūdžio ir tokios apimties skirtumų, kad nevienodas traktavimas būtų objektyviai pateisinamas (*inter alia* 2012 m. vasario 27 d., 2016 m. birželio 20 d., 2017 m. sausio 25 d. nutarimai). Šios bylos kontekste paminėtina, kad pagal Konstitucijos 29 straipsnio 2 dalį žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų, be kita ko, dėl jo socialinės padėties, tikėjimo.

17. Sprendžiant, ar ginčijamas Karo prievolės įstatymo 3 straipsnio 7 punktą neprieštarauja Konstitucijai, pažymėtina, kad, kaip minėta, pagal jį nuo konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą yra atleidžiama dėl tam tikro asmens socialinio statuso – buvimo valstybės pripažintos tradicinės Lietuvoje religinės bendruomenės ar bendrijos dvasininku.

17.1. Kaip teigiama suinteresuoto asmens Seimo atstovų paaiškinimuose, nustatydamas ginčijamą teisinį reguliavimą įstatymų leidėjas vadovavosi Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje įtvirtintu ypatingu (išskirtiniu) tradicinių Lietuvoje bažnyčių ir religinių organizacijų statusu.

17.2. Atsižvelgiant į tai pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas, 2007 m. gruodžio 6 d. sprendime aiškindamas Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies nuostatą, jog yra tradicinės Lietuvoje bažnyčios bei religinės organizacijos, yra konstatavęs, kad iš pačios Konstitucijos kyla skirtingas tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų ir kitų valstybės pripažintų bažnyčių bei religinių organizacijų statusas, taip pat įstatymų leidėjo įgaliojimai tradicinėms Lietuvoje bažnyčioms bei religinėms organizacijoms įstatymu nustatyti ir tokias teises, kurių neturi nesantios tradicinės Lietuvoje bažnyčios bei religinės organizacijos. Kartu Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad diferencijuoto teisinio reguliavimo tradicinių Lietuvoje ir kitų bažnyčių bei religinių

organizacijų, kaip kolektyvinių teisės subjektų, atžvilgiu nustatymas negali būti interpretuojamas kaip savaime paneigiantis žmogaus konstitucinę teisę laisvai pasirinkti bet kurią religiją arba tikėjimą, vienam ar su kitais, privačiai ar viešai ją išpažinti, atlikti religines apeigas, praktikuoti religinį tikėjimą ir mokyti jo; jis savaime nereiškia, kad vieni tikintieji yra diskriminuojami, o kitiems teikiamos privilegijos. Šios bylos kontekste pabrėžtina ir tai, kad skirtingas tradicinių Lietuvoje ir kitų bažnyčių bei religinių organizacijų, kaip kolektyvinių teisės subjektų, konstitucinis statusas nepaneigia Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtinto draudimo diskriminuoti asmenis ir teikti jiems privilegijas *inter alia* dėl tikėjimo, taigi pagal Konstituciją bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumas nėra pagrindas jų narius, *inter alia* dvasininkus, konstitucinių pareigų vykdymo aspektu traktuoti skirtingai negu kitus piliečius.

17.3. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad Konstitucijoje yra įtvirtintas valstybės ir bažnyčios atskirumo principas – Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiškumo pamatas; šis principas, taip pat Konstitucijoje įtvirtinta įsitikinimų, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, konstitucinis asmenų lygybės principas kartu su kitomis konstitucinėmis nuostatomis lemia valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą; tai, kad Lietuvos valstybė ir jos institucijos yra pasaulėžiūros ir religijos požiūriu neutralios, reiškia valstybės ir tikybės sričių, valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų paskirties, funkcijų ir veiklos atribojimą (2000 m. birželio 13 d. nutarimas).

Nagrinėjamos konstitucinės justicijos bylos kontekste pažymėtina, jog valstybės neutralumas ir pasaulietiškumas reiškia ir tai, kad pagal Konstituciją žmogaus tikėjimas negali būti pagrindas atleisti jį nuo konstitucinių piliečio pareigų valstybei, *inter alia* nuo Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą.

17.4. Kaip minėta, pagal Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį įstatymu galima nustatyti tik tokias atleidimo nuo konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą sąlygas, kurios būtų susijusios su objektyviomis aplinkybėmis, dėl kurių jie negali atlikti šios pareigos. Šios bylos kontekste pažymėtina, kad buvimas bažnyčios ar religinės organizacijos dvasininku (t. y. tam tikras su tikėjimu susijęs asmens socialinis statusas) nėra susijęs su tokiomis aplinkybėmis, dėl kurių piliečiai minėtos pareigos objektyviai negalėtų atlikti ir kuriomis jų atleidimas nuo šios pareigos galėtų būti konstituciškai pateisinamas, ypač atsižvelgiant į tai, kad pagal Konstituciją karo tarnyba asmenims, kurie dėl savo religinių ar kitų įsitikinimų negali jos atlikti, turi būti pakeista alternatyviąja krašto apsaugos tarnyba, taip pat į tai, kad pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą vykdydamas dėl svarbių priežasčių gali būti atidėtas.

Vadinasi, pagal Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalį bažnyčios ar religinės organizacijos dvasininko statusas nėra pagrindas atleisti asmenį nuo konstitucinės jo, kaip piliečio, pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą.

17.5. Taigi, Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalį ir 139 straipsnio 2 dalį aiškinant sistemiškai, taip pat atsižvelgiant *inter alia* į 29 straipsnyje įtvirtintą asmenų lygiateisiškumo principą ir konstitucinius valstybės neutralumo bei pasaulietiško principus, pažymėtina, kad skirtingu tradicinių Lietuvoje ir kitų bažnyčių bei religinių organizacijų, kaip kolektyvinių teisės subjektų, konstituciniu statusu negali būti konstituciškai pateisinamas tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų dvasininkų atleidimas nuo konstitucinės jų, kaip piliečių, pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą.

18. Konstatuotina, kad Karo prievolės įstatymo 3 straipsnio 7 punkte nustatytu teisiniu reguliavimu, pagal kurį nuo karo prievolės, t. y. konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, atleidžiama nesant konstituciškai pateisinamo pagrindo, pažeidžiamas iš Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalies kylantis reikalavimas įstatymu nustatyti tik tokias atleidimo nuo konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą sąlygas, kurios būtų susijusios su objektyviomis aplinkybėmis, dėl kurių jie negali atlikti šios pareigos. Konstatuotina ir tai, kad tokiu teisiniu reguliavimu tradicinių Lietuvoje religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai yra konstituciškai nepagrįstai išskiriami iš kitų piliečių, taigi jis vertintinas ir kaip pažeidžiantis Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintą asmenų lygiateisiškumo principą.

19. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad jis, nustatęs, jog pareiškėjo ginčijamas teisinis reguliavimas prieštarauja Konstitucijai kitu nei pareiškėjo nurodytasis aspektu, privalo tai konstatuoti (2015 m. rugsėjo 22 d. nutarimas); konstitucinio teisingumo įgyvendinimas suponuoja tai, kad Konstitucijai prieštaraujantis teisės aktas (jo dalis) turi būti pašalintas iš teisės sistemos (*inter alia* 2001 m. lapkričio 29 d., 2015 m. rugsėjo 22 d., 2015 m. rugsėjo 29 d. nutarimai).

20. Atsižvelgiant į išdėstytus argumentus, darytina išvada, kad Karo prievolės įstatymo 3 straipsnio 7 punktas prieštarauja Konstitucijos 29 straipsniui, 139 straipsnio 2 daliai.

Vadovaudamasis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 102, 105 straipsniais, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 1, 53, 53¹, 54, 55, 56 straipsniais, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

nutaria:

Pripažinti, kad Lietuvos Respublikos karo prievolės įstatymo (2011 m. birželio 23 d. redakcija; Žin., 2011, Nr. 86-4150) 3 straipsnio 7 punktą prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsniui, 139 straipsnio 2 daliai.

Šis Konstitucinio Teismo nutarimas yra galutinis ir neskundžiamas.

Konstitucinio Teismo teisėjai

Elvyra Baltutytė
Gintaras Goda
Vytautas Greičius
Danutė Jočienė
Gediminas Mesonis
Vytautas Milius
Daiva Petrylaitė
Janina Stripeikienė
Dainius Žalimas

The ruling of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania of 4 July 2017

ON EXEMPTING PRIESTS FROM MANDATORY MILITARY SERVICE

Summary

By this ruling, having considered the case subsequent to the petition of the Vilnius Regional Administrative Court, the Constitutional Court declared Item 7 of Article 3 of **the Law on National Conscription** (wording of 23 June 2011), insofar as **priests of the religious communities and associations considered traditional in Lithuania and recognised by the state were exempted from mandatory military service**, to have been **in conflict** with Article 29 and Paragraph 2 of Article 139 of the Constitution.

The Constitutional Court noted that, under Article 139 of the Constitution, **each citizen of the Republic of Lithuania has the right and duty to defend the State of Lithuania against a foreign armed attack and must perform military or alternative national defence service according to the procedure established by law**. These duties are the only duties of a citizen to the state that are *expressis verbis* consolidated in the Constitution and arise from the citizenship of the Republic of Lithuania as a special legal interrelationship between the state and its citizens. The constitutional duty of citizens, which is consolidated in Paragraph 2 of Article 139 of the Constitution, to perform military or alternative national defence service is not an objective in itself – it is directly related to the duty, consolidated in Paragraph 1 of the same article, to defend the state against a foreign armed attack and, in a certain respect, it is also related to the right of citizens, consolidated in Paragraph 2 of Article 3 of the Constitution, to resist anyone who encroaches on the independence, territorial integrity, and constitutional order of the state. In order that citizens who have the constitutional duty to defend the state against a foreign armed attack could properly implement this duty, they must be well-prepared for that; such preparation is ensured, *inter alia*, by military service.

According to Paragraph 2 of Article 139 of the Constitution, alternative national defence service may be assigned instead of military service. The establishment of the constitutional institution of alternative national defence service is connected with the constitutionally guaranteed freedom of thought, religion, and conscience. In this ruling, the Constitutional Court noted that, under Paragraph 2 of Article 139 of the Constitution as interpreted in conjunction with Article 26 thereof, which establishes freedom of thought, religion, and conscience, **persons who are not able to perform military service due to their religious or other convictions have the right to perform alternative national defence service instead of military service in accordance with the procedure established by law**. In regulating the organisation of national defence, the legislature is obliged to provide for the conditions for implementing this constitutional right by citizens, including the length of alternative national defence service and the procedure for its performance. In doing so, the legislature has wide discretion but must not provide for any such conditions for performing alternative national defence service that would render this service ineffective or inconsistent with its essence; the legislature must also establish such a procedure for assigning citizens to perform alternative national defence service that would allow assessing the requests of citizens to perform this service in terms of their validity.

In this context, the Constitutional Court pointed out that, in view of its content, Article 26 of the Constitution is linked with Articles 27 and 28: convictions, practised religion, or belief may not serve as a justification for a crime or failure to observe laws (Article 27) and, while implementing his/her rights and exercising his/her freedoms, everyone must observe the Constitution and laws and must not restrict the rights and freedoms of other people (Article 28). Among other things, this means that, **on the grounds of his/her convictions, practised religion, or belief, no one may refuse to fulfil constitutionally established duties, *inter alia*, the duty of a citizen to perform military or alternative national defence service, or demand the exemption from these duties**.

While interpreting Paragraph 2 of Article 139 of the Constitution in its ruling of 24 September 2009, the Constitutional Court held that a law may establish such conditions for exemption from mandatory military service that would be related to objective circumstances due to which the citizens cannot perform this service (age, state of health, etc.). In the present ruling, the Constitutional Court added that, under Paragraph 2 of Article 139 of the Constitution, **a law may establish no such conditions for exemption from the constitutional duty of citizens to perform military service or alternative national defence service that would be unrelated to objective circumstances due to which the citizens cannot perform this duty**; failure to comply with this requirement could deny the said constitutional duty of citizens and, at the same time, would prevent the establishment of preconditions for the proper fulfilment of the constitutional right and duty of each citizen to defend the state against a foreign armed attack.

The Constitutional Court also noted that, under Paragraph 2 of Article 139 of the Constitution, the legislature **may provide for the possibility of deferring the fulfilment of the constitutional duty of citizens to perform military or alternative national defence service** in cases where the citizen is temporarily unable to perform this service due to the important reasons specified in the law or the important interests of the person, family, or society might be injured if such service were not deferred at a given time. Once the reasons for deferring service are no longer applicable, the citizen must perform military or alternative national defence service.

In regulating the relations connected with military or alternative national defence service, including the assignment of alternative national defence service instead of military service, exemption from the duty to perform military or alternative national defence service, and the deferral of the fulfilment of this constitutional duty, the legislature must observe the requirements stemming from the Constitution, among other things, the constitutional principles of the equality of the rights of persons, proportionality, reasonableness, and justice.

As it was noted in the explanations submitted by the representatives of the Seimas, the party concerned, in establishing the impugned legal regulation, the legislature had paid regard to the special (exclusive) status of traditional churches and religious organisations in Lithuania as provided for under Paragraph 1 of Article 43 of the Constitution. In this respect, the Constitutional Court emphasised that a different constitutional status between the churches and religious organisations that are traditional in Lithuania and other churches and religious organisations as collective legal entities does not deny the prohibition, enshrined in Article 29 of the Constitution, on discriminating against individuals and on granting them privileges, among other things, on the grounds of religion; thus, **under the Constitution, the fact that certain churches and religious organisations are considered traditional does not provide a basis for treating their members, including priests, differently from other citizens in terms of the fulfilment of their constitutional duties.**

The Constitutional Court has held in its previous jurisprudence that the principle of the separateness of the state and the church, which is entrenched in the Constitution, is the basis for the secularity of the State of Lithuania, its institutions, and their activities; this principle, together with the constitutionally consolidated freedom of convictions, thought, religion, and conscience, as well as the constitutional principle of the equality of the rights of persons and other constitutional provisions, determines the neutrality of the state in matters of worldview and religion; the fact that the State of Lithuania and its institutions are neutral as regards the matters of worldview and religion means the separation of the areas of the state and religion, as well as the separation of the mission, functions, and activities of the state from those of churches and religious organisations. It was noted in the ruling that **the neutrality and secularity of the state also means that, under the Constitution, religion professed by a person does not constitute a basis for exempting the person from the constitutional duties of a citizen to the state, including the duty to perform military or alternative national defence service, consolidated in Paragraph 2 of Article 139 of the Constitution.**

Assessing the impugned legal regulation, under which exemption from the constitutional duty of a citizen to perform military or alternative national defence service is granted by virtue of a certain

social status of the person – being a priest of a religious community or association that is considered traditional in Lithuania and is recognised by the state, the Constitutional Court noted that **the fact that a person is a priest of a church or religious organisation (i.e. holds a certain social status relating to the professed religion) is not related to any such circumstances due to which the citizens would be objectively unable to perform the duty in question and which could constitutionally justify their exemption from this duty**, especially in view of the fact that, under the Constitution, persons who are unable to perform military service due to their religious or other convictions have the right to perform alternative national defence service instead of military service, as well as that the fulfilment of the constitutional duty to perform military or alternative national defence service may be deferred due to important reasons. Consequently, under Paragraph 2 of Article 139 of the Constitution, the status of a priest of a church or religious organisation does not provide a basis for exempting the person from his constitutional duty of a citizen to perform military or alternative national defence service.

Thus, interpreting Paragraph 1 of Article 43 and Paragraph 2 of Article 139 of the Constitution systemically and taking account of the principle of the equality of the rights of persons under Article 29 of the Constitution and the constitutional principles of the neutrality and secularity of the state, the Constitutional Court noted in this ruling that **a different constitutional status between the churches and religious organisations that are traditional in Lithuania and other churches and religious organisations as collective legal entities may not serve as a basis for constitutionally justifying the exemption of priests of the churches and religious organisations that are traditional in Lithuania from the constitutional duty held by them as citizens to perform military or alternative national defence service.**

According to the Constitutional Court, the legal regulation authorising exemption from mandatory military service, i.e. from the constitutional duty of citizens to perform military or alternative national defence service, in the absence of any constitutionally justifiable basis violated the requirement, stemming from Paragraph 2 of Article 139 of the Constitution, that a law may establish only such conditions for exempting citizens from their constitutional duty to perform military or alternative national defence service that are related to objective circumstances due to which the citizens are unable to perform this duty; in addition, such a legal regulation led to a constitutionally unjustifiable difference of priests of the religious communities and associations considered traditional in Lithuania from other citizens; therefore, this legal regulation also violated the principle of the equality of the rights of persons under Article 29 of the Constitution.

*L'arrêt de la Cour constitutionnelle de la République de Lituanie du 4 juillet 2017*RELATIF À L'EXEMPTION DU SERVICE MILITAIRE
EN FAVEUR DES PRÊTRES**Résumé**

Par cet arrêt, rendu dans le cadre de l'affaire examinée à la demande du Tribunal administratif régional de Vilnius, la Cour constitutionnelle a reconnu que l'article 3, point 7, de **la loi sur la circonscription** (sa version du 23 juin 2011), qui dispose que **les prêtres des communautés et sociétés religieuses traditionnelles, reconnues par l'État, sont exemptés du service militaire, est incompatible** avec l'article 29 et l'article 139, paragraphe 2, de la Constitution.

La Cour constitutionnelle a fait valoir que, conformément à l'article 139 de la Constitution, **tout citoyen de la République de Lituanie a le droit et l'obligation de défendre** l'État de Lituanie **en cas d'agression armée extérieure, ainsi que l'obligation d'accomplir le service militaire ou de remplacement en vertu de la loi**. Ce sont les seules obligations du citoyen auprès de l'État, prévues *expressis verbis* par la Constitution, qui résultent de la citoyenneté de la République de Lituanie, perçue en tant que lien juridique particulier entre l'État et ses citoyens. L'obligation constitutionnelle d'accomplir le service militaire ou le service de remplacement incombant aux citoyens, en vertu de l'article 139, paragraphe 2, de la Constitution, n'est pas une fin en soi, car elle est directement liée à l'obligation de défendre l'État en cas d'agression armée en vertu de ladite article, paragraphe 1 et, à certains égards, à celle liée au droit des citoyens, consacré à l'article 3, paragraphe 2, de la Constitution, de s'opposer à tout ce qui porte atteinte à l'indépendance, à l'intégrité territoriale, à l'ordre constitutionnel. Les citoyens ayant l'obligation constitutionnelle doivent être bien formés, afin de pouvoir remplir dûment cette obligation. Ladite formation est assurée, entre autres, dans le cadre du service militaire.

Conformément à l'article 139, paragraphe 2, de la Constitution, le service militaire peut être remplacé par le service de remplacement. La consécration constitutionnelle du service militaire se rapporte aux libertés de pensée, de religion et de conscience garanties par la Constitution. L'arrêt précise que, conformément à l'article 139, paragraphe 2, de la Constitution, lu en combinaison avec l'article 26 de celle-ci, qui établit les libertés de pensée, de religion et de conscience, **toute personne qui, pour des raisons de convictions religieuses ou des raisons de conscience, ne peut pas accomplir le service militaire, peut être tenue d'accomplir un service de remplacement, conformément aux principes définis par la loi**. Le législateur est tenu d'établir les conditions de l'exercice dudit droit constitutionnel des citoyens, notamment la durée du service de remplacement et les modalités d'accomplissement, en réglementant l'organisation de la défense nationale. Ce faisant, le législateur bénéficie d'une large pouvoir d'appréciation, mais il ne peut pas établir des conditions du service de remplacement qui seraient contraires au principe de celui-ci ou qui le rendraient inefficace ; le législateur doit également établir la procédure de désignation pour accomplir ledit service, qui permettrait d'apprécier le bien-fondé des demandes soumises par les citoyens d'accomplir le service de remplacement.

Dans ce contexte, la Cour constitutionnelle a noté que le contenu de l'article 26 de la Constitution se rapporte aux articles 27 et 28, en vertu desquels les convictions, la religion ou la croyance ne peuvent pas servir à justifier un délit ou un manquement aux lois (article 27), toute personne doit respecter la Constitution et les lois et ne peut pas restreindre les droits et les libertés d'autrui en faisant valoir ses droits et en exerçant ses libertés (article 28). Cela implique, entre autres, **qu'une personne ne peut ni refuser de remplir ses obligations définies par la Constitution, notamment son obligation du citoyen d'accomplir le service militaire ou le service de remplacement, ni demander à être exemptée de ces obligations pour des raisons de convictions, de religion ou de croyance**.

Dans son arrêt du 24 septembre 2009, la Cour constitutionnelle a constaté, en interprétant l'article 139, paragraphe 2, de la Constitution, que la loi pouvait prévoir les conditions d'exemption du

service militaire obligatoire, eu égard des circonstances objectives (âge, l'état de santé etc.) empêchant les citoyens d'accomplir ledit service. La Cour constitutionnelle a ajouté que **la loi ne pouvait pas prévoir les conditions relatives à l'exemption de l'obligation constitutionnelle incombant aux citoyens d'accomplir le service militaire ou le service de remplacement, qui ne se rapportaient pas aux circonstances objectives empêchant les citoyens d'accomplir ledit service.** Le non-respect de cette exigence entraînerait la méconnaissance de ladite obligation constitutionnelle des citoyens, tout en empêchant un bon exercice du droit et de l'obligation de tout citoyen de défendre l'État en cas d'agression armée extérieure.

La Cour constitutionnelle a souligné que le législateur **peut**, en vertu de l'article 139, paragraphe 2, de la Constitution, **prévoir la possibilité de surseoir à l'exécution de l'obligation constitutionnelle incombant aux citoyens d'accomplir le service militaire ou le service de remplacement**, lorsqu'un citoyen se trouve temporairement dans l'incapacité d'accomplir ce service militaire pour des raisons pertinentes énoncées dans la loi ou lorsque le refus de surseoir à l'exécution est susceptible de porter préjudice aux personnes importantes et aux intérêts familiaux et publics. Dès que les motifs relatifs à l'ajournement du service militaire disparaissent, les citoyens sont tenus d'accomplir le service militaire ou le service de remplacement.

Le législateur doit respecter les obligations, découlant de la Constitution, notamment les principes constitutionnels d'égalité de traitement, de proportionnalité, de raison et d'équité, en ce qui concerne la réglementation des relations entre le service militaire et le service de remplacement, y compris le remplacement du service militaire par le service de remplacement, l'exemption de l'obligation d'accomplir le service militaire ou le service de remplacement, le sursis à l'exécution de cette obligation.

Comme il ressort des explications du *Seimas* qui s'appuie sur les considérations de l'intéressé, le législateur s'est référé au statut particulier (exceptionnel) des églises traditionnelles en Lituanie et des organisations religieuses, établi à l'article 43, paragraphe 1, de la Constitution, en adoptant la réglementation juridique attaquée. À cet égard, la Cour constitutionnelle a souligné que le statut constitutionnel différent des églises traditionnelles en Lituanie et d'autres églises, ainsi que des organisations religieuses, en tant qu'entités juridiques collectives, ne remet pas en cause l'interdiction de discrimination des personnes et d'octroi des privilèges aux personnes, prévue dans l'article 29 de la Constitution, notamment en raison de leurs croyances. Ainsi, **conformément à la Constitution, le caractère traditionnel des églises et des organisations religieuses ne justifie pas en soi le traitement différent de leurs membres, y compris les prêtres, par rapport aux autres citoyens au regard de l'exécution des obligations constitutionnelles.**

Ainsi qu'il ressort de la jurisprudence antérieure de la Cour constitutionnelle, le principe de séparation entre l'État et l'Église, consacré dans la Constitution, constitue un fondement du caractère laïque de l'État lituanien, de ses institutions et de leurs activités. Ce principe et les libertés de conviction, de pensée, de religion et de conscience, établies par la Constitution, ainsi que le principe constitutionnel d'égalité entre les personnes conjointement avec d'autres dispositions constitutionnelles assurent la neutralité de l'État par rapport à la conception du monde et la religion, ce qui implique la séparation entre l'État et les confessions, entre l'État et l'affectation, les fonctions et les activités des églises et des organisations religieuses. Cet arrêt précise que **la neutralité et la laïcité de l'État impliquent également que la confession à laquelle appartient une personne ne donne pas lieu à l'exemption des obligations constitutionnelles en sa faveur auprès de l'État, notamment de l'obligation d'accomplir le service militaire ou le service de remplacement, prévue à l'article 139, paragraphe 2, de la Constitution.**

La Cour constitutionnelle a noté, en appréciant la réglementation juridique attaquée en vertu de laquelle un citoyen peut bénéficier de l'exonération de son obligation constitutionnelle d'accomplir le service militaire ou le service de remplacement en raison de son statut social, à savoir celui du prêtre de la communauté ou de la société religieuse traditionnelle reconnue en Lituanie, que **le statut du prêtre de l'Église ou de l'organisation religieuse, à savoir un certain statut de la personne relative à sa confession, n'implique pas l'incapacité objective des citoyens d'accomplir ladite obligation et ne**

justifie pas constitutionnellement l'exonération de cette obligation en faveur de ceux-ci, compte tenu, en particulier, du fait que, conformément à la Constitution, le service militaire doit être remplacé par le service de remplacement dans le cas où les personnes concernées ne peuvent pas l'accomplir pour des raisons de convictions religieuses ou des raisons de conscience, ainsi que du fait que le sursis à l'exécution de l'obligation d'accomplir le service militaire ou le service de remplacement peut s'appliquer pour des raisons importantes. Dès lors, le statut du prêtre de l'Église ou de l'organisation religieuse, conformément à l'article 139, paragraphe 2, de la Constitution, n'accorde pas à la personne, en tant que citoyen, une exemption de l'obligation constitutionnelle d'accomplir le service militaire ou le service de remplacement.

Dans le cadre de l'interprétation systématique de l'article 43, paragraphe 1 et l'article 139, paragraphe 2, de la Constitution et compte tenu du principe d'égalité entre les personnes établi à l'article 29, ainsi que des principes constitutionnelles de neutralité et de laïcité de l'État, l'arrêt de la Cour constitutionnelle a précisé que **le statut constitutionnel différent des églises traditionnelles en Lituanie et autres églises, ainsi que des organisations religieuses, en tant qu'entités juridiques collectives, ne pouvait pas justifier constitutionnellement l'exemption de l'obligation constitutionnelle d'accomplir le service militaire ou le service de remplacement en faveur des prêtres des églises traditionnelles en Lituanie et des organisations religieuses.**

Selon la Cour constitutionnelle, en l'absence d'une base constitutionnelle justifiée, la réglementation juridique relative à l'exemption du service militaire, à savoir de l'obligation constitutionnelle de citoyen d'accomplir le service militaire ou le service de remplacement porte préjudice à l'exigence, découlant de l'article 139, paragraphe 2, de la Constitution, que la loi n'établisse que les conditions de l'exemption de l'obligation constitutionnelle de citoyen d'accomplir le service militaire ou le service de remplacement qui seraient fondées sur les circonstances objectives impliquant l'incapacité d'accomplir cette obligation. En plus, ladite réglementation juridique, donnant lieu à la distinction constitutionnellement injustifiée entre les prêtres des communautés et sociétés religieuses traditionnelles en Lituanie et autres citoyens, porte préjudice également au principe d'égalité entre les personnes, établi à l'article 29 de la Constitution.

INFORMACIJA APIE KONSTITUCINIO TEISMO NUTARIMŲ ĮGYVENDINIMĄ

KONSTITUCINIO TEISMO NUTARIMŲ, KURIAIS PRIPAŽINTA, KAD TEISĖS AKTAS (JO DALIS) PRIEŠTARAUJA KONSTITUCIJAI, ĮGYVENDINIMAS

2017 m. liepos 1 d. – rugsėjo 30 d.

Konstitucinio Teismo sprendimai klausimais, kurie pagal Konstituciją priskiriami jo kompetencijai, yra galutiniai ir neskundžiami. Konstituciniam Teismui pripažinus teisės aktą prieštaraujančiu Konstitucijai (kitam aukštesnės galios teisės aktui), jis negali būti taikomas nuo tos dienos, kurią oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas. Toks teisės aktas yra visam laikui pašalinamas iš Lietuvos teisės sistemos. Šį teisės aktą priėmusiam teisėkūros subjektui kyla konstitucinė pareiga jį (jo dalį) panaikinti (pripažinti netekusiu galios) arba atitinkamai pataisyti (pakeisti, papildyti, nustatyti naują teisinį reguliavimą).

2017 m. liepos 1 d. – rugsėjo 30 d. Konstitucinis Teismas priėmė vieną nutarimą, kuriame teisės aktas pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai. Tai – Konstitucinio Teismo **2017 m. liepos 4 d.** nutarimas Nr. KT9-N7/2017 dėl dvasininkų atleidimo nuo karo prievolės, kuriame pripažinta, kad Konstitucijos 29 straipsniui, 139 straipsnio 2 daliai prieštarauja Karo prievolės įstatymo 3 straipsnio 7 punktą (2011 m. birželio 23 d. redakcija). Šis Konstitucinio Teismo nutarimas įgyvendintinas panaikinant Konstitucijai prieštaraujantį teisinį reguliavimą.

Nutarime konstatuota, kad ginčytu teisiniu reguliavimu, pagal kurį nuo karo prievolės, t. y. konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą, atleidžiami tradicinių Lietuvoje religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai, nepaisyta iš Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalies kylančio reikalavimo įstatymu nustatyti tik tokias atleidimo nuo konstitucinės piliečių pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą sąlygas, kurios būtų susijusios su objektyviomis aplinkybėmis, dėl kurių jie negali atlikti šios pareigos. Taip pat konstatuota, kad tokiu teisiniu reguliavimu tradicinių Lietuvoje religinių bendruomenių ir bendrijų dvasininkai yra konstituciškai nepagrįstai išskiriami iš kitų piliečių, taigi jis pažeidžia ir Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintą asmenų lygiateisiškumo principą.

Nutarime pažymėta, kad buvimas bažnyčios ar religinės organizacijos dvasininku (t. y. tam tikras su tikėjimu susijęs asmens socialinis statusas) nėra susijęs su tokio mis aplinkybėmis, dėl kurių piliečiai konstitucinės pareigos atlikti karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą objektyviai negalėtų atlikti ir kuriomis jų atleidimas nuo šios pareigos galėtų būti konstituciškai pateisinamas, ypač atsižvelgiant į tai, kad

pagal Konstituciją karo tarnyba asmenims, kurie dėl savo religinių ar kitų įsitikinimų negali jos atlikti, turi būti pakeista alternatyviaja krašto apsaugos tarnyba, taip pat į tai, kad įstatymų leidėjas gali numatyti galimybę atidėti minėtos pareigos vykdymą, jeigu dėl įstatyme nustatytų svarbių priežasčių pilietis laikinai negali atlikti karo arba alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos arba jeigu jos tuo metu neatidėjus gali būti pakenkta svarbiems asmens, šeimos arba visuomenės interesams.

INFORMACIJA APIE PRAŠYMŲ IR PAKLAUSIMŲ PRIIMTINUMĄ

KONSTITUCINIAME TEISME GAUTŲ PRAŠYMŲ PRIIMTINUMAS

2017 m. liepos 1 d. – rugsėjo 30 d.

1. Konstitucinio Teismo pirmininko 2017 m. liepos 3 d. potvarkiu Nr. 2B-44 priimtas 2017 m. birželio 13 d. gautas pareiškėjo Seimo 2017 m. birželio 6 d. nutarime Nr. XIII-412 išdėstytas paklausimas Nr. 1B-13/2017, kuriuo kreipiamasi išvados, ar Seimo nario Mindaugo Basčio konkretūs veiksmai, nurodyti Seimo specialiosios tyrimo komisijos pateiktų siūlymų pradėti apkaltos procesą Seimo nariui Mindaugui Basčiui pagrįstumui ištirti ir išvadai dėl pagrindo pradėti apkaltos procesą parengti išvadoje, prieštarauja Konstitucijai.

2. Konstitucinio Teismo 2017 m. rugsėjo 5 d. sprendimu Nr. KT11-S4/2017 priimtas 2017 m. birželio 16 d. gautas pareiškėjo Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo prašymas Nr. 1B-14/2017 ištirti, ar Konstitucijos 7 straipsnio 2 daliai, 23 straipsniui, 46 straipsnio 2, 3 dalims, konstituciniam teisinės valstybės principui neprieštarauja Vyriausybės 2000 m. liepos 19 d. nutarimo Nr. 865 „Dėl Kariotiškių kadastrinės vietovės Trakų rajone, Moluvėnų kaime, ekonominio projekto pripažinimo valstybinės svarbos projektu“ 1 punktas.

3. Konstitucinio Teismo 2017 m. rugsėjo 27 d. sprendimu Nr. KT13-S6/2017 pareiškėjai Seimo narių grupei grąžintas 2017 m. birželio 26 d. gautas jos prašymas Nr. 1B-15/2017 ištirti Saugaus eismo automobilių keliais įstatymo 10 straipsnio 1 dalies 4, 5 punktų, 27¹ straipsnio 6, 7, 8, 9, 10 dalių, Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo 21 straipsnio 1, 2, 7 dalių atitiktį Konstitucijai ir Vyriausybės 2017 m. sausio 18 d. nutarimo Nr. 55 „Dėl žinybinio Apribojusių savo galimybę lošti asmenų registro įsteigimo, jo nuostatų patvirtinimo ir veiklos pradžios nustatymo“, Vyriausybės 1997 m. liepos 8 d. nutarimo Nr. 742 „Dėl valstybės įmonės Registrų centras įsteigimo“ nuostatų atitiktį Konstitucijai ir įstatymams.

Pareiškėja Seimo narių grupė, kreipdamasi į Konstitucinį Teismą, prašė ištirti, ar:

1) Konstitucijos 5 straipsnio 1, 2 dalims, 46 straipsniui, konstituciniam teisinės valstybės principui neprieštarauja Saugaus eismo automobilių keliais įstatymo 10 straipsnio 1 dalies 4, 5 punktai tiek, kiek pagal juos teisė atlikti privalomąją transporto priemonių techninę apžiūrą suteikiama (pratęsiama) be konkurso, o Konstitucijos 46 straipsniui, konstituciniam teisinės valstybės principui neprieštarauja Saugaus eismo automobilių keliais įstatymo 27¹ straipsnio 6, 7, 8, 9, 10 dalių nuostatos

„tiek, kiek tai susiję su viešosios paslaugos teikimo monopolizavimu, be konkurencijos ir konkurso perdavimu privačiam subjektui, pažeidžiant sąžiningos konkurencijos laisvę, diskriminuojant kitus šios rinkos dalyvius ar monopolizuojant rinką“;

2) Konstitucijos 22 straipsnio 1, 3, 4 dalims, konstituciniam teisinės valstybės principui neprieštarauja Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo 21 straipsnio 1, 2 dalys tiek, kiek, pasak pareiškėjos, nepateiktas išsamus ir aiškus sąvokos „teisėtas interesas“ apibrėžimas, o šio straipsnio 7 dalis tiek, kiek, pasak pareiškėjos, pagal ją nepadengusių skolos duomenų subjektų duomenys tvarkomi neterminuotai;

3) Vyriausybės 2017 m. sausio 18 d. nutarimas Nr. 55 neprieštarauja Konstitucijos 5 straipsnio 3 daliai, 69 straipsnio 1 daliai, 94 straipsnio 2 punktui, konstituciniams teisinės valstybės, atsakingo valdymo principams pagal priėmimo tvarką, o šiuo Vyriausybės nutarimu patvirtintų Apribojusių savo galimybę lošti asmenų registrų nuostatų 14.2, 18.7, 18.8, 22, 25 punktai neprieštarauja Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo nuostatomis pagal normų turinį ir reguliavimo apimtį;

4) Konstitucijos 46 straipsniui, konstituciniam teisinės valstybės principui pagal normų turinį neprieštarauja Vyriausybės 1997 m. liepos 8 d. nutarimas Nr. 742, taip pat ar Konstitucijos 46 straipsniui neprieštarauja šio Vyriausybės nutarimo 1 punktas tiek, kiek jame nustatyta Registrų centro teisinė forma – valstybės įmonė.

Konstitucinis Teismas konstatavo, kad pareiškėjos Seimo narių grupės prašyme jos pozicija dėl ginčijamų įstatymų straipsnių (jų dalių, punktų) ir Vyriausybės nutarimų (jų punktų) atitikties Konstitucijai ir (ar) įstatymų nuostatomis nėra aiškiai išdėstyta ir ji nepagrįsta teisiniais argumentais, t. y. pareiškėjos prašymas neatitiko Konstitucinio Teismo įstatymo 66 straipsnio 1 dalies 8 punkto reikalavimo nurodyti pareiškėjo pozicijos teisinį pagrindimą.

Konstitucinis Teismas taip pat konstatavo, kad pareiškėjos Seimo narių grupės prašyme nenurodytas jos atstovas pagal įstatymą (Seimo narys), t. y. pareiškėjos prašymas neatitiko Konstitucinio Teismo įstatymo 66 straipsnio 2 dalies reikalavimo nurodyti į Konstitucinį Teismą besikreipiančios Seimo narių grupės atstovą pagal įstatymą. Sprendime pažymėta, kad, neužtikrinus Seimo narių grupės atstovavimo Konstituciniame Teisme pagal įstatymą, būtų pasunkintas Seimo narių grupės teisių įgyvendinimas, *inter alia* Seimo narių grupės santykiuose su atstovais pagal pavidimą.

4. Konstitucinio Teismo 2017 m. rugsėjo 7 d. sprendimu Nr. KT12-S5/2017 pareiškėjui Šiaulių apygardos administraciniam teismui grąžintas 2017 m. liepos 3 d. gautas jo prašymas Nr. 1B-16/2017 ištirti, ar Konstitucijos 29 straipsnio 1 daliai, 48 straipsnio 1 dalies nuostatai „kiekvienas žmogus <...> turi teisę <...> gauti teisingą apmokėjimą už darbą“, konstituciniam teisinės valstybės principui neprieštaravo Valstybės politikų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymo priedėlio (2009 m. liepos 17 d. redakcija) I skirsnis tiek, kiek juo laikotarpiu nuo 2009 m. rugpjūčio 1 d. iki 2013 m. gruodžio 3 d. savivaldybių, kurių teritorijose gyvena per

100 tūkstančių gyventojų, merų pareiginės algos koeficiento dydis sumažintas nuo 12,2 iki 10,98, o savivaldybių, kurių teritorijose gyvena per 100 tūkstančių gyventojų, merų pavaduotojų pareiginės algos koeficiento dydis sumažintas nuo 10,5 iki 9,45, taip pat Valstybės politikų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymo priedėlio pakeitimo įstatymo 2 straipsnis (2009 m. liepos 17 d., 2010 m. liepos 2 d., 2011 m. lapkričio 22 d., 2011 m. gruodžio 21 d., 2012 m. gruodžio 20 d. redakcijos).

Konstitucinis Teismas konstatavo, kad pareiškėjo prašyme nėra pateikti teisiniai argumentai, kurie pagrįstų pareiškėjo abejonę dėl ginčijamo teisinio reguliavimo atitikties Konstitucijai (pareiškėjas nepateikė teisinių argumentų, kodėl šiuo teisiniu reguliavimu, pažeidžiant iš Konstitucijos kylančius reikalavimus, nustatytas savivaldybių, kurių teritorijose gyvena per 100 tūkstančių gyventojų, merų ir merų pavaduotojų pareiginės algos koeficientų sumažinimo mastas galėtų būti vertinamas kaip neproporcingas, netolygus ir diskriminacinis).

Taigi pareiškėjo Šiaulių apygardos administracinio teismo prašymas neatitiko Konstitucinio Teismo įstatymo 67 straipsnio 2 dalies 5 punkto reikalavimo pateikti teismo nuomonės dėl teisės akto prieštaravimo Konstitucijai teisinius argumentus.

5. Konstitucinio Teismo pirmininko 2017 m. liepos 5 d. potvarkiu Nr. 2B-48 priimtas 2017 m. liepos 4 d. gautas pareiškėjo Seimo 2017 m. birželio 27 d. nutarime Nr. XIII-526 išdėstytas prašymas Nr. 1B-17/2017 dėl Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimo ir 2013 m. kovo 13 d. sprendimo nuostatų išaiškinimo, kuriame prašoma išaiškinti, ar jos suteikia galimybę Seimui, Konstitucijoje nustatyta tvarka nepakeitus Konstitucijos 12 straipsnio nuostatų, Pilietybės įstatyme nustatyti teisinį reguliavimą, pagal kurį Lietuvos Respublikos piliečiai, po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. išvykę iš Lietuvos Respublikos ir įgiję Europos Sąjungos ar Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijos valstybės narės pilietybę, galėtų būti kartu Lietuvos Respublikos ir kitos valstybės piliečiai.

6. Konstitucinio Teismo pirmininko 2017 m. liepos 13 d. potvarkiu Nr. 2B-51 priimtas 2017 m. liepos 13 d. gautas pareiškėjos Vyriausybės prašymas Nr. 1B-18/2017 ištirti, ar Konstitucijos 5 straipsnio 2 daliai, 29 straipsniui, 33 straipsnio 1 dalies nuostatai „Piliečiai turi teisę <...> lygiomis sąlygomis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą“, konstituciniam teisinės valstybės principui neprieštarauja Karo prievolės įstatymo 41 straipsnio (2016 m. birželio 16 d. redakcija) 1 dalies 3 punktas, Valstybės tarnybos įstatymo 11 straipsnio 2 dalies (2012 m. birželio 5 d. redakcija) nuostata „Jeigu keli konkurse į karjeros valstybės tarnautojo pareigas dalyvavę pretendentai buvo įvertinti vienodai, pirmenybė būti priimtam į tas pareigas teikiama pretendentui, atlikusiam nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą arba baigusiam bazinius karinius mokymus ar atlikusiam alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą“ ir 13 straipsnio 2 dalies (2012 m. birželio 5 d. redakcija) nuostata „Jeigu keli konkurse į įstaigos vadovo pareigas dalyvavę pretendentai buvo įvertinti vienodai, pirmenybė

būti priimtam į tas pareigas teikiama pretendentui, atlikusiam nuolatinę privalomąją pradinę karo tarnybą arba baigusiam bazinius karinius mokymus ar atlikusiam alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą“.

7. Konstitucinio Teismo pirmininko 2017 m. rugsėjo 20 d. potvarkiu Nr. 2B-56 priimtas 2017 m. rugpjūčio 30 d. gautas pareiškėjo Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo prašymas Nr. 1B-19/2017 ištirti, ar Konstitucijos 5 straipsnio 2 daliai, 46 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui neprieštaravo Žuvininkystės įstatymo 142 straipsnio (2014 m. kovo 13 d. redakcija) 4 dalis tiek, kiek joje Žemės ūkio ministerijai buvo pavesta nustatyti ūkio subjektų, pateikusių prašymus suteikti teisę į žvejybos kvotą verslinei žvejybai tam tikrame vidaus vandens telkinyje, atrankos, vertinimo ir žvejybos kvotų skyrimo kriterijus ir neįtvirtinta formulė (*inter alia* jos kintamieji ir kiekvienam iš jų priskiriama reikšmė (balai)), pagal kurią nustatomas ūkio subjektas – aukciono dėl teisių į žvejybos vidaus vandenyse kvotas laimėtojas.

UŽSIENIO VALSTYBIŲ IR TARPTAUTINIŲ TEISMŲ PRAKTIKA

EUROPOS SĄJUNGOS TEISINGUMO TEISMO AKTŲ SANTRAUKOS

TEISINGUMO TEISMO (PIRMOJI KOLEGIJA) SPRENDIMAS

2017 m. birželio 14 d., byla C-75/16,

L. Menini, M. A. Rampanelli / Banco Popolare Società Cooperativa

PRIVALOMAS MEDIACIJOS PROCEDŪROS TAIKYMAS SU VARTOTOJ AIS SUSIJUSIEMS GINČAMS

Sprendimo esmė. Direktyvą¹ reikia aiškinti taip: ja nedraudžiama nacionalinės teisės nuostata, pagal kurią, sprendžiant tarptautinius ginčus („<...> tarptautinis ginčas – ginčas, kai bent vienos iš ginčo šalių nuolatinė arba įprastinė gyvenamoji vieta ar buveinė yra kitoje nei bet kurios kitos ginčo šalies valstybėje narėje“) yra privaloma taikyti mediacijos procedūrą ir jos taikymas yra su tais pačiais ginčais susijusio ieškinio priimtinumą sąlyga, jeigu toks reikalavimas netrukdo šalims pasinaudoti teise kreiptis į teismą; tačiau draudžiama tokia nacionalinės teisės nuostata, kurioje būtų numatyta, kad taikant mediaciją vartotojams privaloma naudotis advokato paslaugomis ir kad vartotojai gali atsisakyti pirmiausia taikyti mediaciją tik jeigu įrodo, jog toks sprendimas yra tinkamai pagrįstas.

Bylos fabula. Pagal tris vieną po kitos sudarytas sutartis 2009 m. bankas pareiškėjams suteikė einamosios sąskaitos kreditus, kad jie galėtų įsigyti akcijų, tarp jų ir išleistų paties banko arba kitų jam priklausančių bendrovių. 2015 m. išduotu mokėjimo įsakymu jiems nurodyta bankui sumokėti sumą, atitinkančią likutį, kurį, kaip mano šis bankas, jie turi jam sumokėti pagal pasirašytą sutartį dėl hipoteka užtikrintos einamosios sąskaitos atidarymo. Pareiškėjai pateikė prieštaravimą dėl šio teismo mokėjimo įsakymo ir paprašė sustabdyti laikiną jo vykdymą.

Veronos teismo (Italija) tvirtinimu, pagal nacionalinę teisę tokia prieštaravimo procedūra priimtina tik jeigu šalys pirmiau pradėjo mediacijos procedūrą. Tačiau šis teismas mano, jog Italijos teisės nuostatos dėl privalomos mediacijos prieštarauja Direktyvai, nes nėra akivaizdu, kad pagal Direktyvą valstybės narės turi teisę vartotojų ginčų srityje numatyti privalomą mediacijos procedūrą; mediacijos, kaip ieškinio priimtinumą sąlygos, numatymas įpareigoja tik tiek, kiek tai susiję su Direktyvos tikslo įgyvendinimu; be to, vartotojo padėtis tampa nepalankesnė, nei ji būtų, jeigu

¹ 2013 m. gegužės 21 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/11/ES dėl alternatyvaus vartotojų ginčų sprendimo, kuria iš dalies keičiami Reglamentas (EB) Nr. 2006/2004 ir Direktyva 2009/22/EB (toliau – Direktyva).

ši priemonė būtų pasirinktinė ir šalys, nepatenkintos jos eiga ar veikimu, galėtų pasitraukti iš šios nacionalinės procedūros, nebijodamos, kad teismas skirs piniginę sankciją dėl pasitraukimo iš jos be pateisinamos priežasties.

Bylos problema. Prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas iš esmės klausė, ar Direktyvai prieštarauja nacionalinės teisės nuostata, kurioje numatyta privaloma mediacijos procedūra sprendžiant tarptautinius ginčus. Jis taip pat klausė, ar Direktyvai prieštarauja nacionalinės teisės nuostata, kurioje numatyta, kad: 1) sprendžiant tarptautinius ginčus privaloma taikyti mediacijos procedūrą ir jos taikymas yra ieškinio priimtinumą sąlyga, 2) taikant mediaciją vartotojams privaloma naudotis advokato paslaugomis ir 3) vartotojai gali atsisakyti pirmiausia taikyti mediaciją tik jeigu įrodo, kad toks sprendimas tinkamai pagrįstas.

Teisingumo Teismo argumentai. Pagal Direktyvą mediacijos procedūra yra privaloma tik tarptautiniams ginčams. Nors niekas netrukdo valstybėms narėms Direktyvą taikyti ir vidaus mediacijos procesams, nacionaliniams ginčams ji netaikoma. Todėl nebūtina atsakyti į klausimą, ar Direktyvai prieštarauja nacionalinės teisės nuostata dėl ne tarptautiniams ginčams numatytos privalomos mediacijos procedūros.

Direktyva siekiama, kad vartotojai galėtų savanoriškai pateikti skundus dėl komercinės veiklos subjektų, naudodamiesi alternatyvaus ginčų sprendimo (AGS) procedūromis.

Direktyva taikoma ne visiems su vartotojais susijusiems ginčams, bet tik toms procedūroms, kurios atitinka šias sąlygas: 1) vartotojas turi inicijuoti procedūrą komercinės veiklos subjekto atžvilgiu dėl sutartinių įsipareigojimų, kylančių iš pirkimo-pardavimo arba paslaugų sutarčių, 2) ši procedūra turi atitikti Direktyvoje nustatytus reikalavimus ir, be kita ko, turi būti nepriklausoma, nešališka, skaidri, veiksminga, greita ir sąžininga, taip pat 3) minėta procedūra turi būti vykdoma AGS subjekto, kuris įsteigtas ilgam laikui, teikia AGS paslaugas ir yra įtrauktas į pagal Direktyvą sudarytą ir Europos Komisijai pateiktą sąrašą. Tai turi įvertinti nacionalinis teismas, vadovaudamasis valstybės narės vidaus teise.

Direktyvoje numatyta vartotojo galimybė savanoriškai AGS subjektams pateikti skundus dėl komercinės veiklos subjektų, tačiau taip pat aiškiai numatyta galimybė valstybėms narėms nustatyti privalomą dalyvavimą AGS procedūrose, jeigu tokia nuostata netrukdo šalims pasinaudoti teise kreiptis į teismą. Svarbu ne tai, ar mediacijos sistema yra privaloma, ar pasirenkama savanoriškai, o tai, kad išliktų šalių teisė kreiptis į teismą. Šiuo tikslu valstybės narės išlaiko visišką teisėkūros autonomiją, jeigu Direktyva išlieka veiksminga. Todėl faktas, kad nacionalinės teisės nuostatoje ne tik nustatoma neteisminė mediacijos procedūra, bet ir įpareigojama ja naudotis prieš kreipiantis į teismą, netrukdo siekti Direktyvos tikslo.

Nacionalinėje teisėje ieškinio priimtinumą susiejus su sąlyga bandyti pasinaudoti privaloma mediacija nustatomas papildomas etapas, kurį reikia pereiti prieš naudojantis teise kreiptis į teismą, ir tai gali pakenkti veiksmingos teismo apsaugos

principo įgyvendinimui. Tačiau pagrindinės teisės nėra absoliučios, joms gali būti taikomi apribojimai, jeigu jie iš tikrųjų atitinka bendrojo intereso tikslus, kurių siekiama nagrinėjama priemone, ir, atsižvelgiant į siekiamą tikslą, nėra neproporcingas ir netoleruotinas kišimasis, kuriuo pažeidžiama užtikrinamų teisių esmė.

Pagal Direktyvą iš esmės valstybės narės gali laisvai pasirinkti priemones, tinkamas užtikrinti, kad nebūtų kliudoma pasinaudoti teise kreiptis į teismą. Šiam tikslui pasiekti tinkamomis priemonėmis, be kita ko, laikoma nuostata, kad AGS procedūros rezultatas šalims neprivalomas, ir nuostata, kad vykstant šiai procedūrai senaties terminai nesibaigia. Valstybės narės turi AGS procedūroje užtikrinti šalims galimybę bet kada iš jos pasitraukti, jeigu šios nepatenkintos procedūros eiga arba veikimu, taip pat AGS procedūros pabaigoje šalims turi būti tik pasiūlomas sprendimas, ir jos gali laisvai su juo sutikti ir jį vykdyti arba jį atmesti. Nors Direktyvoje nustatyta, kad nacionaliniai įstatymų leidėjai gali numatyti, jog AGS procedūros rezultatas tampa privalomas komercinės veiklos subjektui, tai įmanoma tik jeigu vartotojas pirmiau sutinka su siūlomu sprendimu. Be to, pagal Direktyvą AGS procedūra turi būti nesunkiai prieinama elektroniniu ir neelektroniniu būdu abiem šalims, kad ir kur būtų jų buvimo vieta.

Taigi reikalavimas pasinaudoti mediacijos procedūra, kaip ieškinio priimtumo sąlyga, gali būti suderinamas su veiksmingos teisminės apsaugos principu, jeigu šioje procedūroje nepriimamas šalims privalomas sprendimas, dėl jos iš esmės nevēluojama pateikti ieškinio teisme, sustabdoma atitinkamų teisių senatis ir nepatiriama išlaidų arba šalys patiria tik nereikšmingų išlaidų, jeigu elektroninis būdas nėra vienintelis, kuriuo vykdoma minėta taikinimo procedūra, ir yra galimybė išimtiniais atvejais, kai tai būtina greitai padaryti dėl ypatingos padėties, nustatyti laikinąsias apsaugos priemones. Teismas turi patikrinti, ar nacionalinės teisės nuostatos atitinka šiuos reikalavimus ir netrukdo šalims pasinaudoti teise kreiptis į teismą.

Direktyvoje nustatyta, kad valstybės narės turi užtikrinti šalims galimybę naudotis AGS procedūra, neprivalėdamos pasisamdyti advokato ar teisės konsultanto, be to, kiekvienai šaliai turi būti pranešta, jog ji neprivalo pasisamdyti advokato ar teisės konsultanto. Todėl nacionalinės teisės nuostatose negali būti reikalavimo, kad AGS procedūroje dalyvaujantis vartotojas būtinai naudotųsi advokato paslaugomis.

Nacionalinės teisės nuostata, pagal kurią vartotojai iš mediacijos procedūros gali pasitraukti tik jeigu įrodo, kad yra šį sprendimą pagrindžianti pateisinama priežastis, kitu atveju vėliau teismo proceso metu skiriamos finansinės sankcijos, trukdo šalims pasinaudoti teise kreiptis į teismą, o tai prieštarauja Direktyvos tikslui. Galimas vartotojo pasitraukimas iš AGS procedūros negali turėti jam nepalankių padarinių pareiškiant ieškinį dėl ginčo, dėl kurio ši procedūra buvo arba turėjo būti taikoma. Kai nacionalinės teisės nuostatose numatomas privalomas komercinės veiklos subjekto dalyvavimas AGS procedūrose, vartotojas (būtent tik jis) visada gali pasinaudoti šia teise iš jų pasitraukti. Todėl pagal Direktyvą draudžiama nacionalinės teisės nuostata,

pagal kurią vartotojai iš mediacijos procedūros gali pasitraukti tik jeigu įrodo, kad yra šį sprendimą pagrindžianti pateisinama priežastis.

Direktyva nacionalinės teisės nuostata, pagal kurią atsisakyti dalyvauti išankstinėje mediacijos procedūroje vartotojas gali tik tinkamai pagrindęs savo sprendimą, nedraudžiama tiek, kiek ja neribojama jo teisė bet kada po pirmojo susitikimo su mediatoriumi nutraukti šią procedūrą (teismas turi tai patikrinti).

TEISINGUMO TEISMO (DIDŽIOJI KOLEGIJA) NUOMONĖ

2017 m. liepos 26 d., byla 1/15

EUROPOS SĄJUNGOS IR KANADOS SUSITARIMAS DĖL KELEIVIO DUOMENŲ ĮRAŠO DUOMENŲ PERDAVIMO

Sprendimo esmė. Numatytas sudaryti Europos Sąjungos (ES) ir Kanados susitarimas dėl keleivio duomenų įrašo duomenų (angl. *Passenger Name Record*, toliau – PNR duomenys) perdavimo ir tvarkymo (toliau – numatytas sudaryti susitarimas) toks, koks yra, nesuderinamas su pagrindinėmis teisėmis, nebent jis bus peržiūrėtas siekiant geriau reglamentuoti ir tiksliau apibrėžti suvaržymus.

Bylos fabula. 2010 m. gegužės 5 d. Europos Parlamentas priėmė Rezoliuciją dėl derybų dėl susitarimų dėl keleivio duomenų įrašo su JAV, Australija ir Kanada pradžios, kurioje ragino laikytis nuoseklaus požiūrio į PNR duomenų naudojimą teisėsaugos ir saugumo tikslais bei nustatyti bendrus principus, kuriais būtų remiamasi sudarant susitarimus su trečiosiomis šalimis. Vėliau ES Taryba (toliau – Taryba) priėmė sprendimą, kuriuo įgaliojo Europos Komisiją ES vardu pradėti su Kanada derybas dėl numatyto sudaryti susitarimo dėl PNR duomenų perdavimo ir naudojimo siekiant užkirsti kelią terorizmui ir kitiems sunkiems tarpvalstybiniais nusikaltimams ir kovoti su jais. Numatytas sudaryti susitarimas buvo pasirašytas 2014 m. Juo vadovaujantis leidžiama visų oro keleivių PNR duomenis sistemingai ir nepertraukiamai perdavinėti Kanados institucijai, o reikalui esant, vėliau perduoti juos kitoms institucijoms ir trečiosioms šalims naudoti ir saugoti siekiant kovoti su terorizmu ir sunkiais tarpvalstybiniais nusikaltimais. Tuo tikslu numatytame sudaryti susitarime buvo numatyta penkerių metų duomenų saugojimo trukmė, PNR duomenų saugumo ir vientisumo reikalavimai, nedelsiamas neskelbtinų duomenų maskavimas, teisė susipažinti su duomenimis, teisė juos ištaisyti ir ištrinti, taip pat galimybė ginti teises administracine ir teismine tvarka. Tarybai paprašius Europos Parlamento pritarti numatytam sudaryti susitarimui, šis kreipėsi į Teisingumo Teismą. Jis siekė sužinoti, ar numatytas sudaryti susitarimas suderinamas su ES teise, ypač su nuostatomis, kurio mis reglamentuojamas privataus gyvenimo gerbimas ir asmens duomenų apsauga.

Bylos problema. Europos Parlamentas kreipėsi į Teisingumo Teismą su prašymu pateikti nuomonę. Jis siekė išsiaiškinti, ar numatytas sudaryti susitarimas yra suderinamas su ES Sutarčių (Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo

(toliau – SESV) 16 straipsnio)² ir ES pagrindinių teisių chartijos (toliau – Chartija) (7, 8 straipsnių ir 52 straipsnio 1 dalies)³ nuostatomis, susijusiomis su fizinių asmenų teisėmis į privatų gyvenimą ir asmens duomenų apsaugą. Be to, Europos Parlamento teigimu, numatytas sudaryti susitarimas turėtų būti priimtas remiantis SESV 16 straipsniu, o SESV 82 straipsnio 1 dalies d punktą ir 87 straipsnio 2 dalies a punktą klaidingai pasirinkti kaip teisiniai Tarybos sprendimo dėl numatyto sudaryti susitarimo pagrindai.

Teisingumo Teismo argumentai. Teisingumo Teismas pažymėjo, kad tinkamas ES teisės akto teisinio pagrindo pasirinkimas, įskaitant aktą, priimtą siekiant sudaryti tarptautinį susitarimą, yra konstitucinės svarbos ir turi būti grindžiamas objektyviais kriterijais, kuriems gali būti taikoma teisminė kontrolė ir prie kurių priskirtini tokio teisės akto tikslas ir turinys. Teisingumo Teismas pabrėžė, kad numatytu sudaryti susitarimu siekiama, pirma, užtikrinti visuomenės saugumą perduodant PNR duomenis Kanadai ir naudojant juos kovoje su teroristiniais nusikaltimais ar sunkiais

² SESV 16 straipsnis:

„1. Kiekvienas asmuo turi teisę į savo asmens duomenų apsaugą.

2. Europos Parlamentas ir Taryba, spręsdami pagal įprastą teisėkūros procedūrą, nustato fizinių asmenų apsaugos Sąjungos institucijoms, įstaigoms ir organams bei valstybėms narėms tvarkant asmens duomenis, kai vykdoma veikla yra susijusi su Sąjungos teisės taikymo sritimi, taisykles ir laisvo tokių duomenų judėjimo taisykles. Nepriklausomos įstaigos kontroliuoja, kaip laikomasi tų taisyklių. Pagal šį straipsnį priimtos taisyklės nepažeidžia Europos Sąjungos sutarties 39 straipsnyje numatytų konkrečių taisyklių.“

³ Chartijos 7 straipsnis „Teisė į privatų ir šeimos gyvenimą“:

„Kiekvienas asmuo turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir komunikacijos slaptumas.“

Chartijos 8 straipsnis „Asmens duomenų apsauga“:

„1. Kiekvienas turi teisę į savo asmens duomenų apsaugą.

2. Tokie duomenys turi būti tinkamai tvarkomi ir naudojami tik konkrečioms tikslams ir tik atitinkamam asmeniui sutikus ar kitais įstatymo nustatytais teisėtais pagrindais. Kiekvienas turi teisę susipažinti su surinktais jo asmens duomenimis bei į tai, kad jie būtų ištaisomi.

3. Nepriklausoma institucija kontroliuoja, kaip laikomasi šių taisyklių.“

Chartijos 51 straipsnio 1 dalis:

„Šios Chartijos nuostatos skirtos Sąjungos institucijoms, įstaigoms ir organams, tinkamai atsižvelgiant į subsidiarumo principą, bei valstybėms narėms tais atvejais, kai šios įgyvendina Sąjungos teisę. Todėl jie turi gerbti teises, laikytis principų ir juos taikyti pagal turimus atitinkamus įgaliojimus, nepažeisdami Sąjungos įgaliojimų, suteiktų jai Sutartimis, ribų.“

tarptautiniais nusikaltimais (šis tikslas kyla iš SESV 87 straipsnio)⁴ ir, antra, nustatyti PNR duomenų apsaugos priemonės (šis tikslas kyla iš SESV 16 straipsnio). Teisingumo Teismas nurodė, kad numatytas sudaryti susitarimas turi būti sudarytas kartu remiantis SESV 16 ir 87 straipsniais, nes tuo susitarimu siekiama dviejų neatskiriama susijusių ir vienodos svarbos tikslų.

Dėl numatyto sudaryti susitarimo suderinamumo su Chartija Teisingumo Teismas pažymėjo, kad ir PNR duomenų perdavimas iš ES Kanadai, ir numatyto sudaryti susitarimo taisyklės, skirtos duomenų saugojimui, jų naudojimui ir galimam vėlesniam perdavimui Kanados, Europos ar užsienio šalių viešosioms institucijoms, varžo pagrindines teises į privatų gyvenimą ir į asmens duomenų apsaugą. Teisingumo Teismas išaiškino, kad numatytas sudaryti susitarimas leidžia sistemingai ir nepertraukiamai perdavinėti visų oro keleivių, kurie naudojami ES ir Kanadą jungiančiais skrydžiais, PNR duomenis. Ir net jeigu kai kurie PNR duomenys, vertinami atskirai, neatrodo galinčiais atskleisti svarbią su atitinkamų asmenų privačiu gyvenimu susijusią informaciją, vis dėlto, vertinami kartu, jie gali atskleisti visą kelionės maršrutą, kelionių įpročius, dviejų ar daugiau asmenų ryšius, taip pat informaciją apie oro keleivių finansinę padėtį, jų mitybos įpročius ar sveikatos būklę, net galėtų atskleisti neskelbtinus duomenis apie tuos keleivius⁵.

Teisingumo Teismas, nagrinėdamas, ar šiuos suvaržymus galima pateisinti, nurodė, kad juos galima pateisinti siekiamu bendrojo intereso tikslu (t. y. užtikrinti

⁴ SESV 87 straipsnis:

„1. Sąjunga nustato policijos bendradarbiavimą užkardant, išaiškinant ir tiriant nusikalstamas veikas, kuriame dalyvauja visos valstybių narių kompetentingos valdžios institucijos, įskaitant policijos, muitinės ir kitas specializuotas teisėsaugos tarnybas.

2. Taikant 1 dalį, Europos Parlamentas ir Taryba, sprenddami pagal įprastą teisėkūros procedūrą, gali patvirtinti priemones dėl:

- a) atitinkamos informacijos rinkimo, kaupimo, apdorojimo, analizavimo ir keitimosi ja;
- b) paramos darbuotojų mokymui, taip pat bendradarbiavimo keičiantis darbuotojais, įranga ir tyrimais nusikaltimų išaiškinimo srityse;
- c) bendrų tyrimo metodų, taikomų sunkioms organizuoto nusikalstamumo formoms nustatyti.

3. Taryba, sprenddama pagal specialią teisėkūros procedūrą, gali nustatyti šiame straipsnyje nurodytų valdžios institucijų operatyvaus bendradarbiavimo priemones. Taryba, pasikonsultavusi su Europos Parlamentu, sprendžia vieningai.

Jeigu nepavyksta pasiekti vieningo sprendimo, ne mažiau kaip devynių valstybių narių grupė gali prašyti, kad priemonių projektas būtų perduotas Europos Vadovų Tarybai. Tokiu atveju procedūra Taryboje yra sustabdoma. Po svarstymo, jeigu pavyksta pasiekti bendrą sutarimą, Europos Vadovų Taryba per keturis mėnesius nuo sustabdymo grąžina projektą Tarybai priimti.

Jeigu nepavyksta pasiekti susitarimo ir ne mažiau kaip devynios valstybės narės siekia tvirtiau bendradarbiauti, remdamosi atitinkamu priemonių projektu, jos per tokį patį laikotarpį atitinkamai praneša apie tai Europos Parlamentui, Tarybai ir Komisijai. Šiuo atveju leidimas pradėti Europos Sąjungos sutarties 20 straipsnio 2 dalyje ir šios Sutarties 329 straipsnio 1 dalyje nurodytą tvirtesnę bendradarbiavimą laikomas suteiktu bei taikomas nuostatos dėl tvirtesnio bendradarbiavimo.

Antroje ir trečiojoje pastraipose nustatyta speciali procedūra netaikoma aktams, kuriais plėtojamos Šengeno *acquis* nuostatos.“

⁵ Neskelbtini duomenys apima visą informaciją, atskleidžiančią rasinę arba etninę kilmę, politines pažiūras, religinius ar filosofinius įsitikinimus, narystę profesinėje sąjungoje arba informaciją apie asmens sveikatą ar lytinį gyvenimą.

visuomenės saugumą kovojant su teroristiniais nusikaltimais ir sunkiais tarpvalstybiniais nusikaltimais), o PNR duomenų perdavimas Kanadai ir vėlesnis jų tvarkymas yra tinkami šio tikslo įgyvendinimui užtikrinti.

Teisingumo Teismo nuomone, kai kuriose numatyto sudaryti susitarimo nuostatose neapsiribojama tuo, kas griežtai būtina, ir nenumatoma aiškių ir tikslų taisyklių. Teisingumo Teismas nurodė, kad numatyto sudaryti susitarimo šalys pritarė galimybei perduoti Kanadai neskelbtinus duomenis. Atsižvelgiant į pavojų, kad dėl duomenų tvarkymo gali būti pažeistas nediskriminavimo principas, būtinas tikslus ir ypač svarus tokių duomenų perdavimo Kanadai pateisinimas, grindžiamas kitais motyvais nei visuomenės apsauga nuo terorizmo ir sunkių tarpvalstybinių nusikaltimų, todėl, Teisingumo Teismo nuomone, numatyto sudaryti susitarimo nuostatos dėl neskelbtinų duomenų perdavimo Kanadai, jų tvarkymo ir saugojimo nesuderinamos su pagrindinėmis teisėmis.

Kita vertus, Teisingumo Teismo manymu, numatytas sudaryti susitarimas tiek, kiek juo leidžiama visų oro keleivių PNR duomenis perduoti Kanadai, neviršija to, kas griežtai būtina. Atliekant automatizuotą PNR duomenų analizę siekiama nustatyti pavojų, kurį visuomenės saugumui galėtų kelti kompetentingoms tarnyboms nežinomi asmenys, ir jie dėl tokio pavojaus pasienyje galėtų būti nuodugnai patikrinami. Šiuo klausimu Teisingumo Teismas pažymėjo, kad Chartijos 7 ir 8 straipsniuose įtvirtintų teisių apribojimo, kurį lemia automatizuota PNR duomenų analizė, apimtis iš esmės priklauso nuo iš anksto nustatytų modelių ir kriterijų, taip pat nuo duomenų bazių, kuriomis paremta tokia duomenų tvarkymo rūšis. Todėl iš anksto nustatyti modeliai ir kriterijai turi būti, viena vertus, konkretūs ir patikimi, leidžiantys suteikti galimybę gauti rezultatus, kuriais remiantis nustatomi asmenys, galintys būti pagrįstai įtariami dalyvavimu darant teroristinius nusikaltimus ar sunkius tarpvalstybinius nusikaltimus, ir, kita vertus, nediskriminuojantys. Taip pat reikia patikslinti, kad duomenų bazės, su kuriomis lyginami PNR duomenys, turi būti patikimos, atnaujintos ir jos turi apimti tik Kanados kovojant su terorizmu ir sunkiais tarpvalstybiniais nusikaltimais naudojamas duomenų bazes.

Teisingumo Teismas pripažino, kad kol keleiviai yra Kanadoje arba kol keliauja iš šios trečiosios šalies, tarp šių duomenų ir minėtu susitarimu siekiamo tikslo yra būtinas ryšys, taigi numatytas sudaryti susitarimas neviršija to, kas griežtai būtina, vien dėl tos aplinkybės, kad juo leidžiama sistemingai saugoti ir naudoti tokių keleivių PNR duomenis.

Vis dėlto dėl PNR duomenų naudojimo oro keleiviams būnant Kanadoje Teisingumo Teismas pažymėjo, jog, atsižvelgiant į tai, kad oro keleiviams, patikrinus jų PNR duomenis, leista patekti į šios trečiosios šalies teritoriją, tokių duomenų naudojimas jiems būnant Kanadoje turi būti pagrįstas naujomis tokį naudojimą pateisinančiomis aplinkybėmis. Toks naudojimas galimas, kai yra nustatytos materialines ir procedūrinės sąlygas reglamentuojančios taisyklės, taip siekiant apsaugoti šiuos duomenis nuo piktnaudžiavimo pavojaus. Teisingumo Teismas nurodė, jog tokios taisyklės turi būti

grindžiamos objektyviais kriterijais, kad būtų nustatytos aplinkybės ir sąlygos, kurio-
mis Kanados institucijos turėtų teisę juos naudoti. Siekiant užtikrinti visapusišką šių
sąlygų laikymąsi, būtina, kad saugomų PNR duomenų naudojimas oro keleivių buvi-
mo Kanadoje laikotarpiu paprastai (išskyrus tinkamai pagrįstus skubos atvejus) būtų
siejamas su išankstine kontrole, kurią atliktų teismas arba nepriklausomas administ-
racinis subjektas (šie savo sprendimą turėtų priimti gavę motyvuotą kompetentingų
institucijų prašymą, pateiktą joms vykdant prevencijos, atskleidimo arba baudžiamo-
jo persekiojimo procedūras).

Teisingumo Teismas taip pat išaiškino, kad nuolatinis visų oro keleivių PNR
duomenų saugojimas jiems išvykus iš Kanados neapsiriboja tuo, kas griežtai būtina.
Jeigu vis dėlto nustatoma objektyvių aplinkybių, leidžiančių manyti, kad tam tikri
oro keleiviai, net išvykę iš Kanados, gali kelti riziką kovojant su terorizmu ir sunkiais
tarptautiniais nusikaltimais, saugoti jų PNR duomenis jiems išvykus iš Kanados
leidžiama net penkerius metus. Taigi PNR duomenų naudojimui taikomos tokios
pačios sąlygos, kaip ir jų naudojimui oro keleivių buvimo Kanadoje laikotarpiu.

Teisingumo Teismo nuomone, numatytame sudaryti susitarime turėtų būti aiš-
kiau ir tiksliau apibrėžti tam tikri perduotini PNR duomenys ir užtikrinta, kad taisy-
klių, susijusių su oro keleivių apsauga tvarkant jų PNR duomenis, laikymosi kontrolę
atliktų nepriklausoma priežiūros institucija. Numatytame sudaryti susitarime taip
pat turėtų būti numatyta:

- kad automatizuotam PNR duomenų tvarkymui būtų taikomi konkretūs, pati-
kimi ir nediskriminuojantys modeliai ir kriterijai;
- kad būtų taikomos tik Kanados naudojamos kovai su terorizmu ir sunkiais
tarptautiniais nusikaltimais skirtos duomenų bazės;
- kad kompetentingos Kanados institucijos gali perduoti PNR duomenis ES ne-
priklausančios šalies valdžios institucijoms tik jeigu ES ir ši šalis yra sudariusios ly-
giavertį susitarimą arba Europos Komisija šioje srityje yra priėmusi sprendimą;
- oro keleivių teisė būti individualiai informuotiems ir kai su jais susiję PNR
duomenys naudojami jiems būnant Kanadoje ir jau išvykus iš šios šalies, ir kai šie
duomenys atskleidžiami kitoms institucijoms ar privatiems asmenimis.

TEISINGUMO TEISMO (DIDŽIOJI KOLEGIJA) SPRENDIMAS

*2017 m. rugsėjo 6 d., sujungtos bylos C-643/15 ir C-647/15,
Slovakija ir Vengrija / Taryba*

PRIEGLOBSČIO PRAŠYTOJŲ PRIVALOMO PERKĖLIMO LAIKINAS MECHANIZMAS

Sprendimo esmė. Europos Sąjungos (ES) Tarybos (toliau – Taryba) sprendimas⁶,
kuriuo nustatytas prieglobsčio prašytojų privalomo perkėlimo laikinas mechanizmas,

⁶ 2015 m. rugsėjo 22 d. Tarybos sprendimas (ES) 2015/1601, kuriuo Italijos ir Graikijos labai nustato-
mos laikinosios priemonės tarptautinės apsaugos srityje (OL L 248, 2015).

buvo būtinas siekiant padėti Graikijai ir Italijai dėl staigaus trečiųjų šalių piliečių antplūdžio susidarius nepaprastajai padėčiai. Jeigu keliose valstybėse narėse susiklosto nepaprastoji padėtis, našta turi būti paskirstoma visoms kitoms valstybėms narėms laikantis solidarumo ir teisingo atsakomybės pasidalijimo tarp valstybių narių principo. Šio sprendimo priėmimo metu procedūrinių pažeidimų nebuvo padaryta.

Bylos fabula. Reaguodama į 2015 m. vasarą Europą sukrėtusią migracijos krizę, Taryba 2015 m. rugsėjo 22 d., vadovaudamasi Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – SESV) 78 straipsnio 3 dalimi⁷, priėmė sprendimą, kuriuo Italijos ir Graikijos labui nustatytos laikinosios priemonės tarptautinės apsaugos srityje siekiant padėti spręsti dėl masinio migrantų antplūdžio kilusias problemas. Šiame sprendime buvo numatyta per 24 mėnesius iš Italijos ir Graikijos į kitas ES valstybes nares perkelti 120 000 asmenų, kuriems akivaizdžiai reikia tarptautinės apsaugos. Pradiniame Europos Komisijos pasiūlyme buvo numatyta į kitas valstybes nares perkelti tarptautinės apsaugos prašytojus iš Italijos, Graikijos ir Vengrijos. 2015 m. rugsėjo 14 d. Taryba, atsižvelgdama į nepaprastąją padėtį, raštu paprašė Europos Parlamento kuo greičiau pateikti savo nuomonę. Galiausiai rugsėjo 17 d. Europos Parlamentas pritarė minėtam pasiūlymui, o per rugsėjo 17–22 d. Taryboje vykusius įvairius susirinkimus Vengrija pranešė nenorinti būti priskirta prie valstybių narių, gaunančių naudą iš perkėlimo ES, suteikus tokį pat statusą kaip Italijai ir Graikijai, todėl galutiniame pasiūlymo tekste buvo išbrauktos visos nuorodos į Vengriją. Tačiau Vengrija buvo įtraukta kaip valstybė narė, į kurią perkeliama tarptautinės apsaugos prašytojai atitinkamai iš Italijos ir Graikijos. 2015 m. rugsėjo 22 d. Taryba kvalifikuota balsų dauguma priėmė šį iš dalies pakeistą pradinį Europos Komisijos pasiūlymą, o Slovakija ir Vengrija, taip pat Čekija ir Rumunija balsavo prieš jo priėmimą.

Bylos problema. Slovakija ir Vengrija kreipėsi į Teisingumo Teismą su prašymu panaikinti Tarybos 2015 m. rugsėjo 22 d. sprendimą. Nurodydamos motyvus, šalys siekė įrodyti, kad jį priimant buvo padaryta procedūrinių pažeidimų ar klaidingai pasirinktas netinkamas teisinis pagrindas. Slovakija ir Vengrija taip pat suabejojo, ar šis sprendimas buvo būtina ir tinkama priemonė reaguoti į migracijos krizę.

Teisingumo Teismo argumentai. Pirmiausia Teisingumo Teismas atmetė argumentą, kad turėjo būti taikoma teisėkūros procedūra, nes SESV 78 straipsnio 3 dalyje numatytas konsultavimasis su Europos Parlamentu, kai patvirtinama šia nuostata grindžiama priemonė. Teisingumo Teismas konstatavo, kad teisėkūros procedūra taikoma tik tais atvejais, kai į ją aiškiai daroma nuoroda Sutarčių nuostatoje. Šiuo atveju SESV 78 straipsnio 3 dalyje nėra jokios aiškios nuorodos nei į įprastą, nei į specialią teisėkūros procedūrą, taigi ginčijamas sprendimas galėjo būti priimtas ne pagal teisėkūros procedūrą.

⁷ Ginčijamas sprendimas buvo priimtas pagal SESV 78 straipsnio 3 dalį, kurioje nustatyta, kad, „vienoje arba keliose valstybėse narėse dėl staigaus trečiųjų šalių piliečių antplūdžio susidarius nepaprastajai padėčiai, Taryba, remdamasi Komisijos pasiūlymu, gali patvirtinti laikinąsias priemones atitinkamos valstybės narės ar kelių valstybių narių labui. Ji sprendžia pasikonsultavusi su Europos Parlamentu.“

Dėl tų pačių aplinkybių Teisingumo Teismas nusprendė, kad pagal SESV 78 straipsnio 3 dalį ES institucijoms leidžiama imtis visų laikinų priemonių, būtinų siekiant veiksmingai ir greitai reaguoti į nepaprastą padėtį, susidariusią dėl staigaus migrantų antplūdžio. Šiomis priemonėmis taip pat galima nukrypti nuo pagal teisėkūros procedūrą priimtų aktų, jeigu yra apibrėžta jų taikymo sritis tiek materialiuoju, tiek laiko aspektais ir jeigu jų tikslas ar poveikis nėra visiškai ar iš dalies visam laikui pakeisti taikant pagal teisėkūros procedūrą priimtus aktus.

Teisingumo Teismas pažymėjo, kad ginčijamo sprendimo taikymo sritis laiko aspektu buvo aiškiai apibrėžta, t. y. 24 mėnesiai, o sąvoka „laikinosios priemonės“, kaip ji suprantama pagal SESV 78 straipsnio 3 dalį, turi būti pakankamai plati. Šis 24 mėnesių taikymo laikotarpio pasirinkimas pagrįstas atsižvelgus į tai, kad ginčijamame sprendime numatytas didelio skaičiaus asmenų perkėlimas ES yra nauja ir sudėtinga procedūra, kuriai pasirengti ir įgyvendinti reikia laiko, visų pirma valstybių narių administracinių institucijų koordinavimo aspektu, kol pasireikš konkretus šio perkėlimo poveikis. Vertindamas Slovakijos argumentą, kad trečiųjų šalių piliečių antplūdis Graikijos ir Italijos teritorijose 2015 m. negali būti laikomas „staigiu“, nes tai buvo jau 2014 m. konstatuoto didelio antplūdžio tęsinys, Teisingumo Teismas išaiškino, kad „staigiu“, kaip jis suprantamas pagal SESV 78 straipsnio 3 dalį, laikytinas tokio masto trečiųjų šalių piliečių antplūdis, kurio nebuvo galima numatyti, net jeigu jis kilo kelerius metus tęsiantis migracijos krizei, nes dėl jo bendra ES prieglobsčio sistema nebegali veikti įprastai.

Teisingumo Teismas pabrėžė, jog, atsižvelgiant į tai, kad ginčijamas sprendimas nėra pagal teisėkūros procedūrą priimtas aktas, jo priėmimui netaikomi reikalavimai dėl nacionalinių parlamentų dalyvavimo ir dėl Tarybos svarstymų ir balsavimo viešumo. Be to, Teisingumo Teismas nusprendė, kad Taryba neprivalėjo priimti ginčijamo sprendimo vienbalsiai, nors, padariusi minėtus pakeitimus, nukrypo nuo pradinio Europos Komisijos pasiūlymo.

Teisingumo Teismas konstatavo, kad ginčijamame sprendime numatyto perkėlimo mechanizmo tikslas buvo padėti Graikijai ir Italijai, dėl staigaus trečiųjų šalių piliečių, kuriems akivaizdžiai reikia tarptautinės apsaugos, antplūdžio jų teritorijoje susidarius nepaprastajai padėčiai, palengvinti didelį spaudimą šių dviejų valstybių narių prieglobsčio sistemoms. Dėl to numatytas perkėlimo mechanizmas nėra akivaizdžiai netinkama priemonė juo siekiamam tikslui įgyvendinti, t. y. padėti Graikijai ir Italijai susitvarkyti su 2015 m. migracijos krizės pasekmėmis.

Teisingumo Teismas taip pat pažymėjo, kad sprendimo galiojimas negali priklausti nuo su jo veiksmingumu susijusių retrospektyvių prielaidų. Kai ES teisės aktų leidėjas turi įvertinti būsimas teisės akto, kurį rengiasi priimti, pasekmes, jo vertinimas gali būti pripažintas netinkamu tik jeigu jis yra akivaizdžiai klaidingas atsižvelgiant į šio teisės akto priėmimo metu turėtus duomenis. Šiuo atveju Taryba, išsamiai išnaginėjusi tuo metu turėtus statistinius duomenis, vadovavosi objektyvia šios priemonės padarinių aptariamai nepaprastajai padėčiai analize.

Teisingumo Teismas pabrėžė, jog tai, kad iki šiol pagal ginčijamą sprendimą perkelta nedaug asmenų, galima paaiškinti visuma aplinkybių, kurių šio sprendimo priėmimo metu Taryba negalėjo numatyti, be kita ko, kai kurių valstybių narių nebendradarbiavimu.

Galiausiai Teisingumo Teismas konstatavo, kad Taryba nepadarė akivaizdžios vertinimo klaidos ir neviršijo savo diskrecijos manydama, jog ginčijamu sprendimu siekiamo tikslo nebuvo galima pasiekti mažiau ribojančiomis priemonėmis. Teisingumo Teismas pripažino, kad jeigu keliose valstybėse narėse susiklosto nepaprastoji padėtis, kaip ji suprantama pagal SESV 78 straipsnio 3 dalį, našta, atsiradusi dėl pagal šią nuostatą patvirtintų laikinųjų priemonių šių valstybių narių labui, iš esmės turi būti paskirstoma visoms kitoms valstybėms narėms laikantis solidarumo ir teisingo atsakomybės pasidalijimo tarp valstybių narių principo, nes jis pagal SESV 80 straipsnį taikomas ES politikai prieglobsčio srityje.

EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO AKTŲ SANTRAUKOS

EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO SPRENDIMAS

2017 m. gegužės 23 d., byla Paluda prieš Slovakiją

(Peticija Nr. 33392/12)

DĖL GALIMYBĖS TEISĖJUI APSKŪSTI SPRENDIMĄ NUŠALINTI JĮ NUO PAREIGŲ, KOL VYKSTA DRAUSMINĖ PROCEDŪRA

Bylos fabula. Slovakijos teismų taryba (tuo metu jai pirmininkavo Aukščiausiojo Teismo pirmininkas) 2009 m. sustabdė pareiškėjo Aukščiausiojo Teismo teisėjo įgaliojimus ir jo atžvilgiu pradėjo drausminę procedūrą dėl to, kad jis pateikė skundą baudžiamojo proceso tvarka – apkaltino Aukščiausiojo Teismo pirmininką piktnaudžiavimu įgaliojimais ir viešai pareiškė, jog pirmininkas, Aukščiausiajame Teisme pakeitęs bylų skirstymo tvarką, siekė daryti įtaką teismo proceso baigčiai. Pareiškėjas buvo nušalintas nuo pareigų, kol bus baigta jo atžvilgiu pradėta drausminė procedūra, kuri pagal tuometinį teisinį reguliavimą galėjo trukti iki dvejų metų. Nušalinimo laikotarpiui pareiškėjui buvo 50 proc. sumažintas atlyginimas. Pareiškėjo bandymai ginčyti nušalinimą buvo nesėkmingi, jo skundas Teismų tarybai buvo atmestas kaip teisingas administraciniais teismams. Administraciniai teismai nutarė, kad sprendimas dėl pareiškėjo nušalinimo nuo pareigų buvo preliminarus pobūdžio, juo nebuvo galutinai pasisakyta dėl pareiškėjo teisių, todėl sprendimas neturėjo įtakos pagrindinėms pareiškėjo teisėms ir laisvėms. Pareiškėjo skundai Konstituciniam Teismui buvo pripažinti nepriimtinais.

2011 m. drausminė procedūra pareiškėjo atžvilgiu buvo nutraukta teisingumo ministru atsiėmus pareiškimą dėl drausminių priemonių taikymo pareiškėjui. 2012 m. jam grąžinta negauta atlyginimo dalis.

Bylos problema. Pareiškėjas, remdamasis Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) 6 straipsnio 1 dalimi, skundėsi, kad buvo pažeista jo teisė į teismą, jis negalėjo apskūsti sprendimo, kuriuo buvo nušalintas nuo teisėjo pareigų.

Teismo argumentai ir sprendimas. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) pažymėjo, kad pareiškėjas nušalinimą nuo pareigų siekė nuginkčyti Teismų taryboje, administraciniame teisme ir Konstituciniame Teisme, tačiau dviejų pakopų administraciniai teismai konstatavo, o vėliau Konstitucinis Teismas patvirtino, kad pareiškėjo nušalinimas nuo pareigų nėra teisminės kontrolės objektas. Toks ribojimas buvo laikomas teisėtu pagal nacionalinę teisę. Konstituciniam Teismui nepriėmus pareiškėjo skundų, jis buvo paliktas be teisminės gynybos priemonių.

EŽTT nustatė, kad nušalinimo ginčijimo ribojimas kilo iš Civilinio proceso kodekso bendro pobūdžio normos, pagal kurią teisminės kontrolės objektu negali būti

joks preliminarus pobūdžio administracinės institucijos sprendimas. Šiuo atveju nacionalinėje teisėje nenumatyta specialaus reguliavimo, skirto byloje nagrinėjamai situacijai, kai ginčijamas teisėjo nušalinimas nuo pareigų.

EŽTT atkreipė dėmesį į tai, kad tarptautinių institucijų, Europos Tarybos aktuose ir tarptautinių teismų ir kitų tarptautinių institucijų praktikoje bylose dėl teisėjų nušalinimo ar atleidimo vis didesnė reikšmė teikiama proceso sąžiningumui, įskaitant institucijos, atsakingos už sprendimų, susijusių su teisėjo įgaliojimų nutraukimu, nepriklausomumą nuo vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios (žr. EŽTT Didžiosios kolegijos 2016 m. birželio 23 d. sprendimą byloje *Baka prieš Vengriją*).

EŽTT vertinimu, šioje byloje teisės į teismą ribojimu siekiamo tikslo teisėtumo klausimas nėra esminis, nes ši pareiškėjo teisė bet kuriuo atveju buvo pažeista, turint omenyje toliau išdėstytus argumentus.

EŽTT pažymėjo, kad drausminę priemonę pareiškėjui pritaikiusi ne teisminė, o administracinė institucija – Teismų taryba (kurios pusė narių tiesiogiai skiriama vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios) neužtikrino pareiškėjui institucinių ir procedūrinių garantijų, numatytų Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje. Instituciniu aspektu nagrinėjamu atveju ypač reikšminga tai, kad pareiškėją nuo pareigų nušalino Teismų taryba, pradėjusi drausminę procedūrą dėl pareiškėjo pateikto skundo ir viešų kalbų apie Aukščiausiojo Teismo pirmininko, kuris tuo metu buvo ir Teismų tarybos pirmininkas, pareigų vykdymą. Procedūriniu aspektu EŽTT pažymėjo, kad pareiškėjas nebuvo išklaustas nei dėl jo nušalinimo, nei dėl kaltinimų dėl drausmės pažeidimo.

Be to, nors pareiškėjo nušalinimas nuo pareigų nebuvo jo skundo EŽTT dalykas, Teismas nusprendė, kad, vertinant galimybės apskūsti nušalinimą nebuvimo proporcingumą, svarbu atsižvelgti į nušalinimo pasekmes pareiškėjui. Šiuo aspektu EŽTT pažymėjo, kad pareiškėjas negalėjo eiti savo pareigų, gavo perpus mažesnę atlyginimą, tačiau tuo pat metu jam ir toliau buvo taikomi apribojimai užsiimti kita apmokama veikla. Nors atlyginimo dalies grąžinimas, nutraukus drausminę procedūrą pareiškėjo atžvilgiu, svarbus kompensuojant nušalinimo poveikį, šis aspektas nėra tiesiogiai susijęs su faktu, kad pareiškėjas neturėjo galimybės ginčyti savo nušalinimo teisme. Vadinasi, teisės kreiptis į teismą pažeidimas nebuvo pašalintas.

Taigi pareiškėjas neturėjo galimybės pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį apskūsti jam taikomas priemones, dėl kurios jis dvejus metus negalėjo vykdyti teisėjo įgaliojimų ir gavo tik pusę jam priklausančio atlyginimo, tuo pat metu negalėdamas užsiimti jokia kita apmokama veikla.

Vyriausybė nepateikė jokių įtikinamų argumentų dėl galimybės apskūsti pareiškėjui taikomą poveikio priemonę nebuvimo. EŽTT pažymėjo, kad svarbu atskirti teisėjo nušalinimo nuo pareigų dėl drausmės pažeidimo pagrindus ir neleidimo jam skūsti nušalinimą pagrindus. Šis atribojimas ypač svarbus turint omenyje tai, kad institucija, pareiškėjui taikiusi priemones, ir pati procedūra neatitiko

Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies reikalavimų, taip pat dėl specifinio šių priemonių taikymo konteksto.

Atsižvelgdamas į tai, EŽTT konstatavo, kad galimybės kreiptis į teismą nebuvimas nagrinėjamu atveju nebuvo proporcingas jokiai teisėtai tikslui.

EŽTT vienbalsiai nusprendė, kad buvo pažeista Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis.

EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO NUTARIMAS

2017 m. liepos 4 d., byla Mockienė prieš Lietuvą

(Peticijos Nr. 75916/13)

DĖL KOMPENSACIJOS UŽ VALSTYBINĖS PENSIJOS SUMAŽINIMĄ PER EKONOMIKOS KRIZĘ

Bylos fabula. Pareiškėja Danutė Mockienė, buvusi Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pareigūnė, skundėsi dėl jos valstybinės pensijos sumažinimo įsigaliojus naujam teisiniam reguliavimui, kurį nulėmė ekonomikos krizė Lietuvoje. 2004 m. išėjusi iš darbo pareiškėja gavo valstybinę pensiją, mokamą už nuopelnus ir tarnavimą valstybei, tačiau nesusijusią su socialinio draudimo įmokomis. Dėl ekonomikos krizės 2010 m. Lietuvoje įsigaliojo laikinasis įstatymas, pagal kurį buvo leista sumažinti įvairias socialines išmokas, įskaitant valstybines pensijas. Šis įstatymas lėmė ir D. Mockienės valstybinės pensijos sumažinimą apie 15 proc. (nuo 2010 m. sausio mėn. iki 2013 m. gruodžio mėn.). Pareiškėjai nebuvo suteikta kompensacija už pensijos sumažinimą, todėl ji skundėsi, kad buvo diskriminuojama, nes tie, kurie gavo senatvės pensiją, turėjo teisę į kompensaciją už sumažintas išmokas.

Bylos problema. Pareiškėja, remdamasi Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) Pirmojo protokolo 1 straipsniu, skundėsi dėl valstybinės pensijos sumažinimo be kompensacijos. Be to, remdamasi Konvencijos 14 straipsniu ji skundėsi diskriminavimu, nes kitų kategorijų pensijų, tokių kaip senatvės pensija, gavėjai turėjo teisę gauti kompensaciją už sumažintas išmokas.

Teismo argumentai ir sprendimas. Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) vertinimu, laikinas valstybinės pensijos sumažinimas, numatytas laikinajame įstatyme, yra kišimasis į pareiškėjos nuosavybės teises, tačiau tokie apribojimai turėtų būti laikomi ne „nuosavybės atėmimu“, bet intervencija į taikų naudojimąsi nuosavybe. Aiškindamas tokio įsikišimo teisėtumą, EŽTT rėmėsi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija (2010 m. birželio 29 d. nutarimas) ir pakartojo, kad šioje byloje pareiškėjos valstybinės pensijos laikinas sumažinimas neprieštaravo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Taigi EŽTT nekilo jokių abejonių dėl minėto kišimosi suderinamumo su įstatymu, kaip reikalaujama Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnyje.

EŽTT pažymėjo, kad bet koks viešosios valdžios įsikišimas į taikų naudojimąsi nuosavybe gali būti pateisinamas tik jeigu jis atitinka teisėtus viešuosius interesus. Nacionalinės valdžios institucijos, turėdamos tiesioginių žinių apie savo visuomenę ir jos poreikius, gali geriau nei tarptautinis teismas nuspręsti, kas yra „visuomenės interesas“. Pagal Konvencijoje nustatytą apsaugos sistemą, nacionalinės valdžios institucijos turi atlikti pradinį vertinimą, susijusį su visuomenės intereso problema. Priimant socialinės apsaugos išmokų įstatymus dažniausiai atsižvelgiama į ekonominius ir socialinius veiksnius. Teisės aktų leidėjui suteikiama teisė įgyvendinti socialinę ir ekonominę politiką turėtų būti plati, o su „visuomenės interesu“ susijęs įstatymų leidėjo sprendimas – gerbiamas, nebent būtų akivaizdžiai nepagrįstas. Tai ypač taikytina tais atvejais, kai įstatymai priimami vykstant politinės ir ekonominės sistemos pokyčiams, kai dėl didelės ekonomikos krizės nustatomos taupymo priemonės, skirtos valstybės lėšoms apsaugoti arba perskirstyti.

Įvertinęs bylos aplinkybes, EŽTT konstatavo, kad laikinajame įstatyme buvo numatytas terminuotas valstybinių ir kitų socialinių išmokų mažinimas siekiant sutaupti valstybės išlaidas ekonomikos krizės metu, stabilizuoti biudžeto deficito padidėjimą ir užtikrinti tęstinį gebėjimą teikti apsaugą pažeidžiamiausioms visuomenės grupėms. Atsižvelgdamas į tai, EŽTT padarė išvadą, kad laikinu pensijų ir kitų socialinių išmokų sumažinimu buvo siekiama teisėto visuomenės intereso.

EŽTT atkreipė dėmesį į tai, kad asmenys, turintys teisę gauti valstybinę pensiją, kartu yra apdrausti pagal privalomąją valstybės draudimo sistemą ir todėl turi teisę gauti kitų rūšių socialines išmokas. EŽTT taip pat pažymėjo, kad pagal laikinąjį įstatymą pareiškėjos valstybinė pensija buvo sumažinta maždaug 15 proc. EŽTT nurodė Konstitucinio Teismo išaiškinimą, pagal kurį toks sumažinimas negali būti laikomas „reikšmingu“ (2012 m. vasario 6 d. nutarimas). Jis pridūrė, kad net ir sumažinta pareiškėjos valstybinė pensija buvo didesnė už laikinajame įstatyme nustatytą minimalią sumą. Vertindamas rimtus ekonominius sunkumus, su kuriais Lietuva susidūrė pasaulinės ekonomikos krizės metu, ir ribotą bei laikiną pareiškėjos valstybinės pensijos sumažinimą, EŽTT nematė pagrindo teigti, kad valdžios institucijos nepasiekė teisingos pusiausvyros tarp bendrųjų visuomenės poreikių ir individualių pareiškėjos teisių reikalavimų.

Atsižvelgęs į pareiškėjos skundą dėl diskriminavimo, palyginti su kitų kategorijų pensijų gavėjais, EŽTT pabrėžė, kad abi grupės – valstybinės pensijos gavėjai ir senatvės pensijos gavėjai – nėra analogiškos ir neturėtų būti vertinamos panašiai. Argumentuodamas šią poziciją, EŽTT rėmėsi Konstitucinio Teismo išaiškinimu, kad valstybės pareiga teikti asmenims senatvės pensijas kyla iš Konstitucijos, o valstybinių pensijų skyrimas yra diskrecinio pobūdžio ir priklauso nuo valstybės finansinių išteklių (2015 m. gegužės 14 d. nutarimas). EŽTT taip pat pažymėjo, kad valstybinės pensijos skiriamos dėl asmenų tarnavimo valstybės institucijoms, jų nuopelnų ar panašių aplinkybių, o ne dėl poreikio ar pažeidžiamumo. Be to, valstybinės pensijos mokamos iš valstybės biudžeto, o ne iš Valstybinio socialinio draudimo fondo lėšų,

kurios sudarytos iš asmenų įmokų. EŽTT pritarė Konstitucinio Teismo išvadai, kad tokie skirtumai pateisina nevienodą požiūrį į valstybinių ir senatvės pensijų gavėjus. EŽTT konstatavo, kad pareiškėjos peticija nepriimtina.

EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO DIDŽIOSIOS KOLEGIJOS SPRENDIMAS

2017 m. rugsėjo 19 d., byla Regner prieš Čekiją

(Peticija Nr. 35289/11)

DĖL GALIMYBĖS SUSIPAŽINTI SU ĮSLAPTINTA INFORMACIJA, KURI TEISMO PROCESE YRA LEMIAMAS ĮRODYMAS

Bylos fabula. Nacionalinio saugumo institucija (toliau – institucija) 2006 m. rugsėjo mėn. nusprendė panaikinti pareiškėjo teisę dirbti su įslaptinta informacija, kuri buvo būtina jam einant gynybos ministro pirmojo pavaduotojo pareigas, tuo pagrindu, kad pareiškėjas kėlė grėsmę nacionaliniam saugumui. Sprendimas buvo priimtas remiantis konfidencialia riboto naudojimo informacija, kuri negalėjo būti atskleista pareiškėjui. Institucijos direktorius, atsakydamas į pareiškėjo skundą, patvirtino institucijos sprendimą. Pareiškėjo 2006 m. spalio mėn. paduotas prašymas atleisti jį iš pareigų dėl sveikatos būklės buvo patenkintas. Municipalinis teismas, išnagrinėjęs pareiškėjo skundą dėl teisės dirbti su įslaptinta informacija panaikinimo ir įvertinęs institucijos perduotus įslaptintus dokumentus, su kuriais pareiškėjas ir jo advokatas neturėjo teisės susipažinti, skundą atmetė. Pareiškėjo apeliacinis skundas buvo atmestas. Teismas pažymėjo, kad įstatymas draudžia atskleisti informaciją, kurios pagrindu pareiškėjui panaikinta teisė dirbti su įslaptinta informacija, todėl ji pagrįstai jam neatskleista. Tikrindamas institucijos sprendimo teisėtumą, teismas susipažino su įslaptinta informacija ir ją įvertino, todėl pareiškėjo teisės nebuvo pažeistos. Vyriausiasis administracinis teismas kaip nepagrįstą atmetė pareiškėjo skundą dėl teisės klausimų (kasacinį skundą). Konstitucinis Teismas taip pat kaip nepagrįstą atmetė pareiškėjo skundą dėl neteisingo teismo proceso.

Bylos problema. Pareiškėjas, remdamasis Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) 6 straipsnio 1 dalimi, skundėsi dėl teisės į teisingą teismą pažeidimo administraciniame procese, nes jis neturėjo galimybės susipažinti su konfidencialia informacija, kuri byloje yra lemiamas įrodymas.

2015 m. lapkričio 26 d. sprendime Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) Penktoji kolegija vienbalsiai nusprendė, kad Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis nebuvo pažeista, teismo procesas pareiškėjo atžvilgiu kiek įmanoma atitiko rungtinimo ir lygiateisiškumo principus, buvo taikomos pakankamos garantijos pareiškėjo interesams apsaugoti. Pareiškėjo prašymu byla buvo perduota Didžiajai kolegijai.

Teismo argumentai ir sprendimas. Pirmiausia EŽTT atmetė išankstinius Vyriausybės prieštaravimus dėl pagal Konvencijos 34 straipsnį pareiškėjui priskirtino

aukos statuso ir dėl Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies taikymo. Vyriausybė pabrėžė, kad pareiškėjas iš pareigų atsistatydino savo iniciatyva, nesiedamas to su teisės dirbti su įslaptinta informacija praradimu. Jo atleidimas iš pareigų savaime nenutraukė pareiškėjo darbo santykių su Gynybos ministerija. Be to, Vyriausybės nuomone, ginčas kyla dėl to, ar pareiškėjas buvo patikimas saugumo požiūriu ir atitinkamai turėjo neprarasti teisės dirbti su įslaptinta informacija, užtikrinančios jam prieigą prie valstybės paslapčių. Ši prerogatyva negali būti laikoma teise, juo labiau civiline.

EŽTT šiuo aspektu pažymėjo, kad teisė dirbti su įslaptinta informacija yra ne savarankiška teisė, bet *sine qua non* sąlyga einant tam tikras pareigas, kaip pareiškėjo atveju. Todėl tokios teisės praradimas turi lemiamą įtaką jo asmeninei ir profesinei situacijai, galimybei eiti tam tikras pareigas, taip pat apriboja galimybes užimti naujas pareigas valstybės tarnyboje. EŽTT vertinimu, ryšys tarp sprendimo panaikinti pareiškėjo teisę dirbti su įslaptinta informacija ir pareigų bei darbo netekimo yra gana glaudus, todėl jis turi teisę ginčyti minėtos teisės panaikinimo teisėtumą. Jis priminė, kad pagal jo praktiką valstybės tarnautojų ginčai su valstybe patenka į Konvencijos 6 straipsnio taikymo sritį, išskyrus atvejus, kai tenkinamos šios dvi sąlygos: pirma, nacionalinėje teisėje tam tikriems tarnautojams, tarnautojų kategorijai aiškiai nustatyta teisės kreiptis į teismą išimtis ir, antra, išimtis objektyviai pateisinama valstybės interesu (žr. Didžiosios kolegijos sprendimą byloje *Baka prieš Vengriją*). Nagrinėjamu atveju pirmoji sąlyga nebuvo įvykdyta, nes nacionaliniai įstatymai nustatė suinteresuotų asmenų teisę teisme ginčyti Nacionalinio saugumo institucijos sprendimus ir pareiškėjas šia teise pasinaudojo. Šiuo atveju sprendimas padarė įtaką pareiškėjo civilinėms teisėms ir pareiškėjas gali būti laikomas auka pagal Konvencijos 34 straipsnį.

EŽTT nustatė, kad pareiškėjo teisė į teisingą teismą buvo apribota dviem aspektais: pirma, įslaptinti dokumentai nebuvo prieinami nei pareiškėjui, nei jo advokatui; antra, sprendimas panaikinti pareiškėjo teisę dirbti su įslaptinta informacija buvo grindžiamas minėtais dokumentais, sprendimo motyvai pareiškėjui nebuvo atskleisti.

EŽTT pažymėjo, kad nacionaliniai teismai turi neribotą prieigą prie įslaptintų dokumentų, kuriais grindžiamas skundžiamas institucijos sprendimas, jie turi galimybę išsamiai išnagrinėti institucijos motyvus neišslaptinti konfidencialios informacijos, taip pat turi teisę nurodyti išslaptinti informaciją, kuri įslaptinta nepagrįstai. Jie taip pat turi teisę, įvertinę institucijos argumentus ir esant pagrindui, panaikinti sprendimą, kuriuo panaikinta pareiškėjo teisė dirbti su įslaptinta informacija.

EŽTT vertinimu, nacionaliniai teismai tinkamai pasinaudojo tokio pobūdžio procese jiems suteikiamomis galiomis tiek poreikio užtikrinti įslaptintos informacijos konfidencialumą, tiek patikrinti sprendimo, kuriuo panaikinta pareiškėjo teisė dirbti su įslaptinta informacija, pagrįstumą požiūriu, o savo sprendimus motyvavo atsižvelgdami į nagrinėjamo atvejo specifiką. Vyriausiasis administracinis teismas konstatavo, kad išslaptinus riboto naudojimo dokumentus gali būti atskleisti žvalgybos darbo metodai, jos informacijos šaltiniai arba bandoma daryti įtaką galimiems liudytojams. Remiantis Vyriausiojo administracinio teismo išvada,

įslaptintų dokumentų turinys neabejotinai patvirtino, kad pareiškėjas nebeatitiko darbo su slapta informacija kriterijų, jo elgesys kėlė grėsmę nacionaliniam saugumui. Šiuo aspektu EŽTT pažymėjo, kad 2011 m. kovo mėn. pareiškėjas buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn dėl dalyvavimo organizuotoje nusikalstamoje veikloje, bendrininkavimo piktnaudžiaujant įgaliojimais, neteisėtos įtakos darymo viešųjų pirkimų procedūroms, bendrininkavimo pažeidinėjant pagrindines ekonominių santykių taisykles. Suprantama, kad, esant tokiems įtarimams, kompetentingos institucijos, nelaukdamos baudžiamojo tyrimo pabaigos, privalėjo nedelsiant imtis veiksmų, kad būtų užkirstas kelias išankstiniam įtarimų atskleidimui ir nebūtų trukdoma baudžiamajam tyrimui.

EŽTT pažymėjo, kad nagrinėjamu atveju teismai nepasinaudojo savo teise išslaptinti dokumentus, todėl jis negali įvertinti išnagrinėjimo išsamumo. Todėl paheidauta, kad tiek, kiek tai būtų suderinama su konfidencialumo išsaugojimu ir dėl pareiškėjo atliekamo tyrimo veiksmingumu, nacionalinės institucijos ar bent jau Vyriausiasis administracinis teismas apibūdintų, nors ir trumpai, savo kontrolės apimtį ir pareiškėjui pateiktus kaltinimus. Šiuo atžvilgiu Didžioji kolegija teigiamai įvertino naujesnę Vyriausiojo administracinio teismo praktiką, kurioje pabrėžiama, kad Nacionalinio saugumo institucija teismui turi pateikti visą informaciją, kurios pagrindu priimtas administracinis sprendimas, taip pat šios informacijos šaltinius. Žvalgybos pranešimai neturi atspindėti vien jų autorių nuomonės, teismai turėtų turėti galimybę patikrinti atitinkamus dokumentuose nurodytus faktus.

Atsižvelgęs į procedūrų visumą, ginčo pobūdį ir nacionalinių institucijų diskrecijos ribas, EŽTT konstatavo, kad pareiškėjo teisių, rungimosi principo ir lygiateisiškumo ribojimai buvo proporcingi ir neturėjo tokio poveikio šalių pusiausvyrai, kad būtų buvusi pažeista pareiškėjo teisė į teisingą teismą. Didžioji kolegija balsų dauguma, santykiu 10 prieš 7, nenustatė Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimo.

Šioje byloje pateiktos kelios atskirosios nuomonės (viena pritariamoji, viena prieštaraujamoji ir trys iš dalies prieštaraujamasis).

MOKSLINIAI STRAIPSNIAI

POREIKIS, PRIELAIDOS IR GALIMYBĖS PLĖSTI PAKLAUSIMŲ DĖL KONSTITUCINIO TEISMO IŠVADŲ NAGRINĖJIMO TEISENOS OBJEKTŲ SĄRAŠĄ

Dr. Dovilė PŪRAITĖ-ANDRIKIENĖ

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo Teisės tyrimų skyriaus teisėjo padėjėja

ĮVADAS

Konstitucinės justicijos procese galima išskirti tris skirtingas teiseas: 1) pagrindinę konstitucinės justicijos proceso teiseną – prašymų ištirti teisės aktų atitiktį Lietuvos Respublikos Konstitucijai teiseną; 2) fakultatyvinę konstitucinės justicijos proceso teiseną – paklausimų dėl išvadų nagrinėjimo teiseną (yra keturios šios teisenos atmainos); 3) išvestinę konstitucinės justicijos proceso teiseną – Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimo, išvados ar sprendimo aiškinimo teiseną¹.

Paklausimų dėl išvadų nagrinėjimo teisea gali būti pavadinta fakultatyvine konstitucinės justicijos proceso teisea visų pirma atsižvelgiant į jos apimties įvertinimą: per visą savo veiklos laikotarpį pagal šią teiseną Konstitucinis Teismas priėmė tik 13 baigiamųjų aktų – 9 išvadas ir 4 sprendimus dėl atsisakymo nagrinėti paklausimą. Tokią statistiką visų pirma lemia gana siauras šios teisenos objektų sąrašas. Išvadas Konstitucinis Teismas teikia tik keturiais Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalyje nustatytais klausimais (šis sąrašas yra baigtinis): 1) ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus; 2) ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas; 3) ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai; 4) ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.

Tačiau, be tam tikrų retai pasitaikančių išimčių, Lietuvos teisininkų bendruomenėje, politiniuose sluoksniuose ir apskritai visuomenėje beveik nėra diskutuojama apie prieš daugiau nei dvidešimt metų sukurto konstitucinės justicijos modelio optimalumą, t. y. apie tai, ar jis atitinka šiandieninės Lietuvos visuomenės ir teisinės bendruomenės lūkesčius, teisinės sistemos galimybes, Europos valstybių

¹ Apie konstitucinės justicijos proceso, kaip atskiro teismo proceso, taip pat apie šio proceso teisenų išskyrimą plačiau žr. PŪRAITĖ-ANDRIKIENĖ, D. *Konstitucinės justicijos procesas Lietuvoje: optimalaus modelio paieška*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (O1 S). Vilnius, 2017, p. 151–239.

konstitucinės justicijos tendencijas. Dar rečiau viešojoje erdvėje, taip pat teisės mokslo literatūroje pasigirsta klausimas, kaip tobulinti paklausimų dėl išvadų nagrinėjimo teiseną.

Siekiant bent iš dalies užpildyti šią teisės mokslo spragą straipsnyje aptariami poreikis, prielaidos ir galimybės modifikuoti esamus paklausimų dėl išvadų nagrinėjimo teisenos objektus², taip pat plėsti šios teisenos objektų sąrašą kitais Europos valstybių konstitucinės justicijos institucijoms būdingais įgaliojimais.

1. PAKLAUSIMŲ DĖL KONSTITUCINIO TEISMO IŠVADOS NAGRINĖJIMO TEISENOS OBJEKTAI

1.1. Ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus

Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad Konstitucinis Teismas teikia išvadas, ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo rinkimus. Tokia pati nuostata pakartota Konstitucinio Teismo įstatymo (toliau – KTĮ) 73 straipsnio 1 punkte. Prašyti Konstitucinio Teismo išvados dėl Respublikos Prezidento ir Seimo narių rinkimų gali Seimas (KTĮ 74 straipsnio 1 dalis), Respublikos Prezidentas gali kreiptis su paklausimu į Konstitucinį Teismą dėl Seimo narių rinkimų (KTĮ 74 straipsnio 2 dalis). Remdamasis Konstitucinio Teismo išvadomis šiuos klausimus galutinai sprendžia Seimas (Konstitucijos 107 straipsnio 3 dalis).

Dabar galiojančios redakcijos KTĮ 77 straipsnyje „Paklausimas dėl rinkimų įstatymų pažeidimo“ nustatyta: 1) su šios rūšies paklausimais galima kreiptis ne vėliau kaip per 3 dienas po to, kai oficialiai paskelbiami galutiniai rinkimų rezultatai toje rinkimų apygardoje arba Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimas dėl laisvos Seimo nario vietos atsiradimo ar užėmimo; 2) Konstitucinis Teismas tiria ir vertina tik Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimus arba jos atsisakymą nagrinėti skundus dėl rinkimų įstatymų pažeidimų tais atvejais, kai sprendimai buvo priimti ar kita šios komisijos veika buvo padaryta pasibaigus balsavimui renkant Seimo narius ar Respublikos Prezidentą; 3) šios rūšies paklausimas turi būti išnagrinėtas ne vėliau kaip per 120 valandų nuo jo įteikimo Konstituciniam Teismui. Į šiame straipsnyje nurodytus terminus įskaitomos ir ne darbo dienos.

Šiame kontekste paminėtinos ir Seimo rinkimų įstatymo³ (86 straipsnio 5 dalis, 95 straipsnis) bei Prezidento rinkimų įstatymo⁴ (77 straipsnis) nuostatos, kuriomis

² Šiame straipsnyje nėra aptariamos kitos galimybės tobulinti paklausimų dėl išvadų nagrinėjimo teiseną, pvz., subjektų, galinčių inicijuoti šią teiseną, rato išplėtimas, išvadų ne(galutinumo) problema, kitų specifinių procesinių šios teisenos elementų tobulinimas. Apie šiuos aspektus plačiau žr. PŪRAITĖ-ANDRIKIENĖ, 1 išnaša, p. 408–446.

³ *Lietuvos aidas*, 1992, Nr. 139; Nr. 22-635; *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 62-1467; 2000, Nr. 59-1760.

⁴ *Lietuvos aidas*, 1993, Nr. 253; Nr. 2-29; *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 71-2721; 2013, Nr. 120-6055.

reglamentuojami Seimo ir Respublikos Prezidento įgaliojimai su paklausimu kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Seimo rinkimų įstatymo pažeidimo, taip pat Seimo įgaliojimai su paklausimu kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo pažeidimo.

Būtent rinkimų teisėtumo srityje priimta daugiausia baigiamųjų aktų paklausimų dėl išvadų nagrinėjimo teisenoje – 5 išvados⁵ ir 3⁶ sprendimai dėl atsisakymo nagrinėti paklausimą. Visi šie aktai priimti sprendžiant būtent dėl Seimo narių rinkimų teisėtumo ir nė vieno nepriimta sprendžiant dėl Respublikos Prezidento rinkimų teisėtumo. Iš penkių Konstitucinio Teismo pateiktų išvadų tik vienoje – 2012 m. lapkričio 10 d. – išvadoje Konstitucinis Teismas pripažino, kad Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimais buvo pažeistos Seimo rinkimų įstatymo nuostatos (kitose priimtose išvadose Konstitucinis Teismas pripažino, kad Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimais Seimo rinkimų įstatymo nuostatos nebuvo pažeistos).

Konstitucinis Teismas vykdo tik Seimo narių ir Respublikos Prezidento rinkimų teisėtumo kontrolę, savivaldybių tarybų ir Europos Parlamento narių rinkimų teisėtumo kontrolės jis nevykdo. Pagal Administracinių bylų teisenos įstatymą Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra galutinė instancija byloms pagal skundus dėl Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimų ir neveikimo, išskyrus tuos, kurie priskirti Konstitucinio Teismo kompetencijai (20 straipsnio 1 dalies 4 punktas)⁷. Savivaldybių tarybų rinkimų įstatyme nustatyta, kad kandidatų sąrašus iškėlusios partijos, rinkimų komitetai, kandidatai, išrinkti savivaldybės tarybos nariai po galutinių rinkimų rezultatų oficialaus paskelbimo iki pirmojo naujai išrinktos savivaldybės tarybos posėdžio bet kurį Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimą ar kitą jos veiką per 5 dienas po Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimo įsigaliojimo ar po to, kai paaiškėjo apie ginčijamą veiką, gali apskusti Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas šiuos skundus išnagrinėja per 5 dienas (81 straipsnio 5 dalis)⁸. Rinkimų į Europos Parlamentą įstatyme nustatyta, kad partijos, rinkimų komitetai, iškėlę kandidatus, jų atstovai rinkimams Vyriausiojoje rinkimų komisijoje Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimus arba jos atsisakymą nagrinėti skundus dėl šio įstatymo pažeidimų ne vėliau kaip per 3 dienas po to, kai paskelbti oficialūs rinkimų rezultatai, gali apskusti Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui. Lietuvos vyriausiasis

⁵ Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 23 d. išvada. *Ibid.*, 1996, Nr. 114-2644; Konstitucinio Teismo 2004 m. lapkričio 5 d. išvada. *Ibid.*, 2004, Nr. 163-5955; Konstitucinio Teismo 2008 m. lapkričio 7 d. išvada. *Ibid.*, 2008, Nr. 130-4992; Konstitucinio Teismo 2012 m. spalio 26 d. išvada. *Ibid.*, 2012, Nr. 125-6285; Konstitucinio Teismo 2012 m. lapkričio 10 d. išvada. *Ibid.*, 2012, Nr. 131-6607.

⁶ Konstitucinio Teismo 2008 m. lapkričio 8 d. sprendimas. *Ibid.*, 2008, Nr. 130-4993; Konstitucinio Teismo 2008 m. lapkričio 10 d. sprendimas. *Ibid.*, 2008, Nr. 130-4994; Konstitucinio Teismo 2014 m. birželio 8 d. sprendimas Nr. KT21-S12/2014.

⁷ *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 13-308.

⁸ Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 53-996; TAR, 2014-07-11, Nr. 2014-10139.

administracinis teismas šiuos skundus išnagrinėja per 3 dienas. Jo sprendimas įsiteisėja nuo paskelbimo (88 straipsnis)⁹.

Taigi Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimai, kuriais nustatyti galutiniai savivaldybių tarybų ir Europos Parlamento rinkimų rezultatai, gali būti skundžiami Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui. Gali kilti klausimas, ar nereikėtų ir šių rinkimų teisėtumo kontrolės funkcijos priskirti Konstituciniam Teismui, tačiau panašus kompetencijos padalijimas rinkimų teisėtumo kontrolės srityje būdingas ir kitoms valstybėms. Prancūzijos Konstitucijoje nustatyta, kad Konstitucinė Taryba prižiūri, ar teisingai renkamas Respublikos Prezidentas, nagrinėja skundus ir tvirtina rinkimų rezultatus (58 straipsnis), Konstitucinė Taryba priima sprendimus dėl deputatų ir senatorių rinkimų teisingumo, jeigu yra ginčijami rinkimų rezultatai (59 straipsnis). Taigi Prancūzijoje Konstitucinė Taryba nagrinėja skundus dėl nacionalinių rinkimų, o Valstybės Taryba – skundus dėl vietos ir administracinių rinkimų¹⁰. Paminėtina ir tai, kad teisės mokslo doktrinoje siūloma konstituciniams teismams suteikti tik įgaliojimus vykdyti aukščiausiųjų valstybės institucijų formavimo teisminę kontrolę¹¹. Šiame kontekste paminėtina ir tai, kad dauguma konstitucinių teismų, turinčių įgaliojimus rinkimų teisėtumo srityje, sprendžia klausimus dėl parlamento rinkimų, o prezidento rinkimų klausimai sprendžiami rečiau¹². Savivaldos institucijų rinkimų teisėtumo kontrolę vykdo tik Austrijos ir Slovakijos konstituciniai teismai. Kompetencija spręsti rinkimų į Europos Parlamentą teisėtumo klausimą konstituciniams teismams priskiriama taip pat gana retai (Austrija, Slovakija, Slovėnija¹³). Taigi Europos valstybių kompetencijos rinkimų teisėtumo klausimų srityje Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo rinkimų teisėtumo kontrolės objektų sąrašo tikrai negalima pavadinti siauru, o turint omenyje, kad šiam teismui priklauso ir Respublikos Prezidento rinkimų teisėtumo kontrolė, šis sąrašas gali būti laikomas platesniu nei daugumos Europos valstybių. Todėl manytina, kad kompetencijos pasidalijimas tarp Konstitucinio Teismo ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo rinkimų teisėtumo kontrolės srityje laikytinas optimaliu ir atitinkančiu Europos valstybių praktiką šioje srityje.

Pažymėtina, kad 2015 m. gegužės 14 d. priimtomis KTĮ pataisomis padaryta gana reikšmingų paklausimų dėl rinkimų įstatymų nagrinėjimo tvarkos pakeitimų. KTĮ 77 straipsnio 1 dalis papildyta tuo aspektu, kad su šios rūšies paklausimais galima kreiptis ne vėliau kaip per 3 dienas ne tik po to, kai oficialiai paskelbiami galutiniai

⁹ *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 115-5192; 2013, Nr. 121-6116.

¹⁰ GHEVONTIAN, R. *Teisė ir faktai bylose dėl rinkimų skundų. Iš Teisė ir faktas konstitucinėje jurisprudencijoje*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2005, p. 112.

¹¹ STEINBERGER, H. *Models of constitutional jurisdiction*. European Commission for Democracy through Law. Council of Europe Press, 1993, p. 66.

¹² NAVICKAITĖ, J. *Europos konstitucinių teismų kompetencijų lyginamoji analizė*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2011, p. 73.

¹³ Austrijos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 67 straipsnio 1 dalis; Slovakijos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 56 punktas.

rinkimų rezultatai toje rinkimų apygardoje (kaip buvo nustatyta ankstesnės redakcijos šioje straipsnio dalyje), bet ir kai paskelbiamas Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimas dėl laisvos Seimo nario vietos atsiradimo ar užėmimo. Anksčiau tokia galimybė buvo nustatyta tik Seimo rinkimų įstatymo 95 straipsnio 1 dalyje, tačiau KTĮ galimybė vertinti Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimus dėl laisvos Seimo nario vietos atsiradimo ar užėmimo nebuvo nustatyta. Konstituciniam Teismui vieną kartą teko nagrinėti paklausimą, paduotą remiantis būtent Seimo rinkimų įstatymo 95 straipsnio 1 dalimi¹⁴. Savo sprendime Konstitucinis Teismas, lyg suabejojęs tokios nuostatos konstitucingumu, pažymėjo, kad Seimo rinkimų įstatymo 95 straipsnio 1 dalies konstitucingumas nėra tyrimo dalykas sprendžiant dėl pareiškėjo paklausimo. Tačiau vėliau, kaip minėta, ši nuostata buvo įtvirtinta ir KTĮ 77 straipsnyje. Dėl minėtų pakeitimų šiame straipsnyje atsirado ir kitų permainų – nuo 72 valandų iki 120 valandų pailgintas šios rūšies paklausimų išnagrinėjimo terminas.

Mokslinėje literatūroje esama siūlymų modifikuoti Konstitucinio Teismo įgaliojimus nagrinėjant paklausimus dėl rinkimų įstatymų pažeidimų – KTĮ nustatyti, kad Konstitucinis Teismas gali teikti išvadą dėl rinkimų įstatymų pažeidimų ir tais atvejais, kai tokios aplinkybės nustatomos tam tikram asmeniui jau davus Seimo nario priesaiką. Teigiama, kad tokiu atveju Seimas ir Respublikos Prezidentas, nepaisant to, kada paaiškėjo nurodytos aplinkybės, turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą, kad šis pateiktų išvadą, ar per Seimo narių rinkimus nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai. Konstituciniam Teismui padarius išvadą, kad per Seimo narių rinkimus buvo šiurkščiai pažeistas Seimo rinkimų įstatymas, Seimas turėtų priimti sprendimą dėl neteisėtai išrinktų Seimo narių įgaliojimų nutraukimo¹⁵. Iš tiesų, jeigu tam tikros aplinkybės, dėl kurių toks asmuo apskritai negalėjo būti renkamas Seimo nariu, nes neatitiko kurio nors Konstitucijoje nurodyto reikalavimo, paaiškėja tokiam asmeniui jau davus Seimo nario priesaiką, nėra jokio teisinio mechanizmo tokio Seimo nario įgaliojimų nutraukti, todėl minėtų įgaliojimų suteikimas Konstituciniam Teismui būtų logiškas.

1.2. Ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas

Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad Konstitucinis Teismas teikia išvadas, ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas. Prašyti šios rūšies Konstitucinio Teismo išvados gali tik Seimas (Konstitucijos 106 straipsnio 5 dalis). Paklausimas turi būti patvirtintas nutarimu, priimtu Seimo statuto nustatyta tvarka (KTĮ 78 straipsnio 1 dalis). Toks Seimo nutarimas turi būti priimtas daugiau kaip pusės visų Seimo narių dauguma (Seimo statuto 29¹ straipsnis). Prie paklausimo ir atitinkamo Seimo nutarimo turi būti pridėta Seimo patvirtintos

¹⁴ Konstitucinio Teismo 2014 m. birželio 8 d. sprendimas Nr. KT21-S12/2014.

¹⁵ SINKEVIČIUS, V. Šiurkštus Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymų pažeidimas – pagrindas nutukti Seimo nario įgaliojimams. *Jurisprudencija*, 2009, Nr. 1 (15), p. 150.

gydytojų komisijos išvada (KTĮ 78 straipsnio 2 dalis). Sprendžiant klausimą, ar Respublikos Prezidento sveikata leidžia jam eiti savo pareigas, Seimas nutarimu patvirtina ne mažiau kaip penkių narių gydytojų komisiją, kuri pateikia Seimui išvadą dėl Respublikos Prezidento sveikatos būklės (Seimo statuto 29³ straipsnis). Bylos pagal Seimo paklausimus, ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam eiti pareigas, nagrinėjamos skubos tvarka (KTĮ 29 straipsnio 5 dalis). Remdamasis Konstitucinio Teismo išvadomis šiuos klausimus galutinai sprendžia Seimas (Konstitucijos 107 straipsnio 3 dalis). Konstituciniam Teismui niekada neteko nagrinėti šios rūšies konstitucinės justicijos bylos.

Paminėtina, kad panašūs konstitucinių teismų įgaliojimai nėra dažnas reiškinys, tačiau kai kurių valstybių konstitucijose įtvirtinta, kad konstituciniai teismai dalyvauja konstatuojant faktą dėl valstybės vadovo sveikatos būklės, t. y. dėl šio pareigūno galėjimo vykdyti savo funkcijas. Pavyzdžiui, Portugalijos Konstitucijoje nustatyta, jog Konstitucinis Teismas yra įgaliotas padaryti pareiškimą, kad Respublikos Prezidentas dėl nuolatinės fizinės būklės negali vykdyti savo pareigų (223 straipsnis).

1.3. Ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai

Konstitucinis Teismas teikia išvadas, ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai (Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalis). Prašyti Konstitucinio Teismo išvados šiuo klausimu gali Seimas ir Respublikos Prezidentas (Konstitucijos 106 straipsnio 5 dalis). Prašyti išvados dėl tarptautinės sutarties galima ir iki jos ratifikavimo Seime (KTĮ 73 straipsnio 3 punktas). Paklausimai dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių atitikties Konstitucijai nagrinėjami pagal teisės aktų atitikties Konstitucijai tyrimo bendras taisykles (KTĮ 82 straipsnio 1 dalis). Bylos pagal Seimo ir Respublikos Prezidento paklausimus (*inter alia* aptariamoms rūšies) nagrinėjamos skubos tvarka (Konstitucinio Teismo reglamento 100 punktas). Remdamasis Konstitucinio Teismo išvadomis šiuos klausimus galutinai sprendžia Seimas (Konstitucijos 107 straipsnio 3 dalis). Seimo statute nustatyta, kad Seimas, gavęs Konstitucinio Teismo išvadą, jog Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis prieštarauja Konstitucijai, iki sutarties ratifikavimo Seime paskiria Seimo komitetus, atsakingus už jos suderinimą su Konstitucija ir šio klausimo pateikimą svarstyti Seime (181³ straipsnis). Kol kas dėl tarptautinės sutarties atitikties Konstitucijai į Konstitucinį Teismą buvo kreiptasi tik vieną kartą – iki jos ratifikavimo¹⁶.

Konstitucijos 105 straipsnyje nurodytos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys, todėl Konstituciniam Teismui negalima teikti paklausimų dėl ministerijų, Vyriausybės įstaigų, kitų valstybės institucijų vardu pagal jų kompetenciją sudaromų susitarimų su užsienio valstybių ar organizacijų institucijomis konstitucingumo (pagal Tarptautinių sutarčių įstatymo 1 straipsnį) tie susitarimai nėra Lietuvos Respublikos

¹⁶ Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 9-199.

tarptautinės sutartys)¹⁷. Paminėtina, kad ir kitų Europos valstybių konstituciniai teismai dažniausiai gali vertinti konstitucingumą tik tų tarptautinių sutarčių, kurias reikia ratifikuoti¹⁸. Siauresnis tarptautinių sutarčių, kurių konstitucingumo patikra galima, sąrašas sudarytas Čekijoje: tai sutartys, kurioms reikalingas Parlamento pritarimas, kai Čekijos valstybės valdžios kompetencijos dalis perduodama tarptautinei organizacijai ar institucijai, kurias ratifikavusi Čekija tampa tarptautinės organizacijos dalimi, bendro ekonominio pobūdžio sutartys, susijusios su asmenų teisėmis ir pareigomis, sąjungos, taikos ar kitos politinio pobūdžio sutartys¹⁹. Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kompetencija vertinti tik tas tarptautines sutartis, kurias reikia ratifikuoti, atitinka Europos konstitucinių teismų konstitucines tradicijas.

Šis paklausimų dėl išvados nagrinėjimo teisenos objektas yra išskirtinis likusių šios teisenos objektų sąrašė. Trys iš Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalyje išvardytų konstitucinės justicijos proceso objektų, t. y. visi, išskyrus Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių konstitucingumą, gali būti priskirti veiksnių konstitucinei kontrolei. Šie konstitucinės justicijos proceso objektai suponuoja, kad šioje teiseje faktų tyrimas ir jo teisinis įvertinimas yra ne pagalbinis, bet pirminis ir svarbiausias uždavinys. Kitokio pobūdžio šios konstitucinės justicijos proceso teisenos objektas yra Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių konstitucingumas. Pagal savo esmę jis artimesnis prašymų ištirti teisės aktų atitiktį Konstitucijai teisenos objektams, nes, Konstituciniam Teismui vertinant tarptautinių sutarčių konstitucingumą, vertinamos konkretaus teisės akto – tarptautinės sutarties – nuostatos, o ne realūs („gyvenimo“) atvejai arba veiksmai, kaip yra kitais Konstitucinio Teismo išvadų teikimo atvejais. Taigi šis konstitucinės justicijos proceso objektas priskirtinas pirmajai konstitucinės kontrolės įgaliojimų grupei – teisės aktų konstitucingumo kontrolei. Tokį šio konstitucinės justicijos proceso objekto išskirtinumą paklausimų dėl išvadų nagrinėjimo teisenos objektų grupėje patvirtina ir KTĮ nuostatos. KTĮ 82 straipsnyje nustatyta, kad paklausimai dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių atitikties Konstitucijai nagrinėjami pagal teisės aktų atitikties Konstitucijai bendras taisykles (1 dalis), kiti paklausimai nagrinėjami Konstitucinio Teismo nuožiūra laikantis paprastesnės procedūros (2 dalis).

Tačiau ši Konstitucinio Teismo prerogatyva turi tam tikrų ypatumų, palyginti su jo įgaliojimais vertinti Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų Seimo priimtų aktų, vykdomosios valdžios teisės aktų atitiktį Konstitucijai ar kitam aukštesnės galios teisės aktui. Visų pirma dėl tarptautinių sutarčių konstitucingumo gali kreiptis kur kas siauresnis subjektų ratas: Seimas ir Respublikos Prezidentas. Antra, KTĮ 73 straipsnio 3 punkte nustatyta, kad prašyti išvados dėl tarptautinės sutarties galima ir iki jos ratifikavimo Seime. Mokslinėje literatūroje teigiama, kad po Seimo

¹⁷ Konstitucinis Teismas. Iš *Lietuvos teisinės institucijos*: Vilniaus universiteto vadovėlis. Sudarytojas ir mokslinis redaktorius E. Kūris. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 83.

¹⁸ NAVICKAITĖ, 12 išnaša, p. 43.

¹⁹ *Ibid.*, p. 44.

ratifikuotos tarptautinės sutarties pripažinimo prieštaraujanti Konstitucijai atsiradę padariniai būtų rimta konstitucinės ir tarptautinės teisės problema: viena vertus, Lietuvos Respublikos sudaryta tarptautinė sutartis turi neprieštarauti Konstitucijai, kita vertus, pagal 1969 m. Vienos konvenciją dėl tarptautinių sutarčių teisės sutarties dalyvis negali remtis savo vidaus teisės nuostatomis tam, kad pateisintų sutarties nevykdymą²⁰. Lecho Garlickio teigimu, tokios problemos galima išvengti prieš prisiimant tarptautinius įsipareigojimus pateikus norimas sudaryti tarptautines sutartis išankstinei kontrolei ir gavus jų konstitucingumo patvirtinimą²¹.

Europos valstybių konstitucinių teismų vykdoma tarptautinių sutarčių konstitucingumo kontrolė pagal jos įgyvendinimo laiką gali būti suskirstyta į tris grupes: 1) *a priori* konstitucinė kontrolė (Bulgarija, Čekija, Prancūzija, Rumunija, Slovėnija); 2) *a posteriori* konstitucinė kontrolė (Austrija); 3) derinamos abi šios kontrolės formos (Ispanija, Lenkija, Lietuva, Vengrija). Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad išankstinės kontrolės atveju gali būti sprendžiamas esminis klausimas, ar tarptautinė sutartis, ar jos kai kurios nuostatos neprieštarauja Konstitucijai, o antruoju, t. y. vėlesniosios kontrolės, atveju gali iškilti ir pirmoji problema, ir kita, t. y. ar buvo laikomasi tarptautinės sutarties sudarymo, ratifikavimo, paskelbimo tvarkos, manytina, kad *a priori* ir *a posteriori* konstitucinės kontrolės formų derinimas šioje srityje yra tinkamas pasirinkimas.

1.4. Ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai

Konstitucinis Teismas teikia išvadas, ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai (Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalis). Prašyti Konstitucinio Teismo išvados šiuo klausimu gali tik Seimas (Konstitucijos 106 straipsnio 5 dalis). Remdamasis Konstitucinio Teismo išvadomis šiuos klausimus galutinai sprendžia Seimas (Konstitucijos 107 straipsnio 3 dalis). Apkaltos proceso tvarka taip pat reglamentuojama Konstitucijos 63, 74, 86, 88, 89, 108, 116 straipsniuose. Apkaltos proceso tvarką nustato Seimo statutas (Konstitucijos 74 straipsnis). Ši tvarka reglamentuojama Seimo statuto VIII dalyje „Apkaltos procesas“. Seimo statuto 239 straipsnyje įtvirtintos nuostatos, susijusios su Seimo įgaliojimais kreiptis į Konstitucinį Teismą išvados, ar asmens, kuriam pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, 240 straipsnyje reglamentuojama apkaltos procedūros tolesnė eiga įsigaliojus Konstitucinio Teismo išvadai, kiti su Konstitucinio Teismo išvadomis, priimtomis apkaltos bylose, susiję klausimai taip pat reglamentuojami Seimo statuto 241 straipsnio 3 dalyje ir 242 straipsnyje.

²⁰ Konstitucinis Teismas, 17 išnaša, p. 102.

²¹ GARLICKI, L. *Verification of the constitutionality of treaties by the Constitutional Courts prior to their signature or ratification* [žiūrėta 2017 m. birželio 1 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-JU\(1998\)031-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-JU(1998)031-e)>.

Konstitucinis Teismas yra priėmęs tris²² išvadas dėl Seimo narių ir kitų valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, veiksmų konstitucingumo²³. Visose šiose išvadose jis nusprendė, kad pareigūnų veiksmai prieštarauja Konstitucijai. Vienoje išvadoje pripažinta, kad Konstitucijai prieštaravo Respublikos Prezidento veiksmai, taip pat kad šiais veiksmais buvo šurkščiai pažeista Konstitucija²⁴, kitose dviejose Konstitucijai prieštaraujančiais pripažinti Seimo narių veiksmai, taip pat konstatuota, kad tais Seimo narių veiksmais buvo sulaužyta priesaika ir šurkščiai pažeista Konstitucija²⁵. Konstitucinis Teismas taip pat yra atsisakęs teikti vieną išvadą dėl Seimo nario veiksmų konstitucingumo²⁶. Lietuvoje buvo inicijuoti ir kiti apkaltos procesai, kuriuose Konstitucinis Teismas išvadų neteikė, tačiau savaip dalyvavo priimdamas nutarimus dėl atitinkamų Seimo nutarimų²⁷ ar Respublikos Prezidento dekretų²⁸ konstitucingumo.

Konstitucijos 74 straipsnyje nustatyti šie apkaltos pagrindai: šurkštus Konstitucijos pažeidimas, priesaikos sulaužymas, nusikaltimo padarymas. Du iš nurodytų apkaltos pagrindų – šurkštus Konstitucijos pažeidimas ir priesaikos sulaužymas – sutampa: šurkštus Konstitucijos pažeidimas visada reiškia, kad buvo sulaužyta priesaika, o priesaikos sulaužymas yra šurkštus Konstitucijos pažeidimas²⁹. Savarankiškas apkaltos pagrindas – nusikaltimo padarymas. Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs,

²² Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvada. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 49-1600; Konstitucinio Teismo 2010 m. spalio 27 d. išvada. *Ibid.*, 2010, Nr. 128-6545; Konstitucinio Teismo 2014 m. birželio 3 d. išvada. TAR, 2014-06-05, Nr. 7164.

²³ 2017 m. Konstituciniame Teisme priimti ir bylos nagrinėjimo laukė dar du šios rūšies paklausimai: paklausimas Nr. 1B-13/2017, kuriuo kreipiamasi išvados, ar Seimo nario M. Basčio veiksmai prieštarauja Konstitucijai; paklausimas Nr. 1B-10/2017, kuriuo kreipiamasi išvados, ar Seimo nario K. Pūko veiksmai prieštarauja Konstitucijai.

²⁴ Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvada. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 49-1600.

²⁵ Konstitucinio Teismo 2010 m. spalio 27 d. išvada. *Ibid.*, 2010, Nr. 128-6545; Konstitucinio Teismo 2014 m. birželio 3 d. išvada. TAR, 2014-06-05, Nr. 7164.

²⁶ Konstitucinio Teismo 2016 m. gegužės 10 d. sprendimas Nr. KT13-S6/2016.

²⁷ 1998 m. spalio mėn. apkaltos procesas inicijuotas Seimo nariui A. Butkevičiui, tačiau šis pasiūlymas buvo atmestas. Seimo narių grupė kreipėsi į Konstitucinį Teismą dėl Seimo nutarimo, kuriame motyvuojant tuo, kad Seimas jau pasirinko vieną iš galimų procedūrų – sutikimą patraukti baudžiamojon atsakomybėn Seimo narį A. Butkevičių ir todėl negali nagrinėti apkaltos proceso inicijavimo klausimo, atsisakyta inicijuoti apkaltą, konstitucingumo. Konstitucinis Teismas 2000 m. kovo 30 d. nutarimu (*Valstybės žinios*, 2000, Nr. 28-784) nusprendė, kad ginčijami Seimo nutarimai neprieštaravo Konstitucijai. Nutarime konstatuota, kad Seimas, priėmęs rezoliuciją leisti Seimo narį patraukti baudžiamojon atsakomybėn, negalėjo pradėti apkaltos proceso parengiamųjų veiksmų, kol Seimo nario baudžiamosios atsakomybės klausimo neišsprendė teisinės institucijos – tardymas ir teismas. 1998 m. lapkričio mėn. A. Butkevičius nuteistas už sukčiavimą stambiu mastu. 1999 m. birželio mėn. apkalta A. Butkevičiui buvo surengta, tačiau Seimo nario mandato jis neprarado.

²⁸ Konstitucinio Teismo 2004 m. balandžio 15 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2004, Nr. 56-1948) vertintas Respublikos Prezidento dekretas „Dėl siūlymo pradėti apkaltos procesą Lietuvos Respublikos Seimo nariui Artūriui Paulauskui“ konstitucingumas. Konstitucinis Teismas nutarė, kad Seimo statuto 230 straipsnio 1 dalis tiek, kiek joje nustatyta, kad siūlyti Seimui pradėti apkaltos procesą konkrečiam asmeniui turi teisę Respublikos Prezidentas, o dėl Aukščiausiojo Teismo teisėjų bei Apeliacinio teismo pirmininko ir teisėjų – ir teisėjų garbės teismas, taip pat minėtas Respublikos Prezidento dekretas prieštarauja Konstitucijai.

²⁹ Konstitucinis Teismas, 17 išnaša, p. 104.

kad šiuo pagrindu apkaltos procesas gali vykti ir jam neteikiant atitinkamos išvados, nes nusikaltimo padarymo faktą nustato kitos teisinės institucijos³⁰. Tačiau vėlesniuose Konstitucinio Teismo nutarimuose buvo konstatuota, kad kai įsiteisėja apkaltinamasis nuosprendis atitinkamo asmens atžvilgiu, Seimas privalo išsiaiškinti, ar nusikaltimo padarymo metu nebuvo šiurkščiai pažeista Konstitucija ir sulaužyta priesaika³¹.

Seimo statuto 227 straipsnyje buvo nustatyta, kad apkaltos procesas yra parlamentinė procedūra, kurią Seimas taiko Konstitucijos 74 straipsnyje nurodytiems asmenims dėl Konstitucijai prieštaraujančių jų veiksmų, *padarytų einant pareigas*, siekdamas išspręsti tokių asmenų konstitucinės atsakomybės klausimą. Taigi pagal šią Seimo statuto nuostatą nusikaltimas turėjo būti padarytas tam asmeniui einant atitinkamas pareigas, o ne iki tol. Tačiau 2016 m. kovo 2 d. Konstituciniame Teisme priimtas Seimo narių grupės prašymas ištirti Seimo statuto 227 straipsnio atitiktį Konstitucijai tiek, kiek, pasak pareiškėjos, pagal jį galimybė taikyti apkaltą kaip konstitucinės atsakomybės priemonę siejama su Konstitucijai prieštaraujančių veiksmų padarymu einant Konstitucijos 74 straipsnyje išvardytas pareigas, atitikties Konstitucijos 74 straipsniui³². Seimas, nesulaukęs Konstitucinio Teismo nutarimo šiuo klausimu, kreipėsi į jį išvados, ar Konstituciją atitinka tie įsiteisėjusiu teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu nustatyti Seimo nario Vytauto Gapšio veiksmai, kurie buvo atlikti iki jam duodant Seimo nario priesaiką. Konstitucinis Teismas 2016 m. gegužės 10 d. sprendimu atsisakė nagrinėti Seimo paklausimą dėl Seimo nario V. Gapšio veiksmų atitikties Konstitucijai³³. Šiame sprendime jis konstatavo, kad apkaltos pagrindo „paaiškėjus, jog padarytas nusikaltimas“ taikymas nesuponuoja Seimo įgaliojimų kreiptis į Konstitucinį Teismą su paklausimu, ar Seimo nario, kuriam pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, tais atvejais, kai tokiais veiksmais negalėtų būti šiurkščiai pažeista Konstitucija ir sulaužyta priesaika dėl to, kad jie atlikti iki duodant Seimo nario priesaiką. Konstitucinis Teismas atitinkamai neturi įgaliojimų vertinti atitikties Konstitucijai požiūriu tokių atitinkamų veiksmų, kuriais negalėtų būti šiurkščiai pažeista Konstitucija ir sulaužyta priesaika dėl to, kad jie atlikti iki duodant Seimo nario priesaiką. Sprendime konstatuota, kad šio klausimo nagrinėjimas nežinybingas Konstituciniam Teismui. Vis dėlto Konstitucinio Teismo 2017 m. vasario 24 d. nutarime pripažinta, kad Seimo statuto 227 straipsnis tiek, kiek pagal jį apkaltą galima taikyti paaiškėjus tik tokiam nusikaltimui, kuris padarytas einant Konstitucijos 74 straipsnyje nurodytas pareigas, prieštarauja Konstitucijai. Nutarime konstatuota, kad apkalta gali būti taikoma ir už nusikaltimą, padarytą iki asmeniui pradėdant eiti minėtas pareigas. Kitoks Konstitucijos nuostatų aiškinimas būtų nesuderinamas su konstitucine apkaltos paskirtimi, nes sudarytų prielaidas eiti pareigas tiems aukščiausiesiems valstybės

³⁰ Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 10-295.

³¹ Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas. *Ibid.*, 2004, Nr. 85-3094.

³² Konstitucinio Teismo pirmininko 2016 m. kovo 2 d. potvarkis Nr. 2B-12.

³³ Konstitucinio Teismo 2016 m. gegužės 10 d. sprendimas Nr. KT13-S6/2016.

pareigūnams, kurie, paaiškėjus nusikaltimams, padarytiems iki jiems pradėdant eiti pareigas, diskredituotų valstybės valdžią ir dėl to prarastų piliečių pasitikėjimą. Kiekvienu atveju tik Seimas gali pašalinti konkretų asmenį iš užimamų pareigų (panaikinti jo Seimo nario mandatą) paaiškėjus, kad jis padarė nusikaltimą. Svarbu pažymėti, jog nutarime konstatuota ir tai, kad pagal Konstituciją, taikant apkaltą jos 74 straipsnyje nurodytam asmeniui už nusikaltimą, padarytą iki jam duodant priesaiką (t. y. prieš pradėdant vykdyti pareigas), į Konstitucinį Teismą su paklausimu, ar asmens, kuriam pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, neturi būti kreipiamasi. Konstitucinis Teismas taip pat pažymėjo, kad įsigaliojus šiam nutarimui Seimui atitinkamai kyla pareiga koreguoti visuminį apkaltos proceso teisinį reguliavimą³⁴.

Pabrėžtina, kad dažniausias apkaltos pagrindas Europos valstybėse yra konstitucijos (Austrija, Bulgarija, Slovakija, Slovėnija, Vokietija), taip pat įstatymų (Slovėnija, Vokietija) pažeidimai, apkaltos pagrindu taip pat gali būti valstybės išdavimas (Bulgarija, Čekija, Italija, Slovakija), siekis pažeisti Konstituciją (Italija)³⁵. Taigi šiame kontekste galima konstatuoti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatytas gana platus apkaltos pagrindų sąrašas.

Konstitucijos 74 straipsnyje nustatytas ir gana platus pareigūnų, kurie gali būti pašalinti iš užimamų pareigų apkaltos proceso tvarka, sąrašas: Respublikos Prezidentas, Konstitucinio Teismo pirmininkas ir teisėjai, Aukščiausiojo Teismo pirmininkas ir teisėjai, Apeliacinio teismo pirmininkas ir teisėjai, Seimo nariai.

Savotiška apkaltos instituto atmaina – mero ar savivaldybės nario įgaliojimų netekimo procedūra – 2014 m. įtvirtinta Vietos savivaldos įstatymo 25¹ straipsnyje³⁶. Ši procedūra taikoma dėl Konstitucijai ir įstatymams prieštaraujančių jų veiksmų, padarytų einant savivaldybės tarybos nario ar savivaldybės tarybos nario – mero pareigas, siekiant išspręsti tokių asmenų atsakomybės klausimą (25¹ straipsnio 1 dalis). Procedūrą gali inicijuoti ne mažesnė kaip 1/3 savivaldybės tarybos narių grupė. Savivaldybės taryba, apsvarsčiusi komisijos pateiktą išvadą, priima sprendimą kreiptis į Lietuvos vyriausiąjį administracinį teismą su prašymu pateikti išvadą, ar savivaldybės tarybos narys ar savivaldybės tarybos narys – meras sulaužė priesaiką ir (arba) nevykdė (prašyme nurodytų) jam šiame ir kituose įstatymuose nustatytų įgaliojimų (25¹ straipsnio 7 dalis). Jeigu Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas pateikia išvadą, kad savivaldybės tarybos narys ar savivaldybės tarybos narys – meras nesulaužė priesaikos ir (arba) tinkamai vykdė jam šiame ir kituose įstatymuose nustatytus įgaliojimus, savivaldybės tarybos nario ar savivaldybės tarybos nario – mero įgaliojimų netekimo procedūra nutraukiama (25¹ straipsnio 9 dalis). Jeigu Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas pateikia išvadą, kad savivaldybės tarybos narys ar savivaldybės tarybos narys – meras sulaužė priesaiką ir (arba) nevykdė jam šiame

³⁴ Plačiau žr. Konstitucinio Teismo 2017 m. vasario 24 d. nutarimą. TAR, 2017-02-24, Nr. 3068.

³⁵ NAVICKAITĖ, 12 išnaša, p. 62.

³⁶ *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 55-1049.

ir kituose įstatymuose nustatytų įgaliojimų, savivaldybės taryba 3/5 visų savivaldybės tarybos narių balsų dauguma priima sprendimą, kad savivaldybės tarybos narys ar savivaldybės tarybos narys – meras neteko savo įgaliojimų. Jeigu balsuojant šiame straipsnyje nustatyta tvarka nepriimamas sprendimas, kad savivaldybės tarybos narys ar savivaldybės tarybos narys – meras neteko savo įgaliojimų, laikoma, kad savivaldybės taryba nepritarė savivaldybės tarybos nario ar savivaldybės tarybos nario – mero įgaliojimų netekimui. Savivaldybės tarybos narys ar savivaldybės tarybos narys – meras gali toliau vykdyti savo įgaliojimus (25¹ straipsnio 10 dalis). Administracinių bylų teisenos įstatymo 121 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas tokią išvadą pateikia per 2 mėnesius nuo prašymo pateikti išvadą gavimo. Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui jau teko nagrinėti dvi šios kategorijos bylas prieš tą patį Raseinių rajono merą Algirdą Gričių. Abiejose išvadose konstatuota, kad Raseinių rajono meras priesaikos nesulaužė ir teisės aktų nepažeidė³⁷.

Europos valstybėse, kuriose konstitucinės justicijos institucijoms suteikti įgaliojimai vertinti valstybės pareigūnų veiksmų konstitucingumą, beveik visada į šį pareigūnų sąrašą įtraukiamas prezidentas (Austrija, Bulgarija, Čekija, Italija, Kroatija, Slovakija, Slovėnija, Vokietija ir kt.). Austrijos ir Slovėnijos konstituciniuose teismuose taip pat sprendžiami vyriausybės narių konstitucinės atsakomybės klausimai. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas sprendžia teisminės valdžios konstitucinės atsakomybės klausimus. Vis dėlto svarstyтина, ar Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatytas pareigūnų, kurie gali būti pašalinti iš užimamų pareigų apkaltos proceso tvarka, sąrašas negalėtų būti plečiamas į jį įtraukiant Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo pirmininką ir teisėjus. Administraciniai teismai Lietuvoje pradėjo veikti 1999 m., nuo 2001 m. veikia ir Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, taigi tuo metu, kai buvo kuriama Konstitucija, jos kūrėjai negalėjo numatyti poreikio į pareigūnų, kurie gali būti pašalinti iš užimamų pareigų apkaltos proceso tvarka, sąrašą įtraukti ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjus. Pagal savo statusą šio teismo teisėjai tikrai nenusileidžia Lietuvos apeliacinio teismo teisėjams, todėl jų įtraukimas į aptariamą sąrašą būtų logiškas.

Svarstyтина, ar nereikėtų bylose dėl Seimo narių ir kitų valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, veiksmų konstitucingumo Konstituciniam Teismui suteikti įgaliojimų taikyti laikinąją apsaugos priemonę – atitinkamo pareigūnų įgaliojimų sustabdymą. KTĮ 10 straipsnyje nustatyta, kad Konstitucinio Teismo teisėjo įgaliojimai gali būti sustabdyti Konstitucinio Teismo sprendimu, kai Seimo nutarimu po specialiosios tyrimo komisijos išvados Seime pradedamas apkaltos procesas Konstitucinio Teismo teisėjui (1 dalies 2 punktas), tačiau kitiems subjektams, kuriems gali būti taikoma apkaltos procedūra, tokia priemonė nėra nustatyta. Tačiau

³⁷ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 m. birželio 17 d. išvada, bylos Nr. I-17-438/2016; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 m. liepos 7 d. išvada, bylos Nr. I-19-143/2016.

pareigūnas, kuriam pradėtas apkaltos procesas, naudoja administracinius išteklius, neretai priima ir valstybinės reikšmės sprendimus (Respublikos Prezidentas, Seimo nariai), vykdo teisingumą (Aukščiausiojo Teismo, Apeliacinio teismo teisėjai), taigi įgaliojimų sustabdymo institutas būtų veiksminga priemonė, galinti užkirsti kelią tam tikrų neigiamų padarinių atsiradimui.

2. POREIKIS, PRIELAIDOS IR GALIMYBĖS IŠPLĖSTI OBJEKTŲ, DĖL KURIŲ GALI BŪTI TEIKIAMA KONSTITUCINIO TEISMO IŠVADA, SĄRAŠĄ

Konstituciniam Teismui nėra priskirti tokie Europos konstituciniams teismams būdingi įgaliojimai kaip referendumų teisėtumo kontrolė, politinių partijų veiklos teisėtumo kontrolė, konfliktų tarp aukščiausiųjų valstybės institucijų ir tarp centrinės ir vietos valdžios sprendimas. Šiame skyriuje bus aptarti poreikis, prielaidos ir galimybės išplėsti Konstitucinio Teismo kompetenciją šiais įgaliojimais.

2.1. Referendumų teisėtumo kontrolė

Europos konstitucinių teismų kompetencija nacionalinių referendumų teisėtumo srityje gali būti klasifikuojama pagal jos įgyvendinimo laiką: 1) *a priori* referendumų teisėtumo kontrolė – konstituciniam teismui suteikiama teisė spręsti dėl referendumo iniciatyvos teisėtumo; 2) referendumo teisėtumo kontrolė vykdoma per patį referendumo procesą; 3) *a posteriori* referendumo teisėtumo kontrolė dėl referendumu priimto teksto³⁸.

A priori referendumų teisėtumo kontrolė. Slovakijos ir Kroatijos konstituciniai teismai sprendžia, ar norimas pateikti klausimas atitinka Konstituciją ir konstitucinius įstatymus, ar įvykdyti konstituciniai reikalavimai. Slovėnijos Respublikos Konstituciniam Teismui pateikiamas referendumą inicijuojančių asmenų skundas dėl Valstybės Susirinkimo sprendimo neskelbti referendumo, jei, jo nuomone, klausimas neatitinka reikalavimų, ir jis tokį sprendimą gali panaikinti. Italijos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat sprendžia, ar klausimai gali būti keliami referendume³⁹. Klausimo tinkamumo kriterijus yra Konstitucijos 75 straipsnyje įtvirtintas draudimas rengti referendumus dėl mokesčių ir biudžeto įstatymų, dėl amnestijos, malonės ir tarptautinių sutarčių įsigaliojimo ar ratifikavimo. Tačiau savo jurisprudencijoje jis yra išaiškinęs, kad galimi ir kiti kriterijai, kildinami iš Konstitucijos principų, referendume keliami klausimai turi būti nedviprasmiški, racionalūs ir nuoseklūs,

³⁸ European Commission for Democracy through Law. *Referendums in Europe – An analysis of the legal rules in European States – Report adopted by the Council for Democratic Elections at its 14th meeting*. Venice, 2005 [žiūrėta 2017 m. birželio 1 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2005\)034-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2005)034-e)>.

³⁹ NAVICKAITĖ, 12 išnaša, p. 78–79.

be to, šių reikalavimų neatitinkančius klausimus Konstitucinis Teismas gali atmesti⁴⁰. Teigiama, kad Italijos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje išaiškinti referendumuose keliamų klausimų tinkamumo kriterijai suteikia jam itin plačias galimybes šių klausimų tinkamumo kontrolės srityje, todėl nemažai siūlomų klausimų galiausiai nėra keliami referendume⁴¹. Pagal Vengrijos Pagrindinio Įstatymo 8(1) straipsnį siūlymai surengti referendumą turi būti teikiami Parlamentui, o šis turi teisę nuspręsti, ar referendumas bus rengiamas. Vengrijos Konstitucinis Teismas turi įgaliojimus nuspręsti, ar Parlamento rezoliucijos dėl sutikimo arba atsisakymo rengti referendumą atitinka Pagrindinį Įstatymą⁴².

Lietuvos Respublikos Vyriausybė svarstė galimybę suteikti Konstituciniam Teismui teisę spręsti dėl referendumų iniciatyvos teisėtumo⁴³. Atitinkamas Konstitucijos pataisas buvo parengusi Teisingumo ministerija. Ji siūlė, kad „Seimo ekspertų grupei nusprendus, jog referendumu siūlomas sprendimas neatitinka Konstitucijos, parlamentas turėtų kreiptis į Konstitucinį Teismą“. Teisingumo ministerijos pažymoje rašoma, jog „<...> tik Konstitucinis Teismas gali pateikti išvadą, kad piliečių reikalavime paskelbti referendumą teikiamas sprendimo tekstas neatitinka Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Seimas, priimdamas sprendimą neskelbti referendumo, turėtų vadovautis Konstitucinio Teismo išvada.“ Ministerijos atstovų teigimu, siūlymai plėsti Konstitucinio Teismo kompetenciją teikiami atsižvelgiant į 2014 m. liepos mėn. jo paskelbtą išaiškinimą, kad „Seimui kyla pareiga neskelbti referendumo tais atvejais, jei referendumu siūlomas sprendimas neatitiktų iš Konstitucijos kylančių reikalavimų“. Tačiau tolesnių šios iniciatyvos įgyvendinimo veiksmų nebuvo. Taigi esama tam tikrų prielaidų išplėsti Konstitucinio Teismo kompetenciją *a priori* referendumų teisėtumo kontrolės srityje. Paminėtina ir tai, kad *a priori* referendumo teisėtumo kontrolei įgyvendinti konstituciniams teismams paprastai nustatomi labai trumpi terminai: Kroatijoje ir Slovėnijoje – 30 dienų, Slovakijoje – 60 dienų⁴⁴. Į tai turėtų atsižvelgti ir minėtų Konstitucijos pataisų iniciatoriai.

Referendumo teisėtumo kontrolė dėl referendumo proceso. Prancūzijos Konstitucinei Tarybai pavesta tiesiogiai užtikrinti referendumo vykdymo, balsų skaičiavimo priežiūrą, nagrinėti ir priimti sprendimus dėl visų skundų, ji gali visiškai ar iš dalies panaikinti rezultatus, skelbti referendumo rezultatus (Konstitucijos 60 straipsnis). Tačiau Prancūzijos Konstitucinė Taryba turi tam tikrus įgaliojimus ir *a priori* referendumų teisėtumo kontrolės srityje – Vyriausybės

⁴⁰ Italijos Respublikos Konstitucinio Teismo 1978 m. vasario 2 d. sprendimas Nr. 16/1978.

⁴¹ MANDEL, M. *Legal Politics Italian Style*. Iš TATE, C.; VALLINDER, T. *The Global Expansion of Judicial Power*. New York, 1995, p. 280.

⁴² DE VISSER, M. *Constitutional Review in Europe: A Comparative Analysis*. Oxford and Portland, 2014, p. 184.

⁴³ Vyriausybė pritaria, kad dėl referendumo sprendimų Teismas. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/vyriausybe-pritaria-kad-del-referendumo-sprestu-teismas.htm>> [žiūrėta 2017 m. birželio 1 d.].

⁴⁴ NAVICKAITĖ, 12 išnaša, p. 78–79.

prašymu ji teikia nuomonę dėl referendumo organizavimo ir referendume keliamo klausimo⁴⁵. Prancūzijos Konstitucinė Taryba yra pažymėjusi, kad referendume teikiamas klausimas turi atitikti aiškumo ir sąžiningumo reikalavimus, jis negali kelti jokių dviprasmybių⁴⁶. Rumunijos Konstitucinis Teismas sprendžia, ar buvo laikomasi referendumo procedūrinių reikalavimų, kartu – dėl jo teisėtumo, tvirtina referendumo rezultatus (Konstitucijos 146 straipsnio 1 punktą). Paminėtina, jog Lietuvos Respublikos referendumo įstatyme nustatyta, kad Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimas dėl galutinių referendumo rezultatų ne vėliau kaip per 2 darbo dienas nuo šių rezultatų oficialaus paskelbimo dienos gali būti apskūstas Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui (74 straipsnio 1 dalis). Skundas turi būti išnagrinėtas ne vėliau kaip per 48 valandas nuo jo padavimo (74 straipsnio 2 dalis)⁴⁷.

A posteriori referendumo teisėtumo kontrolė. Daugumos valstybių konstituciniai teismai, galintys vertinti įstatymų atitiktį konstitucijai, vertina ir referendumu priimtų įstatymų konstitucingumą⁴⁸. Kaip išimtį galima paminėti Prancūzijos Konstitucinę Tarybą, kuri 1962 m. konstatavo, kad ji netiria referendumu priimtų įstatymų konstitucingumą⁴⁹. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas dar 2006 m. kovo 28 d. nutarime yra konstatavęs, kad jis turi įgaliojimus tirti referendumu priimtų įstatymų atitiktį Konstitucijai⁵⁰. Šie Konstitucinio Teismo įgaliojimai kyla iš Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalies nuostatos „negalioja joks įstatymas ar kitas teisės aktas, priešingas Konstitucijai“. Tačiau šie Konstitucinio Teismo įgaliojimai priskirtini prašymų ištirti teisės aktų atitiktį Konstitucijai teisenai.

Taigi, apibendrintai vertinant poreikį, prielaidas ir galimybes išplėsti Konstitucinio Teismo kompetenciją referendumo teisėtumo kontrolės srityje, konstatuotina, jog, atsižvelgiant į tai, kad Konstitucinis Teismas gali vykdyti *a posteriori* referendumo teisėtumo kontrolę, vertindamas referendumu priimto teisės akto konstitucingumą, o Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas turi įgaliojimus spręsti dėl Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimų dėl galutinių referendumo rezultatų teisėtumo, Konstituciniam Teismui būtų tikslinga suteikti įgaliojimus *a priori* referendumų teisėtumo kontrolės srityje, kuriuos turi gana daug Europos valstybių konstitucinių teismų. Šie įgaliojimai reikalingi atsižvelgiant *inter alia* į tai, kad referendumo organizavimas ir vykdymas valstybei brangiai kainuoja, o suteikus Konstituciniam Teismui įgaliojimus vertinti referendume keliamo klausimo konstitucingumą, galėtų būti užkirstas kelias neprotingam valstybės lėšų eikvojimui.

⁴⁵ DE VISSER, 42 išnaša, p. 182.

⁴⁶ Prancūzijos Respublikos Konstitucinės Tarybos 1987 m. birželio 2 d. sprendimas Nr. 87-226 DC.

⁴⁷ *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 64-2570.

⁴⁸ Žr. 38 išnašą.

⁴⁹ ŽILYS, J.; SINKEVIČIUS, V. (red.) *et al. Europos Sąjungos valstybių narių konstitucinės sistemos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 733.

⁵⁰ *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292.

Atsižvelgiant į tai, kad Konstitucinis Teismas 2014 m. liepos 11 d. nutarime⁵¹ konstatavo, jog Konstitucijos 67 straipsnio 3 punkto nuostata, kad Seimas priima nutarimus dėl referendumų, reiškia Seimo įgaliojimus priimti ne tik nutarimą paskelbti referendumą, bet ir nutarimą neskelbti referendumo, pirmiau minėtos iniciatyvos suteikti Seimui galimybę kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl referendume keliamo klausimo konstitucingumo atrodo gana pagrįstos. Paminėtina ir tai, kad šiame nutarime Konstitucinis Teismas suformulavo ir kai kuriuos reikalavimus referendume keliamiems klausimams. Jis konstatavo, kad referendumui teikiami svarbiausi valstybės ir Tautos gyvenimo klausimai turi būti tokie, dėl kurių galėtų būti nustatyta tikroji Tautos valia: be kita ko, jie turi būti suformuluoti aiškiai, neklaidinančiai. Vadinasi, pagal Konstituciją kaip vienas klausimas balsavimui referendume negali būti teikiami keli tarpusavyje savo turiniu ir pobūdžiu nesusiję klausimai, tarpusavyje nesusijusios Konstitucijos pataisos ar įstatymų nuostatos, kitaip būtų paneigta galimybė nustatyti tikrąją Tautos valią dėl kiekvieno referendumui teikiamo klausimo atskirai. Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį ir į tai, kad tam tikri įstatymai pagal Konstituciją referendumu negali būti priimami, nes juos priimti yra Seimo kompetencija, kaip antai: Seimas įstatymu tvirtina valstybės biudžetą ir prižiūri, kaip jis vykdomas (biudžetinė Seimo funkcija yra klasikinė ir viena svarbiausių demokratinės teisinės valstybės parlamento funkcijų); Seimas nustato valstybinius mokesčius ir kitus privalomus mokėjimus; Seimas 3/5 Seimo narių balsų dauguma nustato konstitucinių įstatymų sąrašą.

2.2. Politinių partijų veiklos teisėtumo kontrolė

Politinių partijų veiklos teisėtumo kontrolės patikėjimas teisminei valdžiai Europos valstybėse yra gana paplitęs. Tačiau Europos valstybės šią funkciją savo teismams paskirsto skirtingai: 1) politinių partijų veiklos teisėtumo kontrolę vykdo tik konstituciniai teismai; 2) šiuos įgaliojimus dalijasi bendrosios kompetencijos ir konstituciniai teismai; 3) šie įgaliojimai suteikti bendrosios kompetencijos teismams.

Kai kurios Europos valstybės politinių partijų veiklos teisėtumo kontrolę yra patikėjusios konstituciniams teismams. Šios funkcijos priskyrimą jiems lemia tai, kad politinės partijos politinėje demokratinėje sistemoje yra svarbios ir jos, kaip ir valstybės valdžios institucijos, gali būti subjektai, kurie pažeidžia konstitucines teises⁵². Tokių įgaliojimų suteikimas konstitucinės justicijos institucijoms dažnai būna susijęs su konkrečios valstybės istorine praeitimi. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas gali spręsti dėl politinių partijų nekonstitucingumo⁵³. Konstitucinis Teismas gali vertinti tiek partijos tikslus, tiek jos narių elgesį. Iki šiol Vokietijoje buvo priimti tik du sprendimai uždrausti politines partijas (1952 m. uždrausta nacionalsocialistų

⁵¹ TAR, 2014-07-11, Nr. 10117.

⁵² NAVICKAITĖ, 12 išnaša, p. 66.

⁵³ Vokietijos Federacijos Pagrindinio Įstatymo 21 straipsnio 2 dalis.

(nacių) partija, 1956 m. – komunistų partija), vėlesni prašymai pripažinti politines partijas antikonstitucinėmis buvo nesėkmingi⁵⁴.

Lenkijoje Konstitucinis Tribunolas gali dalyvauti vykdant politinių partijų veiklos teisėtumo kontrolę – vertinti partijos įstatų ir jos veiklos konstitucingumą, dėl šių klausimų gali kreiptis tie patys subjektai, kuriems suteikta teisė kreiptis dėl įstatymų konstitucingumo⁵⁵. Konstitucinis Tribunolas taip pat yra pažymėjęs, kad jis Varšuvos apygardos teismo prašymu gali vertinti partijų programų konstitucingumą *a priori*⁵⁶. Taigi kai kuriose valstybėse ši kompetencija yra padalyta tarp konstitucinių ir bendrosios kompetencijos teismų. Antai Čekijoje Konstitucinis Teismas yra apeliacinė instancija Aukščiausiojo Teismo ir Aukščiausiojo administracinio teismo sprendimams dėl nesutikimo registruoti politinę partiją ir jos uždraudimo⁵⁷. Bulgarijoje, Slovakijoje įgaliojimus uždrausti partiją turi aukščiausieji teismai, o konstitucinis teismas sprendžia dėl tokio sprendimo konstitucingumo⁵⁸.

Kai kuriose valstybėse politinių partijų veiklos kontrolė priklauso tik bendrosios kompetencijos teismų kompetencijai. Pavyzdžiui, Ispanijoje tokie įgaliojimai suteikti specialiai Aukščiausiojo Teismo kolegijai⁵⁹. Prie šios valstybių grupės galima priskirti ir Lietuvą. Bylas dėl politinių partijų, politinių organizacijų ar asociacijų priimtų bendro pobūdžio aktų teisėtumo sprendžia administraciniai teismai (Administracinių bylų teisenos įstatymo 15 straipsnio 12 punktą). Dėl šių aktų teisėtumo turi teisę kreiptis Seimo nariai, Seimo kontrolieriai, Valstybės kontrolės pareigūnai, apskričių viršininkai, bendrosios kompetencijos ir specializuoti teismai, taip pat prokurorai (Administracinių bylų teisenos įstatymo 110 straipsnio 1 dalis). *A priori* partijų veiklos teisėtumo kontrolę atlieka Teisingumo ministerija. Politinių partijų įstatyme⁶⁰ nustatyta, kad Teisingumo ministerija atsisako patvirtinti pateiktų duomenų tikrumą ir įstatų, programos, jų pakeitimų atitiktį įstatymų nustatytiems reikalavimams, jeigu politinės partijos įstatuose, programoje ar jų pakeitimuose nurodyti politinės partijos tikslai ir uždaviniai, veiklos būdai prieštarauja Konstitucijai (8 straipsnio 3 dalis), o toks Teisingumo ministerijos atsisakymas gali būti skundžiamas administraciniam teismui (8 straipsnio 6 dalis). Taigi Lietuvoje administraciniai teismai politinių partijų priimtų bendro pobūdžio aktų teisėtumo kontrolę ir tam tikrą *a priori* jų veiklos teisėtumo kontrolę vykdo vertindami Teisingumo ministerijos atsisakymą patvirtinti pateiktų dokumentų tikrumą ir jų atitiktį įstatymų nustatytiems reikalavimams prieš įregistruojant politinę partiją Juridinių asmenų registre. Konstitucinis Teismas neturi jokių įgaliojimų politinių partijų veiklos ar jų priimamų aktų teisėtumo kontrolės srityje. Jis gali šiuose procesuose dalyvauti tik netiesiogiai – vertindamas politinių

⁵⁴ DE VISSER, 42 išnaša, p. 176.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 178.

⁵⁶ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2000 m. kovo 8 d. sprendimas Pp 1/99.

⁵⁷ DE VISSER, 42 išnaša, p. 177.

⁵⁸ NAVICKAITĖ, 12 išnaša, p. 66.

⁵⁹ DE VISSER, 42 išnaša, p. 179.

⁶⁰ *Lietuvos aidas*, 1990, Nr. 91-0; *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 29-692; 2013, Nr. 128-6513.

partijų veiklą reglamentuojančių įstatymų konstitucingumą. Taigi gali kilti klausimas, ar nereikėtų politinių partijų veiklos ar jų priimtų aktų teisėtumo kontrolės patikėti Konstituciniam Teismui.

Kaip minėta, Europos valstybėse esama įvairių teisminės valdžios dalyvavimo vykdančių politinių partijų veiklos teisėtumo kontrolę formų, viena iš jų – šios funkcijos patikėjimas bendrosios kompetencijos teismams. Venecijos komisijos parengtose gairėse dėl politinių partijų uždraudimo, išformavimo ir kitų analogiškų priemonių teigiama, kad šiuos klausimus turi spręsti nepriklausoma ir nešališka teisminė institucija (tai gali būti konstitucinis ar bendrosios kompetencijos teismas)⁶¹. Taigi, Venecijos komisijos nuomone, nesvarbu, ar tai atliks konstituciniai, ar bendrosios kompetencijos teismai, svarbiausia, kad ši funkcija nebūtų patikėta vien vykdomajai valdžiai, dėl kurios nešališkumo dažnai gali kilti abejonių⁶². Taigi, atsižvelgiant į tai, kad šias funkcijas Lietuvoje vykdo administraciniai teismai, darytina išvada, jog nėra ypatingo poreikio šiais įgaliojimais plėsti Konstitucinio Teismo kompetenciją.

2.3. Konfliktų tarp aukščiausiųjų valstybės institucijų ir tarp centrinės ir vietos valdžios sprendimas

Kai kurių Europos valstybių konstitucinėse sistemose konstitucinio teismo įgaliojimai spręsti valstybės institucijų ginčus formuojama kaip specifinė teismo kompetencijos rūšis. Specialios jurisdikcijos srities išskyrimu pabrėžiamas konstitucinio teismo kaip valdžios šakų santykių reguliuotojo, arbitro vaidmuo⁶³. Kompetencijų konfliktai gali būti skirstomi į pozityvius ir negatyvius. Pozityvieji konfliktai yra tuomet, kai dvi ar daugiau valdžios institucijų teigia turinčios išimtinę jurisdikciją tuo pačiu klausimu, o negatyvieji kyla tuomet, kai kelios institucijos neigia turinčios kompetenciją tam tikru klausimu⁶⁴. Konstitucinių teismų funkcijos šioje srityje gali būti skirstomos į: 1) vertikalaus valdžių padalijimo principo užtikrinimo (dažniausiai būdinga federacinėms valstybėms, šiuo atveju sprendžiami ginčai tarp centrinės valdžios ir federacinių vienetų, tačiau reikėtų paminėti, kad Bulgarija, Čekija, Slovėnija, Vengrija, būdamos unitarinės valstybės, konstituciniams teismams taip pat suteikia kompetenciją nagrinėti ginčus tarp savivaldos teisę turinčių regionų, vietos valdžios, vietos bendruomenių ir valstybės ir jos institucijų); 2) horizontalaus valdžių padalijimo užtikrinimo (kai sprendžiami konfliktai tarp centrinių valstybės valdžios institucijų)⁶⁵. Vis dėlto pabrėžiama, kad

⁶¹ European Commission for Democracy through Law. *Guidelines on prohibition and dissolution of parties and analogous measures*, 1999 [žiūrėta 2017 m. birželio 1 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF\(2000\)001-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF(2000)001-e)>.

⁶² *Ibid.*

⁶³ JARAŠIŪNAS, E. *Valstybės valdžios institucijų santykiai ir Konstitucinis Teismas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 62.

⁶⁴ NAVICKAITĖ, 12 išnaša, p. 55.

⁶⁵ DE VISSER, 42 išnaša, p. 155.

pirmosios funkcijos nauda akivaizdžiai didesnė federacinėse valstybėse ar valstybėse, kurių sudėtyje yra regionai, kur tokių ginčų potencialas didesnis⁶⁶. Taigi, atsižvelgiant į tai, kad Lietuva yra unitarinė valstybė, aktualiau panagrinėti poreikį išplėsti Konstitucinio Teismo kompetenciją tik aukščiausiųjų valstybės institucijų konfliktų sprendimo aspektu.

Ginčų tarp centrinės valstybės valdžios institucijų procedūra sukurta ir išplėta Vokietijoje⁶⁷. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas sprendžia Pagrindinio Įstatymo aiškinimo klausimus, kai kyla konstitucinių Federacijos institucijų nesutarimų dėl jų teisių ir pareigų apimties (Vokietijos Pagrindinio Įstatymo 93 straipsnio 1 dalies 1 punktas). Tokios institucijos yra Federalinis Prezidentas, Bundestagas, Bundesratas, Federalinė Vyriausybė ir šių institucijų sudedamosios dalys, Konstitucinis Teismas savo kompetenciją šioje srityje interpretuoja gana plačiai – konstitucinėmis institucijomis laiko ir deputatus, jų frakcijas, politines partijas⁶⁸. Italijoje Konstitucinis Teismas sprendžia valstybės institucijų konfliktus, kai dvi ar daugiau institucijų nesutaria, kurios kompetencijai priskirta priimti aktą tam tikru klausimu, tokie konfliktai gali kilti tarp Parlamento ir Vyriausybės, tarp valstybės vadovo ir Parlamento, tarp teisminės valdžios ir Parlamento. Ispanijoje nagrinėjami ginčai dėl kompetencijų tarp Vyriausybės, Kongreso, Senato, teisminės valdžios. Į Prancūzijos Konstitucinę Tarybą dėl kompetencijų ginčų gali kreiptis tik ministras pirmininkas ir Nacionalinės Asamblėjos pirmininkas⁶⁹. Slovėnijos ir Bulgarijos konstitucijose įtvirtinti įgaliojimai spręsti ginčus tarp prezidento, parlamento, vyriausybės, Slovakijoje – tarp centrinės valdžios administracijos institucijų, Lenkijoje – tarp centrinių valstybės konstitucinių institucijų⁷⁰.

Kitose valstybėse, kaip ir Lietuvoje, šie ginčai nagrinėjami sprendžiant konkretaus teisės akto, kurio turinys lemia konkrečios valdžios institucijos įgaliojimus, konstitucingumo klausimus. Paminėtina, kad yra buvę Lietuvos konstitucinės teisės mokslo atstovų siūlymų suteikti Konstituciniam Teismui įgaliojimus nagrinėti Konstitucijos 5 straipsnyje išvardytų valstybės valdžios institucijų ginčus dėl kompetencijos⁷¹. Teigta, kad jeigu Konstitucijoje būtų išskirta speciali Konstitucinio Teismo jurisdikcijos sritis, būtų nurodytos valstybės valdžios institucijos, kurios, pažeidus jų kompetenciją, turėtų teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą, šios galėtų tikėtis, jog institucijų konfliktas neužsitęs, o iš karto įgis teisinę formą ir šalims nereikės grumtis politinėmis priemonėmis⁷². Tačiau esama ir tam

⁶⁶ NAVICKAITĖ, 12 išnaša, p. 55.

⁶⁷ GARLICKI, L. *The Constitutional Court and the Principle of Separation of Power*, 2001 [žiūrėta 2017 m. birželio 1 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-JU\(2001\)034-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-JU(2001)034-e)>.

⁶⁸ NAVICKAITĖ, 12 išnaša, p. 57.

⁶⁹ DE VISSER, 42 išnaša, p. 168.

⁷⁰ NAVICKAITĖ, 12 išnaša, p. 58.

⁷¹ JARAŠIŪNAS, 63 išnaša, p. 271.

⁷² *Ibid.*, p. 65.

tikrų tokių įgaliojimų suteikimo konstituciniams teismams trūkumų: tokiu atveju Konstituciniam Teismui tektų veikti politinių aistrų įkarštyje, jam reiktų dėti daug pastangų, kad pats neįsiveltų į ginčą, nepasiduotų institucijų, visuomenės nuomonės, žiniasklaidos spaudimui. Taip pat mokslinėje literatūroje teigiama, kad konstitucinės justicijos institucijoms, kurioms suteikti įgaliojimai spręsti ginčus tarp aukščiausiųjų valstybės institucijų, šiais įgaliojimais tenka pasinaudoti itin retai. Rimtų nesutarimų tarp aukščiausiųjų valstybės institucijų, kurie galėtų tapti pretekstu pasinaudoti šia procedūra, tikimybė parlamentinėse demokratinėse valstybėse labai maža, dažniausiai politinėje arenoje ginčai išsprendžiami derybomis be konstitucinio teismo pagalbos⁷³. Be to, Konstitucinis Teismas ginčus tarp Seimo, Respublikos Prezidento, dėl teismų įgaliojimų, jų tarpusavio sąveikos sprendžia nagrinėdamas, ar neprieštaruja Konstitucijai įstatymai, kiti Seimo aktai (kai ginčijamų aktų nuostatomis reglamentuojami valdžios institucijų įgaliojimai, funkcijos, institucijų sąveika), taip pat nagrinėdamas, ar neprieštaruja Konstitucijai ir įstatymams Respublikos Prezidento, Vyriausybės aktai (kai tai susiję su valstybės valdžios institucijų vykdomomis funkcijomis, įgaliojimais ir jų tarpusavio santykiais)⁷⁴. Netiesiogiai aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų konfliktai taip pat yra sprendžiami Konstituciniam Teismui teikiant išvadas dėl rinkimų įstatymų pažeidimų, Respublikos Prezidento sveikatos būklės ar valstybės pareigūnų apkaltos.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, manytina, kad aptariamuoju aspektu plėsti Konstitucinio Teismo kompetenciją ypatingo poreikio nėra, ypač dėl to, kad Lietuvoje per nepriklausomybės laikotarpį valdžių pusiausvyra gana nusistovėjo. Galbūt suteikti šią funkciją Konstituciniam Teismui būtų buvę aktualiau vos tik atkūrus nepriklausomybę.

IŠVADOS

1. Konstitucijoje nustatytas pareigūnų, kurie gali būti pašalinti iš užimamų pareigų apkaltos proceso tvarka, sąrašas galėtų būti plečiamas ir jį įtraukiant Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo pirmininką ir teisėjus. Tuo metu, kai buvo kuriama Konstitucija, jos kūrėjai negalėjo numatyti poreikio ir juos įtraukti į šį sąrašą, tačiau pagal savo statusą šio teismo teisėjai tikrai nenusileidžia Lietuvos apeliacinio teismo teisėjams, todėl jų įtraukimas į aptariamąjį sąrašą būtų logiškas.

2. Pareigūnas, kuriam pradėtas apkaltos procesas, naudoja administracinius išteklius, neretai priima ir valstybinės reikšmės sprendimus (Respublikos Prezidentas, Seimo nariai), vykdo teisingumą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Lietuvos apeliacinio teismo teisėjai), taigi byloje dėl Seimo narių ir kitų valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, veiksmų konstitucingumo reiktų suteikti Konstituciniam

⁷³ DE VISSER, 42 išnaša, p. 168.

⁷⁴ JARAŠIŪNAS, 63 išnaša, p. 64.

Teismui įgaliojimus taikyti laikinąją apsaugos priemonę – atitinkamo pareigūno įgaliojimų sustabdymą. Toks institutas būtų veiksminga priemonė, neleidžianti atsirasti tam tikriems neigiamiems padariniams.

3. Paklausimų dėl išvados nagrinėjimo teisenos objektų sąrašė nėra Europos valstybių konstitucinės justicijos institucijų gana dažnai turimų įgaliojimų *a priori* vertinti referendume keliamo klausimo konstitucingumą. Suteikus Konstituciniam Teismui šiuos įgaliojimus, galėtų būti užkirstas kelias neprotingam valstybės lėšų, skiriamų referendumo organizavimui ir vykdymui, eikvojimui.

NEEDS, PRECONDITIONS AND POSSIBILITIES FOR EXPANDING THE LIST OF OBJECTS OF PROCEEDINGS DEALING WITH INQUIRIES REQUESTING A CONCLUSION OF THE CONSTITUTIONAL COURT

Dr. Dovilė PŪRAITĖ-ANDRIKIENĖ

*Assistant to a Justice, Division of Legal Research
of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania*

Summary

This article discusses the needs, preconditions and possibilities for modifying the objects of proceedings dealing with inquiries requesting a conclusion of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, as well as for expanding the list of objects of these proceedings with the competence commonly observed to be conferred on constitutional justice institutions in other European states. The article draws the conclusion that the currently existing objects of these proceedings could be modified (1) by expanding the list of officials specified in the Constitution who may be removed from office through impeachment proceedings and extending it to the president and justices of the Supreme Administrative Court of Lithuania and (2) by granting the Constitutional Court the right to apply the temporary protection measure of the suspension of the powers of the officials concerned in cases concerning impeachment proceedings. Upon assessing the possibilities for expanding the list of objects of these proceedings, the article leads to the conclusion that this list should also include the powers of the Constitutional Court to exercise the *a priori* assessment of the constitutionality of issues put to a referendum.

TARIAMOJO SUVERENITETO ĮTVIRTINIMAS LTSR KONSTITUCIJOJE 1988–1990 METAIS: PROCESAS IR SAMPRATA

Česlovas Vytautas STANKEVIČIUS*

ĮŽANGA

XX a. devintajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungos imperijos totalitarinei komunistinei santvarkai ir centralizuotai komandinei ekonomikai patyrus didžiulę sisteminę krizę, jos komunistų partijos (SSKP) ir valstybės vadovas Michailas Gorbačiovas, norėdamas išgelbėti imperiją nuo žlugimo, 1987 m. pradžioje buvo priverstas paskelbti SSRS esminių reformų – pertvarkos (rus. *perestrojka*), viešumo (rus. *glasnost'*) ir demokratizavimo politikos kursą. Tačiau monopolinės SSKP valdžios teritoriniai padaliniai SSRS respublikose, turėję dešimtmečių stagnacijos patirtį, ne tik nerodė demokratiškas reformų iniciatyvas – jie bijojo jų ir tikėjosi išvengti. TSKP, būdama SSKP valdžios padalinys okupuotoje Lietuvoje, taip pat buvo stagnacijos sukaustyta. „Posąjūdinės“ kartos skaitytojams reikia paaiškinti, kad santrumpą „TSKP“ autorius vartoja rašydamas apie laikotarpį, kai komunistų partijos padalinys Lietuvoje buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos SSKP (liet. TSKP), integrali dalis, o santrumpą „LKP“ – kai ji atsiskyrė nuo SSKP ir pasiskelbė savarankiška Lietuvos komunistų partija.

1988 m. birželio mėn. kilo Lietuvos visuomenės savaveiksmis politinis judėjimas – Lietuvos Sąjūdis, kuris, laisvės siekiančios Tautos daugumos masiškai remiamas, tapo TSKP valdžiai oponuojančia ir esminius politinius pokyčius Lietuvoje forsuojančia politine jėga. Tarp tokių Sąjūdžio reikalaujamų pokyčių buvo ir reikalavimas LTSR konstitucijoje fiktyviai įrašytą ir tuščią LTSR suvereniteto sąvoką pripildyti realaus savarankiškumo turinio. Gali atrodyti paradoksalu, kad tikslą atkurti Lietuvos nepriklausomybę puoselėjęs Sąjūdis, darydamas spaudimą TSKP ir pasinaudodamas marionetine Sovietų Sąjungos institucija Lietuvoje – LTSR Aukščiausiaja Taryba (AT), taip pat LTSR konstitucija, stengėsi stiprinti SSRS okupacinio politinio darinio – Lietuvos TSR „suverenitetą“. Tačiau Lietuvos visuomenė tokias Sąjūdžio pastangas suprato ir rėmė ne kaip surogatinės LTSR stiprinimo, bet kaip Lietuvos laisvinimo iš ją okupavusios Sovietų Sąjungos imperijos politinius žingsnius kelyje į valstybės nepriklausomybę.

Remdamasis Sąjūdžio dokumentais, LTSR AT priimtais įstatymais ir nutarimais autorius nori detaliai atskleisti ir įvertinti nuo 1988 m. birželio mėn. pradžios¹

* Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, ambasadorius, buvęs Lietuvos Sąjūdžio Kauno tarybos pirmininkas, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininko pavaduotojas, Lietuvos Respublikos derybų dėl tarpvalstybinių santykių su Sovietų Sąjunga ir Rusijos Federacija dalyvis.

¹ Birželio pradžioje įsikūrė ir pradėjo veikti Sąjūdis.

iki 1990 m. vasario 14 d.² vykusį tariamąjį LTSR suverenitetą įtvirtinusį LTSR konstitucijos keitimo procesą. Pateikdamas to proceso retrospektyvą, autorius nori „posąjūdinės“ kartos Lietuvos piliečiams parodyti, kaip Tautos nepriklausomybės siekių ir didėjančios Sąjūdžio politinės galios spaudžiama TSKP būdavo priversta savo kontroliuojamoje LTSR AT priimti vis naujus Sąjūdžio reikalaujamus LTSR savarankiškumą įtvirtinančius sprendimus, ir atskleisti tų sprendimų esmę bei reikšmę.

„Sąjūdžio laikotarpio“ dinamišką politinį vyksmą Lietuvoje savo straipsniuose ir knygoje yra aprašę ir nagrinėję Lietuvos Sąjūdžio ir TSKP politikai, politologai, istorikai ir teisininkai. Tačiau ne visų LTSR konstitucijos keitimo proceso esmės įvertinimų pagrįstumas yra nediskutuotinas. Kai kurie LTSR konstitucinį procesą nagrinėję autoriai yra padarę išvadą, esą LTSR AT, Sąjūdžio spaudžiama ir priimdama sprendimus dėl „LTSR suvereniteto“, iš okupacinės valdžios institucijos evoliucionavusi į „tikrą“ [LTSR. – Č. V. S.] parlamentą. Kai kas iš tuometinių TSKP lyderių yra įvertinę, kad LTSR AT 1990 m. vasario 7 d. nutarimu neva padėjusi teisinius pagrindus atkurti Lietuvos nepriklausomybę ir ją bemaž atkūrusi, kad 1990 m. laisvai išrinktai Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai kovo 11-ąją esą telikę ją iškilmingai patvirtinti.

Tokių teiginių esama knygoje, autorių išleistose praėjus net keliolikai metų po Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo ir atgavus tarptautinį pripažinimą. Todėl ir po ketvirčio amžiaus vis dar tebėra aktualu kritiškai įvertinti, ar nagrinėjamoju laikotarpiu tarp paskutinės kadencijos LTSR AT ir 1990 m. laisvuose rinkimuose išrinktos teisėtos Tautos atstovybės – Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos – įvyko jų juridinių statusų konvergencija (suartėjimas), ar atsirado kokių nors teisinio perimamumo ryšių, kuriuos išvelgia kai kurie autoriai. Ar LTSR „suverenitetą“ jos konstitucijoje įtvirtinę LTSR įstatymai, LTSR AT 1989 m. gegužės 18 d. priimta deklaracija „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ ir LTSR AT 1990 m. vasario 7 d. nutarimas „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių likvidavimo“ buvo nepriklausomą Lietuvos valstybę atkuriantys teisės aktai, teisiškai lygiaverčiai 1990 m. kovo 11-osios aktams? Jeigu taip, tai kodėl SSRS prezidentas M. Gorbačiovas ir aukščiausiosios SSRS valdžios institucijos su jais taikstėsi ir nesiėmė priemonių jų priėmimui užgniaužti, kaip kad reagavo į Kovo 11-osios aktus?

Lyginantieji Sąjūdžio rengtų LTSR konstitucijos straipsnių kai kurias formuluotes su kovo 11-ąją atkurtos Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo formuluotėmis gali konstatuoti tam tikrą jų panašumą ir net išvelgti kai kurių teisinių idėjų tęstinumą. Tai gali skatinti juos daryti išvadą, kad 1988–1992 m. vyko vientisas Lietuvos konstitucinės kūrybos procesas. Tačiau ar įvertinus neteisėtos LTSR AT ir teisėtos Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nelyginamus statusus tokia išvada nebūtų akivaizdžiai klaidinga?

² 1990 m. vasario 14 d. savo veiklą baigė LTSR Aukščiausioji Taryba.

Visa tai rodo, kad vienareikšmė okupacinio režimo primestos LTSR konstitucijos „tobulinimo“ proceso esmės ir prasmės LTSR laikotarpiu iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo samprata viešojoje erdvėje vis dar nėra susiformavusi ir tapusi *bendru nacionaliniu naratyvu*, kurį vadinamoji Sąjūdžio karta turėtų perduoti jaunajai nepriklausomos Lietuvos kartai, ypač studentijai.

Todėl autorius, pateikdamas LTSR „suvereniteto“ įtvirtinimo LTSR konstitucijoje retrospektyvą ir remdamasis tarptautinės ir konstitucinės teisės specialistų atliktu okupacinių darinių Lietuvoje statuso teisiniu įvertinimu, pamėgins suformuluoti apibendrinamąją „LTSR konstitucinio proceso“ politinę-teisinę sampratą, įskaitant principinį jo santykį su 1990 m. kovo 11-ąją atkurtos Lietuvos Respublikos konstitucinės raidos procesu, kuris tačiau nėra šios retrospektyvos tema.

SSRS OKUPACINĖS VALDŽIOS DARINIŲ LIETUVOS TERITORIJOJE STATUSAS

LTSR statusas. Prof. dr. Dainius Žalimas LTSR yra įvertinęs taip: „Lietuvos SSR buvo okupuotos Lietuvos Respublikos teritorijoje įsteigtas Sovietų Sąjungos marionetinis darinys, atitikęs tarptautinės teisės doktrinoje nurodomus tokių marionetinių pseudovalstybinių darinių požymius: tai buvo neteisėtai sukurtas darinys, skirtas agresijai (ypač neteisėtai aneksijai) maskuoti. <...> Vadinasi, tarptautinės teisės požiūriu <...> Lietuvos SSR nebuvo Lietuvos valstybingumo forma, Lietuvos valstybės atžvilgiu Lietuvos SSR buvo kitos valstybės, Sovietų Sąjungos, valstybinio mechanizmo dalis, neteisėtai įsteigta ir veikusi Lietuvos valstybės teritorijoje.“³

LTSR AT. Prof. dr. Vytautas Sinkevičius LTSR AT yra įvertinęs taip: „Vadinamosios „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos“, veikusios Lietuvoje nuo jos okupacijos iki 1990 m. vasario 24 d., kai laisvuose demokratiniuose rinkimuose buvo išrinkta Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas, buvo ne kas kita, kaip tik okupacinės valdžios sudarytos vietos administracinės įstaigos, turėjusios klusniai „legalizuoti“ ir įgyvendinti SSKP centrinės valdžios sprendimus ir padėti jai valdyti okupuotą ir aneksuotą Lietuvos valstybės teritoriją.“⁴

Jis atkreipia dėmesį į tai, kaip LTSR AT buvo formuojama: „<...> iš Maskvos, iš SSKP CK⁵ ateidavo nurodymai Lietuvos komunistų partijos, kuri buvo SSKP vietinis padalinys, Centro komitetui dėl būsimų rinkimų; Maskvoje nusprendavo, kiek LTSR AT turi būti komunistų, kiek nepartinių, kiek iš jų turi būti darbininkų, kolūkiečių, inteligentijos atstovų, kiek turi būti vyrų, moterų, kokio jie turi būti

³ ŽALIMAS, D. Sąjūdis ir Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimas. In *Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*. Sudarė B. Genzelis ir A. Rupšytė. Kaunas: Šviesa, 2010, p. 167.

⁴ SINKEVIČIUS, V. Kovo 11-oji: Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo teisinė konstrukcija. *Jurisprudencija*, 2010, Nr. 3 (121), p. 58.

⁵ Sovietų Sąjungos komunistų partijos centro komitetas.

amžiaus, kiek su aukštuoju išsilavinimu, kiek su viduriniu ir pan. Nukrypti nuo Maskvos nurodymų nebuvo leidžiama. Be to, nuo pat 1940 m., nuo vadinamų „liaudies seimo rinkimų“, susiformavo praktika, kad į vieno deputato vietą buvo keliamas tik vienas kandidatas.“⁶ Dar reikėtų pridurti, kad LTSR AT rinkimuose balsuodavo ir Lietuvoje dislokuotas SSRS kariuomenės kontingentas, kurio dydis nebūdavo skelbiamas.

V. Sinkevičiaus išvada tokia: „Tai, kad Sąjūdžio spaudžiama Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1988 m. – 1990 m. vasario mėn. priėmė kai kuriuos teisės aktus <...> visiškai nereiškia, kad dėl to minėta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba buvo Tautos atstovybė. Ji nelaikytina Tautos atstovybe vien todėl, kad ji atsirado ne laisvų ir demokratiškų rinkimų būdu, ne Tautos valia, kad jos deputatai neturėjo Tautos mandato būti jos atstovais, o ji pati neturėjo Tautos mandato būti Tautos atstovybe.“⁷

LTSR konstitucija. Lietuvos teritorijoje Sovietų Sąjungos įsteigta LTSR nebuvo valstybė, nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma, todėl vien tai suponuoja, kad vadinamoji LTSR konstitucija nebuvo valstybės konstitucija. Prof. dr. Jonas Prapiestis LTSR konstituciją yra įvertinęs taip: „Šis Pagrindinis Įstatymas tikrąja šių žodžių prasme ir nebuvo Konstitucija, nes įtvirtino ne visavertį Tautos suverenitetą, bet tik *Lietuvos teritorijos administravimo formą* [čia ir toliau citatose kursyvas mano. – Č. V. S.].“⁸

Visų SSRS respublikų konstitucijos buvo tipinės, parengtos kaip *SSRS konstitucijos klonai*. Lietuvos piliečiai LTSR konstitucijos niekada savo laisva valia nebuvo priėmę, ji jiems buvo primesta Lietuvą okupavusios valstybės. Marionetinis vadinamasis liaudies seimas 1940 m. rugpjūčio 25 d. ypatingoje sesijoje ją skubiai „patvirtino“ ir tą pačią dieną jos tekstus *lietuvių ir rusų kalbomis* pasirašė bei paskelbė ejęs Respublikos Prezidento pareigas ministras pirmininkas Justas Paleckis. Ji formaliai užbaigė prievartinį Lietuvos inkorporavimą į SSRS ir tapo vientisos SSRS teisinės sistemos sudedamąja dalimi – teritorinio lygmens pagrindiniu įstatymu aneksuotos Lietuvos teritorijai administruoti. Padėtis nepasikeitė ir po 1977 m. SSRS konstitucijos („Brežnevo konstitucijos“) priėmimo, kai pagal jos modelį buvo „priimta“ 1978 m. LTSR konstitucija.

1988 M. GEGUŽĖ–BIRŽELIS. INICIATYVA KEISTI LTSR KONSTITUCIJĄ

SSKP ir SSRS vadovo M. Gorbačiovo paskelbtoje pertvarkos politikoje buvo numatyta vykdyti ir tam tikrus SSRS konstitucijos pakeitimus, esą skirtus „lenininiam

⁶ SINKEVIČIUS, V. Kovo 11-osios Aktas. In *Lietuvos teisė 1918–2018 m.: šimtmečio patirtis ir perspektyvos* (Rankraštis, įteiktas leidyklai).

⁷ SINKEVIČIUS, 4 išnaša, p. 59.

⁸ PRAPIESTIS, J. Valstybingumo atkūrimo ir konstitucinio įtvirtinimo ištakos. *Jurisprudencija*, 2012, Nr. 19 (3), p. 861.

federalizmui“ įgyvendinti. Istorikai pažymi, kad „LTSR [statuso? – Č. V. S.] apibrėžtumą skatino iš Centroėjusi SSRS ir sąjunginių respublikų konstitucijų keitimo iniciatyva, kuri sulaukė atgarsio ir Lietuvoje“⁹.

1988 m. balandžio mėn. tuometinės LTSR mokslų akademijos (toliau – Mokslų akademija) prezidentas Juras Požela sudarė akademiko Eduardo Vilko vadovaujamą komisiją naujai LTSR konstitucijai parengti¹⁰. E. Vilkas apie projekto parengimą yra taip sakęs: „Taigi, birželio 3 d. komisija buvo užbaigusi rengti konstitucijos projektą, kuriame buvo nustatytas ekonominis savarankiškumas pagal Europos bendrijos modelį, t. y. faktiškai nepriklausomos valstybės ekonomika ir bendra visiems rinka. <...> Mums galbūt svarbiausia buvo tai, kad nustatytas Lietuvos suverenumas bei jo formos – Lietuvoje galioja tik LTSR įstatymai, taip pat tie sąjunginiai įstatymai, kuriuos patvirtina LTSR Aukščiausioji Taryba.“¹¹

LTSR konstitucijos projekto aptarimui skirtu birželio 3 d. susirinkimu Mokslų akademijoje pasinaudoję Sąjūdžio iniciatoriai įsteigė Sąjūdžio iniciatyvinę grupę¹². Taigi Sąjūdžio iniciatyvinės grupės susikūrimas sutapo su LTSR konstitucijos projekto aptarimu ir tik laikas siejo šiuos du nepriklausomus reiškinius.

1988 M. BIRŽELIS–RUGPJŪTIS. PAGRINDINIAI SAJŪDŽIO POLITINĖS VEIKLOS BRUOŽAI

Sąjūdis savo politinėje veikloje pabrėžė *dalyvavimą* įgyvendinant SSKP vadovo M. Gorbačiovo paskelbtą pertvarkos, viešumo ir demokratijos politiką ir visuomenės paramos jai telkimo svarbą. Pirmuosius 1988 m. masinius mitingus Vilniuje Sąjūdis siejo su TSKP delegacijos dalyvavimu SSKP pertvarkos konferencijoje Maskvoje: birželio 21 d. Katedros aikštėje jis surengė delegacijos palydų, o liepos 9 d. Vingio parke – sutiktuvių mitingus. Istorikai pažymi: „Nors ir priėmęs M. Gorbačiovo pertvarkos iššūkį, Sąjūdis nesitapatino nei su M. Gorbačiovu ir jo komanda, nei su vietine Lietuvos valdžia.“¹³

Naudodamasis SSKP deklaruoto viešumo ir demokratijos sąlygomis toleruojamomis politinėmis priemonėmis ir valstybės okupantės juridiniais mechanizmais, Sąjūdis spartino marionetinio LTSR režimo pokyčius („pertvarką“) Lietuvos laisvinimo labui. Jis parėmė Mokslų akademijos parengtą LTSR konstitucijos projektą, darė TSKP ir jos kontroliuojamai LTSR AT politinį spaudimą reikalaujamas, kad pastaroji priimtų Sąjūdžio pasiūlytus LTSR konstitucijos straipsnių pakeitimus, kurie tuščiam „LTSR suverenitetui SSRS sudėtyje“ suteiktų

⁹ LAURINAVIČIUS, Č.; SIRUTAVIČIUS, V. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios*. T. XII, d. I. Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 67.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Lietuvos sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas: konferencijos medžiaga*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998, p. 13.

¹² *Ibid.*, p. 14.

¹³ LAURINAVIČIUS; SIRUTAVIČIUS, 9 išnaša, p. 89.

kuo didesnio savarankiškumo turinį. Tokiu būdu Lietuvos teritorijoje galėjo būti „legaliai“ sukurtas formaliai savarankiško („suverenaus“) LTSR marionetinio režimo laikinas būvis iki Sąjūdžio numatyto tikslo įgyvendinimo – nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo.

Sąjūdis iš Lietuvos laisvės lygos perėmė iniciatyvą demaskuoti 1939 m. Molotovo–Ribbentropo paktą ir jo pasekmes. 1988 m. rugpjūčio 23 d. į Vingio parke Sąjūdžio sukviestą didįjį Tautos susirinkimą iš visos Lietuvos suvažiavo per 200 000 žmonių. Tauta pareikalavo, kad SSRS viešai paskelbtų SSRS ir Vokietijos 1939–1940 m. sutarties slaptųjų protokolų tekstus, pripažintų tuos sandėrius negaliojančiais ir pašalintų jų pasekmes Lietuvai, Latvijai ir Estijai.

Sąjūdis dalyvavo laisvuose rinkimuose į SSRS liaudies deputatų suvažiavimą (toliau – LDS), nes norėjo, pasinaudodamas jo tribūna ir deputatų mandato teikiamomis galimybėmis, reikalauti, kad SSRS pripažintų 1940 m. Lietuvos okupacijos ir aneksijos neteisėtumą.

1988 M. SPALIS.

MOKSLŲ AKADEMIJOS PARENGTAS PRADINIS NAUJOS LTSR KONSTITUCIJOS PROJEKTAS

Mokslų akademijos komisijos parengtą naujos LTSR konstitucijos projektą Mokslų akademija pateikė LTSR AT prezidiumui. Sąjūdis 1988 m. spalio 10 d. paskelbė jį savo „Atgimimo“ laikraštyje. Toliau pateikiamos projekte keičiamų 1978 m. LTSR konstitucijos¹⁴ pagrindinių straipsnių formuluotės, kuriomis nustatytas pradinis LTSR „suverenumo“ modelis.

Tai, kas veikusioje konstitucijoje buvo skelbiama esant SSRS valstybinę nuosavybę – „bendrą visos tarybinės liaudies turtą“, pagal projekto 11 straipsnį tapo Respublikos [be „LTSR“. – Č. V. S.] valstybine nuosavybe:

11 straipsnis. *„Išimtinė Respublikos valstybinė nuosavybė yra žemė, jos gelmės, vandenys, jūros šelfas, miškai, atmosfera, gamtiniai ištekliai.*

Respublikos valstybinė nuosavybė taip pat yra energetikos tinklai ir įmonės, kitos pagrindinės priemonės pramonėje, kapitalinėje statyboje ir žemės ūkyje, transporto ir ryšių priemonės, bankai, komunalinių miesto butų fondas ir kitas turtas, būtinas Respublikos ekonominiams ir socialiniams-kultūriniais uždaviniams įgyvendinti. Minėtų nuosavybės objektų suverenaus savininko funkcijas vykdo Respublikos valdžia.“

29 straipsnis buvo visiškai pakeistas: *„Valstybės teritorijos neliečiamybei nuo agresijos ginti sukuriama LTSR nacionalinės karinės formuotės, pavaldžios TSRS ginkluotųjų pajėgų Aukščiausiajai vadovybei ir Respublikos vyriausybei.“*

¹⁴ 1978 m. konstitucijos tekstą internete žr. <https://www.marxists.org/lietuviu/tematika/lietuva/ltsr/konstitucija-ltsr.htm>.

68 straipsnis. Pirmas sakiny, kad „Lietuvos TSR – suvereni tarybinė socialistinė valstybė“, papildytas žodžiais: „1940 m. rugpjūčio 3 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos priimta į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą sąjunginės respublikos teisėmis.“ Nuoroda į Lietuvos prievartinio inkorporavimo (vadinamojo „priėmimo“) į SSRS datą papildžius pirmą sakinį, buvo išbrauktas antras sakiny, kuriame melagingai teigta, kad LTSR „*liaudies laisvo apsisprendimo, savanoriškumo ir lygiateisiškumo pagrindu drauge su Tarybų Socialistinėmis Respublikomis susijungė į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą – vieningą sąjunginę daugianacionalinę valstybę*“.

69 straipsnis. Po pirmo sakinio „Lietuvos TSR turi teisę laisvai išstoti iš TSRS“ įterptas antras: „Šią teisę Lietuvos TSR įgyvendina remdamasi Respublikos piliečių apsisprendimu, pareikštu per demokratišką referendumą.“

70 straipsnis. „*TSRS įstatymai galioja Lietuvos TSR teritorijoje tik priimtieji sutinkant Respublikos suverenitetą TSRS Aukščiausioje Taryboje atstovaujantiems liaudies deputatams, arba jų neužprotestavus Respublikos Aukščiausiai Tarybai ar piliečiams pareiškiant savo valią per referendumą*.“

Veikusios LTSR konstitucijos 6 straipsnį¹⁵, kuriuo įtvirtintas išskirtinis TSKP vaidmuo politinėje sistemoje, pasiūlyta išbraukti kaip „prieštaraujantį Respublikos suverenitetui“.

Įvertinant Mokslų akademijos parengto LTSR konstitucijos projekto visumą reikia pažymėti, kad projekte LTSR santykių su SSRS centrine valdžia srityje (68, 70, 76, 77 straipsniai) buvo numatyta ženklus valdžios galios persikirstymas ir santykinio LTSR savarankiškumo modelio nuostatos (10, 11, 16 straipsniai). Projekte taip pat buvo pasiūlyta dominuojantį TSKP vaidmenį totalitarinėje politinėje sistemoje pakeisti pliuralistine daugiapartine sistema, sukonkretinta iliuzinė galimybė Lietuvos TSR „išstoti“ iš SSRS piliečių balsavimu referendume (69 straipsnis). Tačiau daugumos straipsnių formuluotėse akis badę sovietizmai projekte išliko nepakeisti.

1988 M. SPALIS.

SAJŪDŽIO SUVAŽIAVIMAS PRIIMA POLITINĘ PROGRAMĄ

Nuo 1988 m. rugsėjo mėn. pradžios Sąjūdis intensyviai rengėsi steigiamajam suvažiavimui. Visą mėnesį dirbo Sąjūdžio programos redagavimo grupė¹⁶. Virgilijus Čepaitis yra pažymėjęs, jog norint, kad Sąjūdis, kaip organizacija, galėtų būti LTSR valdžios užregistruotas, jo programa privalėjo atitikti SSRS ir LTSR konstitucijas. Tad Lietuvos valstybingumo siekis buvo sudėtingiausias Sąjūdžio programos klausimas:

¹⁵ 6 straipsnyje skelbta: „Tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga, jos politinės sistemos, valstybinių ir visuomeninių organizacijų branduolys yra Tarybų Sąjungos Komunistų partija. TSKP egzistuoja liaudžiai ir tarnauja liaudžiai.“

¹⁶ Grupės sudėtis (nurodyta programos projekte): Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai Juozas Bulavas, Virgilijus Čepaitis, Arvydas Juozaitis, Bronius Kuzmickas, Vytautas Landsbergis, Romualdas Ozolas, Romas Pakalnis, Kazimira Prunskienė, Zigmas Vaišvila ir Kauno Sąjūdžio tarybos pirmininkas Česlovas Vytautas Stankevičius.

reikėjo nuspręsti, kaip, remiantis tomis konstitucijomis, programoje numatyti kuo daugiau nepriklausomos valstybės bruožų¹⁷.

Programoje Sąjūdžio deklaruotas tikslas – Lietuvos TSR valstybinis, ekonominis, kultūrinis suverenitetas ir teisinė valstybė. Jos I skyriuje paskelbta, kad *Molotovo ir Ribbentropo 1939 m. paktus su papildomais protokolais ir visus jų padarinius Sąjūdis laiko neteisėtais*.

Programoje atsispindėjo Mokslų akademijos parengto LTSR konstitucijos projekto nuostatos. II skyriaus 3 punkte buvo parašyta: „Sąjūdis, įkūnydamas Lietuvos TSR piliečių valią, kovoja dėl Lietuvos TSR suvereniteto. Lietuvos TSR santykiai su kitomis Tarybų Sąjungos respublikomis turi būti grindžiami *lenininiais federalizmo principais*, politiniais ir teisiniais tautų lygiateisiškumo ir apsisprendimo principais, *visuotinai pripažintomis tarptautinės teisės normomis*.¹⁸ Lietuvos TSR turi savarankiškai dalyvauti tarptautinėse organizacijose, palaikyti su užsienio šalimis diplomatinis ir kitus ryšius.“¹⁹ Programoje ir rezoliucijoje Nr. 17 Sąjūdis reikalavo, kad Lietuvos jaunuoliai karinę tarnybą atliktų Lietuvoje ir kad į LTSR konstituciją būtų įrašytas straipsnis dėl *Respublikos* teritorinių ginkluotųjų pajėgų.

Sąjūdžio steigiamąjį suvažiavimą rezoliucijoje Nr. 2 „Dėl Lietuvos TSR suvereniteto sampratos“ apibrėžtas LTSR suvereniteto turinys: „Turi būti visiškai įgyvendintas Konstitucijos garantuotas Lietuvos TSR nacionalinis ir *valstybinis suverenitetas, teisė savarankiškai pasirinkti veikimo būdą tarptautiniuose santykiuose, savo visuomeninę bei politinę sistemą, spręsti kitus valstybės vidaus gyvenimo klausimus*.“²⁰ D. Žalimo vertinimu, šioje rezoliucijoje suverenitetas apibrėžtas iš esmės analogiškai valstybės nepriklausomybės sampratai²¹. Matome, kad ši rezoliucijos formuluotė yra būdingas *Sąjūdžio dokumentų politinių formuluočių dviprasmiškumo pavyzdys*: nors formuluotės turinys atitinka nepriklausomos valstybės suverenią teisę, „legaliai“ ji pateikiama kaip Lietuvos TSR suverenitetą Sovietų Sąjungos sudėtyje įtvirtinanti teisė.

Įdomus „sutapimas“: kaip tik Sąjūdžio suvažiavimo metu – 1988 m. spalio 22 d. – „Tiesoje“ buvo paskelbtas SSRS įstatymo „Dėl SSRS Konstitucijos (pagrindinio įstatymo) pakeitimų ir papildymų“ projektas, kurio 108 straipsnio 12 punkte SSRS liaudies deputatų suvažiavimo kompetencijai priskirta teisė „*panaikinti TSRS Aukščiausiosios Tarybos, sąjunginių ir autonominių respublikų aukščiausiųjų valstybinės valdžios organų priimtus įstatymų aktus, jeigu jie neatitinka TSRS Konstitucijos*“²².

¹⁷ ČEPAITIS, V. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*. Vilnius: Tvermė, 2006, p. 117–120.

¹⁸ Palyginimui: Estijos liaudies frontas 1988 m. rugpjūčio mėn. buvo paskelbęs pareiškimą, kad „Estijos politinis suverenitetas <...> gali būti įgyvendintas tik socialistinio nacionalinio valstybingumo, paremto apsisprendimo teise, pavidalu, o mažiausiai skausmingas kelias į tai eina per TSRS pavertimą iš sąjunginės valstybės Valstybių sąjunga“. ČEPAITIS, 17 išnaša, p. 119.

¹⁹ *Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, 3 išnaša, p. 466.

²⁰ *Ibid.*, p. 471.

²¹ ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 171.

²² *Tiesa*, 1988 m. spalio 22 d., Nr. 244.

1988 M. LAPKRITIS. LTSR AT PREZIDIUMO DARBO GRUPĖS KONSTITUCIJOS TOBULINIMO SEKCIJOS PROJEKTAS

LTSR AT prezidiumas pavedė Mokslų akademijos aprobuotą konstitucijos projektą tobulinti dar birželio 22 d. nutarimu²³ sudarytai darbo grupei konstituciniams įstatymams tobulinti. Jos narys prof. dr. Juozas Žilys rašo²⁴, kad tos darbo grupės Konstitucijos tobulinimo sekcijai (toliau – KTS) pirmininkavo Pranas Kūris, ją sudarė 16 narių²⁵. Ši sekcija pirminio Mokslų akademijos projekto tobulinimo darbą baigė 1988 m. lapkričio 11 d. Patobulinto konstitucijos projekto redakcija lapkričio 15 d. buvo paskelbta „Atgimime“ su redakcijos antrašte „Lietuvos TSR Konstitucija gali būti priimta“²⁶. Palyginkime, kuo lapkričio 15 d. paskelbto KTS projekto svarbiausi straipsniai skiriasi nuo spalio 10 d. paskelbto Mokslų akademijos projekto, kurį vadinsime pradiniu.

KTS projektą papildė preambule: „Lietuvių tauta, XIII a. pradžioje sukūrusi savo valstybę, šimtmečius ryžtingai gynusi savo laisvę ir nepriklausomybę, išsaugojusi savo kalbą, raštą ir kultūrą, 1918 m. atgaivinusį savo valstybingumą, naujame istorinės raidos etape TSRS sudėtyje kurianti socialistinę teisinę valstybę <...>“

KTS iš 6 straipsnio išbraukė tik pirmą sakinį „TSKP yra vadovaujanti ir vairuojanti jėga“, o antrą sakinį „Lietuvos komunistų partija tarnauja liaudžiai ir telkia visuomenę socializmui kurti“ padarė pirmuoju ir įrašė naują sakinį: „Visos partinės organizacijos veikia LTSR konstitucijos ir įstatymų ribose.“

68 straipsnį KTS pataisė taip: „Lietuvos TSR – suvereni valstybė. Lietuvos TSR santykiai su TSRS ir kitomis suverenomis tarybinėmis respublikomis grindžiami sutartimis.“ (Pradiniame projekte buvo taip: „Lietuvos TSR – suvereni valstybė, 1940 m. rugpjūčio 3 d. priimta TSRS sąjunginės respublikos teisėmis.“)

70 straipsnį KTS pataisė taip: „TSRS įstatymai galioja Lietuvos TSR teritorijoje tik tuo atveju, jeigu jie neprieštarauja Lietuvos TSR konstitucijai.“

KTS padarytus Mokslų akademijos konstitucijos projekto formuluočių pakeitimus galima vertinti kaip gana prieštarigus. Projekto preambulė, kurioje *Tautos vardu* primenama šimtmečius ryžtingai ginta ir 1918 m. vėl atgaivinta Lietuvos nepriklausomybė ir čia pat deklaruojama *TSRS sudėtyje kuriama socialistinė teisinė valstybė*, atrodo paradoksaliai. Pradinio projekto 1 straipsnio nuostata, kad LTSR yra suvereni socialistinė valstybė, „išreiškianti visų Lietuvos piliečių valią

²³ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, Nr. 19-188.

²⁴ ŽILYS, J. Konstitucija kaip laisvės raiškos teisinė politinė forma. *Parlamento studijos*, 2006, Nr. 6, p. 138.

²⁵ *Ibid.* Išnašoje J. Žilys išvardija šiuos narius: Juozas Bulavas, Jūratė Galinaitytė, Vitalijus Geržonas, Arvydas Juozaitis, Julius Juzeliūnas, Vytautas Landsbergis, Kęstutis Lapinskas, Kęstutis Lipeika, Justinas Marcinkevičius, Zenonas Namavičius, Mykolas Sluckis, Stasys Stačiokas, Vitas Tomkus, Stasys Vancevičius, Arūnas Žebriūnas, Juozas Žilys.

²⁶ Lietuvos TSR Konstitucija gali būti priimta. *Atgimimas*, 1988 m. lapkričio 15 d., Nr. 7.

bei interesus“, pakeista formuluote „išreiškianti Lietuvos liaudies bendrą valią ir interesus“. Kad Tautos ir liaudies sąvokos projekte netapačios, rodo 9 straipsnis, kuriame kalbama apie „*liaudies ir tautos suverenitetą*“. Daugelio kitų projekto straipsnių formuluotėse mažiau sovietizmą. KTS projekte patobulintos nuostatos dėl LTSR ekonominio savarankiškumo modelio. Pavyzdžiui, 16 straipsnyje nustatyta, kad LTSR ekonominiai-prekybiniai santykiai su SSRS respublikomis, kaip ir su užsienio valstybėmis, grindžiami sutartimis.

1988 M. LAPKRITIS.

TSKP BLOKuoja LTSR KONSTITUCIJOS PROJEKTO SVARSTYMĄ LTSR AT. SAJŪDIS ĮTEIKIA KREMLIUI 1,8 MLN. PRIEŠ SSRS KONSTITUCIJOS PAKEITIMO PROJEKTĄ STOJUSIŲ ŽMONIŲ PARAŠŲ

Sąjūdžio Seimas savo pirmojoje sesijoje lapkričio 13 d. priimta rezoliucija Nr. 1 absoliučia balsų dauguma parėmė naujos redakcijos LTSR konstituciją, 1988 m. rugsėjo 21 d. apsvarstytą Mokslų akademijos visuotinėje sesijoje ir LTSR AT prezidiumo darbo grupės KTS galutinai parengtą. Seimas, rezoliucija kreipdamasis į LTSR AT prezidiumą, pasiūlė į lapkričio 17 d. prasidedančios LTSR AT sesijos darbotvarkę įtraukti naujos redakcijos LTSR konstitucijos svarstymą ir toje sesijoje ją priimti²⁷.

Lapkričio 16 d. Estijos Tarybų Socialistinės Respublikos (toliau – ETSR) AT priėmė deklaraciją dėl ETSR suvereniteto²⁸, ETSR konstitucijos straipsnius dėl ETSR įstatymų viršenybės ir tik ETSR AT registruotų SSRS įstatymų galiojimo, dėl išimtinės ETSR nuosavybės registracijos (analogišką 11 straipsniui pradiniame ir KTS projekte). ETSR AT taip pat priėmė rezoliuciją su pasiūlymu SSRS AT prezidiumui parengti *Sąjunginę sutartį ir įgaliojo ETSR AT prezidiumą*²⁹ dalyvauti ją rengiant bei atstovauti Respublikos interesams³⁰.

Sąjūdžio reikalavimu lapkričio 17 d. turėjusios prasidėti LTSR AT sesijos darbotvarkėje LTSR konstitucijos projekto svarstymas buvo numatytas, taip pat buvo Sąjūdžio parengtas LTSR AT deklaracijos dėl LTSR suvereniteto projektas, tačiau jų svarstymą blokavo TSKP vadovybė.

V. Čepaitis rašo: „Ką tik grįžęs iš Maskvos A. Brazauskas griežtai pareikalavo iš Sąjūdžio neforsuoti nei konstitucijos, nei suvereniteto deklaracijos priėmimo, nes SSRS AT vis tiek jas po to atšauksianti. Jis galįs garantuoti tik už aktus dėl lietuvių

²⁷ *Lietuvos kelias: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis*. Parengė S. Ardžiūnas, I. Gruzdytė, O. Volungevičiūtė. Vilnius: Viltis, 1989, p. 45.

²⁸ Deklaracijoje skelbiama, kad tolesnis ETSR suverenitetas yra vientisas ir nedalomas, o tolesnis Respublikos statusas SSRS sudėtyje turi būti nustatytas sąjungine sutartimi. Priega per internetą: <<http://constitutions.ru/?p=2903>>.

²⁹ Prezidiumo pirmininkas – Estijos komunistų partijos pirmasis sekretorius Arnoldas Rūütelis.

³⁰ Priega per internetą: <<https://studfiles.net/preview/3003457/page:10/>>.

kalbos paskelbimo valstybine, dėl Lietuvos Trispalvės ir V. Kudirkos „Tautiškos giesmės“ įteisinimo.“³¹

Esminių straipsnių dėl „LTSR suvereniteto“ stiprinimo blokavimas LTSR AT sukėlė Sąjūdžio lyderių ir visuomenės protestus, Sąjūdžio ir TSKP konfliktą ir politinę krizę Lietuvoje.³²

Lapkričio 18 d. posėdyje LTSR AT priėmė tik LTSR konstitucijos 168, 169 ir 77¹ straipsnius, kuriuose buvo nustatyta, kad LTSR valstybinė kalba – lietuvių kalba³³, LTSR valstybinė vėliava yra tautinė vėliava (trispalvė)³⁴, LTSR valstybinis himnas – Vinco Kudirkos „Tautiška giesmė“³⁵. Tad Lietuvos Respublikos valstybiniai žymenys – vėliava ir himnas buvo priskirti surogatinei LTSR.

Kita priežastis, kodėl Algirdas Brazauskas po susitikimo su M. Gorbačiovu blokavo KTS parengto konstitucijos projekto ir net atskirų straipsnių svarstymą lapkričio 18 d. posėdyje, tikriausiai buvo susijusi su tame pačiame LTSR AT posėdyje priimtu nutarimu „Dėl LTSR konstitucijos projekto“³⁶. Juo buvo sudaryta paties A. Brazausko vadovaujama 58 narių (!) komisija³⁷ neva konstitucijos projektui patobulinti, kuri akivaizdžiai turėjo užduotį iki 1989 m. vasario mėn. pabaigos paskelbti visiškai kitokį, Kremliaus reikalavimus atitinkantį, LTSR konstitucijos projektą.

Blokavus LTSR konstitucijos pakeitimų svarstymą LTSR AT, Sąjūdžio Seimo taryba lapkričio 20 d. išplėstiniame posėdyje priimto nutarimo 6 punkte pareiškė, kad *Sąjūdis savarankiškai tobulina Lietuvos konstitucijos projektą*³⁸. Tame posėdyje Sąjūdžio Seimas priėmė Moralinės nepriklausomybės pareiškimą, kuriuo paskelbė, kad *„Lietuvoje nuo šiol bus gerbiami tik tie įstatymai, kurie nevaržo Lietuvos nepriklausomybės. Nepriklausomybę pažeidžiančių įstatymų nevykdymas gali užtraukti juridinę atsakomybę, bet nepažeidžia doros.“*³⁹

Jau minėta, kad spalio 22 d. „Tiesoje“ buvo paskelbtas SSRS įstatymo dėl SSRS konstitucijos pakeitimų ir papildymų projektas, kuriame buvo numatyta gerokai apriboti SSRS respublikų „suverenitetą“, įskaitant SSRS LDS teisę panaikinti SSRS respublikų aukščiausiųjų valdžios institucijų įstatymus, jeigu jie neatitinka SSRS konstitucijos.

Sąjūdžio Seimas lapkričio 13 d. priimtoje rezoliucijoje Nr. 2 nepritarė SSRS konstitucijos projekto svarstymui ir atmetė jį kaip nedemokratišką⁴⁰. Skubiai inicijavęs

³¹ ČEPAITIS, 17 išnaša, p. 169.

³² *Ibid.*, p. 154.

³³ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, Nr. 33-358.

³⁴ *Ibid.*, 1988, Nr. 33-359.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Ibid.*, 1988, Nr. 33-360.

³⁷ Tarp komisijos narių buvo *Sovietų Sąjungos KGB padalinio Lietuvoje pirmininkas*, keletas TSKP sekretorių ir keletas LTSR vyriausybės narių, vienas kitas rašytojas, vadovaujantieji nomenklatūros aukšto rango pareigūnai ir TSKP aparato veikėjai, trys kolūkių pirmininkai, vienas traktorininkas ir kt.

³⁸ Lietuvos kelias, 27 išnaša, p. 28.

³⁹ *Ibid.*, p. 29.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 45.

Lietuvos piliečių parašų prieš tokį įstatymą rinkimą, Sąjūdis per keletą savaitių jų surinko 1,8 mln.

1988 m. lapkričio 24 d. vakare Sąjūdžio įgaliotieji atstovai⁴¹, padedami būrio Vilniaus universiteto Fizikos fakulteto studentų, specialiai užsakytame traukinio vagonė Maskvą nuvežė 31 paketą parašų lapų ir SSRS AT prezidento kanceliarijoje pasirašytinai įteikė delegaciją priėmusiam kanceliarijos priimamojo skyriaus vedėjui. Jis pažadėjo apie pristatytus Lietuvos piliečių parašus tą pačią dieną pranešti SSRS AT prezidentui⁴².

1989 M. SAUSIS.

SAJŪDŽIO SEIMO TARYBOS IR SAJŪDŽIO KAUNO TARYBOS BENDROS KOMISIJOS PARENGTAS KONSTITUCIJOS PROJEKTAS

Šio straipsnio autorius prisimena, kad Sąjūdžio Kauno taryboje vyravo nuostata, jog reikia rengti „tikros valstybės tikros konstitucijos“ projektą. Su Sąjūdžio Seimo taryba buvo sutarta, kad projektą rengs Seimo tarybos ir Kauno tarybos bendra konstitucinė komisija⁴³. Buvo nuspręsta redaguoti ne visus LTSR konstitucijos KTS projekto straipsnius, o tik preambulę ir 33 pasirinktus svarbiausius straipsnius.

1989 m. sausio 26 d. Sąjūdžio Kauno tarybos laikraštyje „Kauno aidas“⁴⁴ su spalvoto šrifto antrašte „Lietuvai reikia tikros konstitucijos“ buvo paskelbta Sąjūdžio tarybos ir Kauno tarybos bendros konstitucinės komisijos (toliau – BKK) parengta konstitucijos preambulės ir 33 straipsnių nauja redakcija. Panaudojus tą pačią „Kauno aido“ numerio matricą, sausio 27 d. tas pats tekstas paskelbtas ir „Atgimime“⁴⁵.

BKK projekte pasiūlytas toks preambulės tekstas: *„Lietuvos tauta, šimtmečiais ryžtingai gynusi savo laisvę ir nepriklausomybę, amžiams įtvirtinusi savitą visuomeninio gyvenimo sanklodą lietuvių etninės teritorijos ribose, 19 a. atsidūrusi ties visiško išnykimo riba, 1918 m. atkūrusi savo suverenią valstybę, 1940 m. neteisėtai įtraukta į TSRS sudėtį ir patyrusi tautinį genocidą, naujame istorinės raidos etape siekdama sukurti Lietuvai valstybinio gyvybingumo garantijas, remdamasi savarankiškos teisinės valstybės principais, priima ir skelbia šią Konstituciją.“*

BKK pasiūlė KTS projekto 1 straipsnio formuluotę pakeisti taip: *„Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika yra suvereni valstybė [be žodžių „SSRS sudėtyje“. – Č. V. S.], išreiškianti Lietuvos tautos bendrą valią bei interesus.“*

BKK pasiūlė tokią naują 2 straipsnio redakciją: *„Suvereni Valstybės valdžia priklauso Lietuvos tautai. Lietuva savarankiškai nustato savo veikimo būdą tarptautiniuose*

⁴¹ Algirdas Kaušpėdas, Mečys Laurinkus, Saulius Pečeliūnas, Česlovas Vytautas Stankevičius ir Angonita Rupšytė.

⁴² Išsamiai apie šią misiją žr.: STANKEVIČIUS, Č. Mūsų valia pasekė Maskvą. *Kauno aidas*, 1998 m. gruodžio 8 d., Nr. 2 (14).

⁴³ Nuolatinė Komisijos sudėtis nebuvo fiksuota.

⁴⁴ Lietuvai reikia tikros konstitucijos (projektas). *Kauno aidas*, 1988 m. sausio 26 d.

⁴⁵ Lietuvai reikia tikros konstitucijos (projektas). *Atgimimas*, 1989 m. sausio 27 d., Nr. 4.

santykiuose ir savo politinę sistemą, sprendžia visus kitus valstybės vidaus gyvenimo klausimus.“ Ši formuluoatė atitiko nepriklausomos valstybės požymius pagal tarptautinę teisę⁴⁶.

BKK siūlė iš KTS projekto išbraukti 6 straipsnį, skirtą išskirtiniam TSKP vaidmeniui.

Vietoj KTS projekto 31 straipsnyje numatytos SSRS bendros sąjunginės pilietybės BKK pasiūlyta ši formuluoatė: „Lietuvos pilietis negali būti kartu ir kitos valstybės piliečiu.“

KTS projekto 60 straipsnį „Lietuvos TSR pilietis privalo saugoti Lietuvos TSR ir TSR Sąjungos interesus“ siūlyta pakeisti taip: „Lietuvos pilietis privalo saugoti Lietuvos valstybės interesus.“

KTS projekto 61 straipsnį dėl pareigos atlikti karinę tarnybą tarybinėse ginkluotosiose pajėgose BKK pasiūlė pakeisti taip: „Lietuvos ginkluotųjų pajėgų organizaciją, formavimo būdus ir tarnybos laiką nustato įstatymas.“

BKK pasiūlyta tokia 68 straipsnio redakcija: „Lietuvos santykiai su TSRS, kitomis suvereniomis tarybinėmis respublikomis ir užsienio valstybėmis grindžiami sutartimis, kurias ratifikuoja Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 2/3 deputatų balsų.“

KTS projekto 69 straipsnio pirmą sakinį „Lietuvos TSR turi teisę laisvai išstoti iš TSRS“ BKK pakeitė taip: „Lietuva turi teisę laisvai atsiskirti nuo TSRS.“⁴⁷ BKK formuluoatė atspindėjo tuo metu M. Gorbačiovo vykdytą perestrojką rėmusių Vakarų valstybių politikų kalbas apie lietuvių apsisprendimo per referendumą ir atsiskyrimo nuo SSRS teisę, kurią pripažino ir pats Sovietų Sąjungos vadovas. Vėliau Lietuvos atsiskyrimo nuo SSRS (secesijos) Sąjūdis savo dokumentuose neminėdavo, nes pagal tarptautinę teisę Lietuvai turėjo būti taikomas teisėtos situacijos atkūrimo (*restitutio ad integrum*) principas⁴⁸.

BKK pasiūlė 70 straipsnį suformuluoti taip: „Lietuvoje galioja tik Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos priimti įstatymai. TSRS įstatymai galioja Lietuvos teritorijoje tik juos įregistravus Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sprendimu, priimtu 2/3 deputatų balsų.“ BKK pasiūlė tik pataisyti KTS projekto 70 straipsnio redakciją, bet ne išbraukti sąlygą dėl SSRS įstatymų ratifikavimo, kadangi įvykus 69 straipsnyje numatytam referendumui dėl Lietuvos atsiskyrimo (secesijos) nuo SSRS 70 straipsnis savaime netektų prasmės.

71 straipsnį BKK pasiūlė išdėstyti taip: „Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, jos sienos gali būti keičiamos tarptautine sutartimi, ją ratifikavus Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai 4/5 balsų.“

BKK pasiūlymuose tik 1, 70 straipsniuose ir LTSR AT pavadinime buvo palikti žodžiai „Lietuvos TSR“. Visuose kituose konstitucijos projekto straipsniuose BKK siūlė „Lietuvos TSR“ pakeisti „Lietuvos“ vardu. Buvo numatyta, kad LTSR AT

⁴⁶ ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 169.

⁴⁷ Kadangi Lietuva į SSRS nebuvo įstojusi.

⁴⁸ ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 167.

pavadinimą turės pakeisti laisvuose demokratiniuose rinkimuose Tautos išrinkta teisėta Lietuvos Aukščiausioji Taryba.

Palyginę Sąjūdžio tarybos ir Kauno tarybos BKK parengtus LTSR konstitucijos straipsnių pakeitimus su LTSR AT prezidento KTS projekto straipsniais, galime konstatuoti, kad jie skyrėsi iš esmės. Nors BKK siūlomas 1 straipsnis, kaip ir KTS projekte, yra dviprasmiškas, nes deklaruoja, kad *Lietuvos TSR yra suvereni teisinė valstybė*, tačiau 2 straipsnyje, skirtingai nei KTS projekte, *valstybės suverenitetas apibrėžtas pagal tarptautinę teisę ir reiškia valstybės nepriklausomybę*. Visų kitų BKK projekto straipsnių apibrėžtys taip pat be išlygų reiškia nepriklausomos valstybės suverenitetą pagal tarptautinę teisę. Tik 70 straipsnio formuluotė dėl LTSR AT įregistruotų SSRS įstatymų galiojimo kitų straipsnių atžvilgiu atrodo nekorektiška.

Autoriaus nuomone, BKK teiktuose pasiūlymuose išvelgiamas toks galimas okupuotos Lietuvos valstybės suvereniteto atgavimo scenarijus: laisvuose demokratiniuose rinkimuose išrenkama nauja LTSR AT kaip teisėta Tautos atstovybė; ji deklaruoja esanti Lietuvos Aukščiausioji Taryba ir priima pagal BKK pasiūlymus parengtą Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos projektą, kurio preambulėje deklaruojamas istorinis valstybės tęstinumas ir SSRS okupacijos neteisėtumas; 4/5 savo deputatų balsų Lietuvos Aukščiausioji Taryba pagal Laikinosios Konstitucijos 69 straipsnį priima teisėtą sprendimą dėl „atsiskyrimo“ nuo neteisėtai Lietuvą į savo sudėtį įtraukusios Sovietų Sąjungos.

Sąjūdžio tarybos ir Kauno tarybos BKK pasiūlymai jau nebuvo LTSR konstitucijos pakeitimų pasiūlymai dėl maksimalaus „LTSR suvereniteto SSRS sudėtyje“ įtvirtinimo, nes reiškė pseudovalstybinio LTSR darinio su jo surogatine konstitucija panaikinimą, o ne tolesnę jo transformaciją. Nustatyti Lietuvos valstybės konstituciniai pagrindai reiškė valstybės nepriklausomybę ir buvo nesuderinami su jos buvimu Sovietų Sąjungos sudėtyje. Todėl Sąjūdis juos tik viešai paskelbė, bet oficialiai jų netvirtino ir TSKP kontroliuojamai LTSR AT neteikė.

1989 M. VASARIO 15 D.

SAJŪDŽIO SEIMO POSĖDIS IR IŠKILMINGAS VASARIO 16-OSIOS MINĖJIMAS KAUNE

Sąjūdis nusprendė vasario 15 d. Seimo sesiją surengti Kaune, Muzikiniame teatre – buvusiuose Valstybės teatro rūmuose, kuriuose 1920 m. gegužės 15 d. įvykusiame pirmajame Lietuvos Steigiamojo Seimo posėdyje buvo paskelbta, kad atkurta Lietuvos nepriklausomybė, o 1940 m. Lietuvą okupavus SSRS, kolaborantų „liaudies seimas“ suvaidino farsą – „savanorišką“ Lietuvos inkorporavimą į SSRS.

Sąjūdžio Kauno tarybos rūpesčiu 1988–1989 m. rudens ir žiemos mėnesiais Kauno centre, reprezentaciniame Istorijos muziejaus sodelyje, žmonių aukomis buvo atstatytas okupacinės valdžios nugriautas „Laisvės“ paminklas, prie kurio Sąjūdis surengė iškilmingą Vasario 16-osios šventę. Dar prieš metus ji buvo tramdoma jėga.

1989 m. sausio 25 d. LTSR AT prezidiumas paskubėjo paskelbti ją tautine švente⁴⁹. Valstybine švente LTSR AT ją paskelbė po metų – 1990 m. vasario 9 d.⁵⁰

Sąjūdžio Kauno taryba 1989 m. vasario 10 d. pateikė Sąjūdžio Seimo tarybai savo parengtą deklaracijos projektą, siūlytą svarstyti Sąjūdžio Seimo vasario 15 d. sesijoje. Čia pateikiamas iki šiol neskelbtas jo tekstas:

„Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Deklaracija

1918 m. vasario 16 dienos Lietuvos Nepriklausomybės aktas išreiškė lietuvių tautos siekį kurti savo demokratišką valstybę. Nepriklausomybės kovose apginta Lietuvos valstybė buvo tarptautiniu mastu pripažinta ir tapo tautų Sąjungos nare. Juridinis tarptautinis Lietuvos pripažinimas tebegalioja.

1918–1940 m. Lietuva natūraliai įsijungė į Europos politinį, ekonominį ir kultūrinį gyvenimą.

TSRS, pasinaudodama įtempta tarptautine padėtimi, 1939–40 m. sudarė sandėrius su hitlerine Vokietija, aneksavo Lietuvos valstybę, išplėsdama ją iš Europos politinio žemėlapio.

Lietuvių tauta niekada nesusitaikė su valstybingumo praradimu, tai rodo aštuoneri nacionalinio išsivadavimo kovų metai bei vėlesnių metų pasipriešinimas kitomis formomis, dabar visuotinai reiškiamas tautos teisių atkūrimo reikalavimas.

TSKP politinei vadovybei pradėjus pertvarką Tarybų Sąjungoje, Sąjūdis, išreiškdamas tautos valią, telkdamas visuomenės iniciatyvą įsijungė į demokratizacijos procesą.

TSRS aukščiausiojo vadovo istorinėje kalboje SNO Generalinėje Asamblėjoje 1988 m. gruodžio mėnesį pabrėžta tautų pasirinkimo teisė sustiprino lietuvių tautos viltis, kad bus atkurtas istorinis teisingumas ir Lietuva atgaus nepriklausomybę. Todėl Sąjūdis galutiniu suvereniteto siekimo tikslu laiko nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės sukūrimą.

Atsižvelgdamas į Lietuvos geopolitinę padėtį ir istoriškai susiformavusį tautos nusistatymą, kylantį iš jos prigimties, Sąjūdis pasisako už Lietuvos valstybės nuolatinio neutraliteto statusą demilitarizuotoje Europos zonoje, kaip stabilumo Baltijos regione garantiją⁵¹.

Sąjūdis laiko, kad politinių santykių su TSRS vienintelis pagrindas yra 1920 m. liepos 12 d. sutartis su RTFSR, o taip pat 1926 m. ir 1933 m. sutartys su TSRS.

Sąjūdis pasisako už glaudžius ekonominius santykius su TSRS, reguliuojamus ekonominėmis sutartimis.

Sąjūdis pasisako už tokį socializmą, kuris visų pirma būtų pagrįstas žmogiškumu ir tikra demokratija, o ekonomikos liberalizavimas tarnautų socialiniam saugumui ir geresniam gyvenimo lygiui.

⁴⁹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 4-12.

⁵⁰ *Ibid.*, 1990, Nr. 7-166.

⁵¹ Čia pakartota Sąjūdžio priimtuose programiniuose dokumentuose suformuluota nuostata. Ji buvo vartojama kaip argumentas dėl okupacinės kariuomenės išvedimo.

Sąjūdis pasisako už Lietuvos tautinių mažumų kultūrinę autonomiją Lietuvos valstybėje.

*Sąjūdis kviečia Lietuvos Komunistų partiją, kitas politines ir visuomenines organizacijas, visas socialines jėgas derinti savo tikslus ir veiklą su tautoje subrendusiu siekimu atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę. Sąjūdis rems kiekvieną konkretų žingsnį einant tuo keliu.*⁵²

Toks kauniečių „atviru kodu“ parašytas projektas Sąjūdžio Seimo tarybai atrodė per daug rizikingas, o vilniečių parengtas gana miglotas projektas buvo nepriimtinas kauniečiams. Įvyko gal du projektų derinimo susitikimai Kaune. Parengus kompromisinį tekstą su švelnesnėmis formuluotėmis, vasario 16 d. (jau po vidurnakčio) pasibaigusioje Sąjūdžio Seimo sesijoje balsų dauguma priimtoje deklaracijoje buvo šios esminės formuluotės⁵³:

„1918 m. vasario 16 dienos Lietuvos Nepriklausomybės aktas išreiškė Lietuvos siekį kurti demokratišką valstybę“;

„Nors Vokietija ir TSRS 1939–1940 m. ultimatyvia prievarta aneksavo Lietuvos valstybę, juridinis tarptautinis nepriklausomybės pripažinimas tebegalioja“;

„Lietuvių tauta niekada nesusitaikė su valstybės suvereniteto praradimu <...>; Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis reiškia tautos ryžtą taikiu būdu atkurti savo teises, gyventi nepriklausomai nuo bet kokio diktato“;

*„Pasikliaudamas TSRS aukščiausiosios vadovybės skelbiamu nauju politiniu mąstymu bei M. Gorbačiovo kalboje SNO Generalinėje Asamblėjoje 1988 m. gruodžio 7 d. pabrėžta tautų pasirinkimo teise, Sąjūdis žengs keliu į teisinį, politinį, ekonominį ir kultūrinį Lietuvos savarankiškumą, jos valstybinį suverenitetą, neapsiribodamas daliniais pasiekimais.*⁵⁴

Deklaracijos formuluotės išskleidė ligtolinį neapibrėžtumą dėl Sąjūdžio siekiamo galutinio politinio tikslo atkurti Lietuvos valstybinį suverenitetą, t. y. valstybės nepriklausomybę.

Vasario 16 d. minėjimas Karo muziejaus sodelyje Kaune tapo Lietuvos nepriklausomybės manifestacija. Sąjūdžio Seimo nariai kartu su kitais šventės dalyviais prie „Laisvės“ paminklo vienu balsu prisiekė: *„Tebūnie Lietuva tokia, kokios norės jos žmonės. Mūsų tikslas – Lietuva. Mūsų likimas – Lietuva. Tepadedu mums Dievas ir viso pasaulio geros valios žmonės.*⁵⁵

TSKP vadovas A. Brazauskas Vasario 16-osios išvakarėse Maskvoje buvo susitikęs su M. Gorbačiovu. Grįžęs dalyvavo šventėje Kaune. Tačiau vasario 21 d. sušauktame TSKP centro komiteto plenumo, pramintame „juoduju plenumu“, savo pranešime

⁵² Tekstas saugomas Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto signataro Česlovo Vytauto Stankevičiaus asmens fonde, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijoje, b. 2, p. 46–47.

⁵³ D. Žalimo vertinimu, „Deklaracijos nuostatos, jas nežymiai pakeitus, buvo įtrauktos į 1990 m. kovo 11 d. priimtą deklaraciją „Dėl LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“. Žr. ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 174.

⁵⁴ *Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, 3 išnaša, p. 478.

⁵⁵ ČEPAITIS, 17 išnaša, p. 206.

jis apgailestavo: „Deja, kuo toliau, tuo labiau daugelis Sąjūdžio vadovų ir narių suka iš persitvarkymo į visiškos nepriklausomybės kelią.“ Reakcingieji plenumo dalyviai reikalavo Sąjūdį sutramdyti, suvaržyti jo spaudos leidimą, uždrausti televizijos laidą „Atgimimo banga“. Tai ir buvo padaryta⁵⁶.

1989 M. VASARIS.

TSKP PARENGTAS LTSR SAVARANKIŠKUMĄ SUVARŽANTIS KONSTITUCIJOS PROJEKTAS

Praėjus savaitei po „juodojo plenumo“, 1989 m. vasario 28 d. LKP (TSKP) oficioze „Tiesoje“ buvo paskelbtas ir atskira knygele⁵⁷ išleistas KTS projektui alternatyvus LTSR konstitucijos projektas, kurį tariamai parengė LTSR AT nutarimu 1988 m. lapkričio 18 d. sudaryta A. Brazausko vadovaujama komisija. Šiuo Kremliaus TSKP primestu projektu siekta įgyvendinti pakeistus sąjunginių respublikų statusą reglamentuojančius, jų savarankiškumą varžančius SSRS konstitucijos straipsnius, pirmiausia – 137 straipsnį⁵⁸, nepaisant Lietuvoje surinktų ir Krekliui įteiktų 1,8 mln. protesto parašų.

Palyginkime kai kurių „Tiesoje“ paskelbto TSKP projekto ir LTSR AT prezidiumo darbo grupės KTS projekto, 1988 m. lapkričio 15 d. paskelbto „Atgimime“, straipsnių formuluotes.

Projekto 6 *straipsnis* („LKP tarnauja liaudžiai ir telkia ją socializmui kurti“) vėl įtvirtina išskirtinį TSKP statusą. Jis papildytas naujomis pirmąja ir trečiąja dalimis: „Lietuvos Komunistų partija – TSKP sudėtinė dalis ir visuomenės politinis avangardas“; „Visos [TSKP – Č. V. S.] partinės organizacijos ir partijos organai *veikia TSRS ir Lietuvos TSR Konstitucijos ir įstatymų ribose*“.

TSKP projekto 16 *straipsnyje* įtvirtintas su LTSR savarankiškumu nesuderinamas „TSRS liaudies ūkio kompleksui“ priklausančių ir LTSR nepavaldžių įmonių ir organizacijų eksteritorialus veikimas LTSR teritorijoje. Straipsnio 3 dalis suformuluota taip: „Ekonominiai prekybiniai LTSR organizacijų santykiai *su TSRS sąjunginio pavaldumo organizacijomis grindžiami TSRS liaudies ūkio komplekso ribose savarankiškumo ir lygiateisiškumo principais, remiantis sudarytomis sutartimis*.“ KTS projekto 16 *straipsnyje* joks „TSRS liaudies ūkio kompleksas“ nebuvo minimas, o santykius su TSRS sąjunginio pavaldumo organizacijomis numatyta grįžti sutartimis kaip su užsienio šalių organizacijomis ir įmonėmis.

TSKP projekte 32 *straipsnis* dėl LTSR ir SSRS pilietybės papildytas dviem esminėmis dalimis: „LTSR pilietybę gali įgyti lygiais pagrindais visų tautybių

⁵⁶ *Ibid.*, p. 209–211.

⁵⁷ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija (pagrindinis įstatymas) (projektas). Vilnius: Mintis, 1989.

⁵⁸ Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos įstatymas „Dėl TSRS Konstitucijos (pagrindinio įstatymo) pakeitimų ir papildymų“ (projektas). *Tiesa*, 1988 m. spalio 22 d., Nr. 244 (13863).

piliečiai, gyvenantys LTSR teritorijoje“; „*Kitų Sąjunginių respublikų piliečiai LTSR teritorijoje naudojami vienodomis teisėmis su Lietuvos TSR piliečiais*“. Pirmasis straipsnio papildymas, matyt, skirtas Lietuvos TSR pilietybei į atsargą Lietuvos teritorijoje išleidžiamiems SSRS kariškiams garantuoti. Antrasis papildymas reiškia SSRS pilietybės viršenybę prieš LTSR pilietybę ir pastarąją nuvertina.

TSKP projekto 71 straipsniu primetama LTSR vadinamoji sąjunginė sutartis ir tokiu būdu siekiama „legalizuoti“ Molotovo–Ribbentropo pakto padarinius. Straipsnis suformuluotas taip: „Lietuvos TSR – suvereni tarybinė socialistinė valstybė TSR Sąjungos sudėtyje. Lietuvos TSR santykiai su TSR Sąjunga ir kitomis suverenomis tarybinėmis socialistinėmis respublikomis *grindžiami Sutartyje dėl SSR Sąjungos įvirtintais pagrindais*.“ O KTS projekto 68 straipsnis buvo toks: „Lietuvos TSR – suvereni tarybinė socialistinė valstybė. Lietuvos TSR santykiai su TSRS ir kitomis suverenomis tarybinėmis respublikomis *grindžiami sutartimis*.“ Tad TSKP projekto 71 straipsnyje buvo numatytas pakartotinis, „legalus“ LTSR inkorporavimas į SSRS M. Gorbačiovo numatyta sutartimi dėl SSRS.

TSKP projekto VIII skirsnio straipsniuose įtvirtinta nauja LTSR aukščiausioji valdžios institucija – nedemokratiškai renkamas LTSR LDS. Nors 88 straipsnyje nustatyta, kad rinkimų apygardose liaudies deputatai renkami visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, tačiau, be to, „*vienas trečdalis Lietuvos TSR deputatų renkamas nuo <...> visuomeninių organizacijų ir judėjimų jų suvažiavimuose, konferencijose arba jų respublikinių organų plenumuose*“.

101 straipsnyje nustatyta, kad LTSR LDS išimtinai kompetencijai priklauso: *priimti LTSR konstituciją, rinkti LTSR Aukščiausiąją Tarybą, rinkti LTSR AT pirmininką, tvirtinti LTSR Ministrų Tarybos pirmininką, priimti LTSR įstatymus, panaikinti LTSR AT priimtus teisės aktus, rinkti LTSR Konstitucinės priežiūros komitetą* (119 straipsnis) ir kt. 102 straipsnyje nustatyta, kad LTSR LDS susideda iš 450 deputatų: 300 išrenkama apygardose ir 150 – nuo visuomeninių organizacijų ir judėjimų.

104 straipsnyje numatyta panaikinti LTSR AT deputatų tiesioginius demokratiškus rinkimus, nustačius, kad LTSR AT, *susidedančią iš 75 deputatų, slaptu balsavimu iš LTSR liaudies deputatų renka LTSR LDS, kuris kasmet penktadaliu atnaujinama jos sudėtyje*.

LTSR AT kompetenciją (funkcijas) nustatančiame 106 straipsnyje įstatymų leidyba kaip pagrindinė funkcija net neįvardijama. To straipsnio 7 punkte rašoma tik apie nuosavybės santykių, liaudies ūkio, socialinės ir kultūros sričių, darbo apmokėjimo ir kitų santykių „įstatymišką reguliavimą“, o 8 punkte – apie LTSR įstatymų aiškinimą.

Akivaizdu, kad TSKP paskelbtas projektas – tai pritaikytas tipinis SSRS sąjunginių respublikų naujų konstitucijų projektas, atitikęs M. Gorbačiovo reformuotos Sovietų Sąjungos politinės sandaros modelį rengtoje naujoje SSRS konstitucijoje. Matyt, TSKP aparatas tą Kremliaus projektą išvertė į lietuvių kalbą ir į jį inkorporavo KTS projekto preambulę bei atitinkamai pritaikytus atskirus straipsnius. Projektą galima

vertinti kaip nesavarankiško pseudovalstybinio LTSR darinio visiškos integracijos į pertvarkomą Sovietų Sąjungą projektą. Sąjūdis TSKP paskelbtą LTSR konstitucijos projektą sukritikavo po SSRS liaudies deputatų rinkimų – balandžio 1 d. Sąjūdžio Seimo pareiškimu. Apie tai – toliau.

1989 M. KOVAS.

SAJŪDIS LAIMI SSRS LIAUDIES DEPUTATŲ RINKIMUS IR GAUNA TRIBŪNAS SSRS LDS IR LTSR AT

1989 m. kovo 26 d. paskirtuose laisvuose rinkimuose į SSRS LDS Sąjūdis dalyvavo su Lietuvos Nepriklausomybės platforma, kurioje skelbė: „Lietuvos tauta turi tvirtas valstybingumo tradicijas ir niekada laisva valia nėra atsisakiusi savo valstybės, todėl jai priklauso *prigimtinė ir neatimama teisė atkurti nepriklausomą valstybę*.“⁵⁹ TSKP į rinkimus ėjo su savo CK plenumo sausio 20 d. paskelbtu šūkiu „*Lietuva be suvereniteto – Lietuva be ateities!*“. Po vasario 16-osios A. Brazauskas vienareikšmiškai patikslino, kad tai – „*realus Respublikos suverenitetas TSRS sudėtyje*“⁶⁰.

Sąjūdžio kandidatai tiesioginiuose rinkimuose pasiekė triuškinamą pergalę – laimėjo 36 deputatų vietas iš 42. Be to, pagal SSRS konstituciją nuo TSKP ir visuomeninių organizacijų netiesiogiai buvo išrinkta (deleguota) dar 16 Lietuvos deputatų⁶¹. Anksčiau išrinkti LTSR AT deputatais Sąjūdžio atstovai Kazimieras Motieka, Zigmas Vaišvila ir Romualdas Ozolas tapo ir SSRS liaudies deputatais.

Po įtikinamos pergalės kovo 26 d. rinkimuose SSRS liaudies deputatams, taip pat Sąjūdžio Seimo tarybos nariams nuo gegužės 18 d. buvo leidžiama dalyvauti LTSR AT sesijos posėdžiuose su patariamojo balso teise, juose kalbėti ir teikti siūlymus. Įgiję tribūną SSRS LDS ir LTSR AT, Sąjūdžio deputatai tapo stipria politine jėga ne tik LTSR ir SSRS politikos, bet ir tarptautinėje arenoje. SSRS liaudies deputatų rinkimai parodė, kad *visuomenė nepasitiki LKP politika ir neremia jos tezių apie Lietuvą „TSRS sudėtyje“*⁶².

Pagal SSRS konstituciją Lietuvoje išrinkti deputatai buvo „SSRS liaudies atstovai“ aukščiausiojoje valdžios institucijoje – LDS. Lietuvoje išrinkti deputatai naudojami tokiam mandatui. Tačiau Lietuvoje jie buvo išrinkti Tautos, remiančios Sąjūdžio Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo platformą, ir buvo gavę Tautos daugumos mandatą atstovauti tokiam tikslui bei įpareigojimą prisidėti prie jo įgyvendinimo. Taigi su Sąjūdžio platforma demokratiškai išrinkti deputatai *sudarė Tautos įgaliotą delegaciją*

⁵⁹ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio platforma TSRS liaudies deputatų rinkimuose (projektas). *Atgimimas*, 1989 m. vasario 10 d.

⁶⁰ A. Brazauskos kalba plenumo. *Tiesa*, 1989 m. vasario 22 d.

⁶¹ Rinkimų 25-mečio proga 58 Lietuvos deputatai buvo pristatyti *Respublikos* specialiajame priede, 2014 m. kovo 26 d.

⁶² Citata iš Sąjūdžio Seimo 1989 m. balandžio 23 d. rezoliucijos. In *Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, 3 išnaša, p. 480.

Lietuvą okupavusios valstybės aukščiausiojoje asamblėjoje, įpareigotą ginti prigimtinės ir neatimamas Tautos teises atkurti nepriklausomą valstybę.

1989 M. BALANDIS.

**SAJŪDŽIO SEIMAS SUKRITIKUOJA TSKP PASKELBTĄ ALTERNATYVŲ
LTSR KONSTITUCIJOS PROJEKTĄ**

1989 m. balandžio 1 d. Sąjūdžio Seimo IV sesijoje buvo diskutuojama, ar Sąjūdžiui apskritai verta svarstyti vasario 28 d. TSKP paskelbtą LTSR konstitucijos projektą, ar atmesti jį nesvarščius⁶³. Po ilgų diskusijų Seimas priėmė „*Pareiškimą Lietuvos žmonėms dėl pateikto svarstymui Lietuvos TSR Konstitucijos projekto*“ (toliau – Pareiškimas). Čia pacituosime tik svarbiausias ilgo Pareiškimo teksto⁶⁴ nuostatas.

Seimas konstatavo, kad *suvereniteto sąvoka vartojama iškreiptai*, ir pažymėjo: pagal tarptautinės teisės sampratą valstybinis suverenitetas reiškia aukščiausią valstybės valdžią ir yra nedalomas, todėl *negali būti iš dalies suverenių valstybių; suverenitetas yra valstybės nepriklausomybė* – teisė savarankiškai tvarkyti savo vidaus ir užsienio reikalus, laisvai pasirinkti ir vystyti politines, socialines ir ekonomines sistemas, priimti savo įstatymus; kitokia suvereniteto samprata tarptautinėje teisėje nežinoma; *negali būti suverenios valstybės kitos valstybės sudėtyje*.

Pareiškime sakoma, kad *suvereniteto sąvoka* yra detalizuota Helsinkio baigiamajame akte ir *apibrėžiama aštuoniais suvereniteto požymiais* (jie Pareiškime cituojami). *Pasiūlytame konstitucijos projekte neįgyvendinamas nė vienas iš tų požymių*.

Pateiktas LTSR konstitucijos projektas negali būti skelbiamas tautos vardu kaip nauja konstitucija, kaip numatyta projekto preambulėje, nes Molotovo–Ribbentropo pakto pasekmės lietuvių tautai paneigė laisvo apsisprendimo sąlygas ir jos iki šiol nėra atkurtos.

Pareiškime nurodyta, kad projekte reikia: atsisakyti preambulės ir 71 straipsnio sakinio apie Sutartį dėl SSR Sąjungos; išbraukti 6 straipsnį, kuriame įtvirtintos ypatingos TSKP teisės; atsisakyti 32 straipsnio ketvirtos pastraipos, kurioje ne Lietuvos piliečiams suteikiamos vienodos teisės su Lietuvos piliečiais; išbraukti 11 straipsnio paskutinę pastraipą apie LTSR nepavaldžias įmones; 71 straipsnyje numatyti LTSR santykius su SSRS grįsti tik dvišalėmis sutartimis; pakeisti 73 straipsnį, numatant, kad Lietuvoje galioja tik LTSR įstatymai, o SSRS įstatymai – tik juos įregistravus LTSR AT. Pareiškime taip pat sakoma, kad iš visų straipsnių reikia išbraukti reikavimus laikytis SSRS konstitucijos, pakeisti visus 8 ir 9 skirsnio straipsnius, kuriuose numatyta nedemokratiška rinkimų sistema, atmesta 1,8 mln. Lietuvos gyventojų⁶⁵.

⁶³ Konstitucijos pelėkautai. *Kauno laikas*, 1989 m. balandžio 1 d., Nr. 8 (24).

⁶⁴ Sąjūdžio Seimo pareiškimas Lietuvos žmonėms dėl pateikto svarstymui Lietuvos TSR konstitucijos projekto. In *Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, 3 išnaša, p. 479.

⁶⁵ 8, 9 ir 11 skirsnių straipsniuose buvo reglamentuoti LTSR LDS ir LTSR AT rinkimai ir kompetencija.

1989 M. GEGUŽĖ.
LTSR AT PRIIMA KONSTITUCIJOS STRAIPSNIS
DĖL LTSR ESMINIO SAVARANKIŠKUMO IR
DEKLARACIJĄ „APIE LIETUVOS VALSTYBINĮ SUVERENITETĄ“

Sąjūdžio pergalė SSRS liaudies deputatų rinkimuose LKP (TSKP) kontroliuojamoje LTSR AT nulėmė proveržį Sąjūdžio reikalaujamų svarbiausių LTSR konstitucijos straipsnių priėmimo reikalui. Gegužės 18 d. LTSR AT priėmė įstatymą⁶⁶ dėl LTSR konstitucijos 11, 31, 37 ir 70 straipsnių pakeitimo pagal Sąjūdžio Seimo balandžio 23 d. nutarimu⁶⁷ pateiktas formuluotes, kurias toliau pacituosime, ir deklaraciją „*Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą*“⁶⁸. Tą pačią dieną LTSR AT priėmė Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymą⁶⁹.

Sąjūdžio Seimas balandžio 23 d. nutarimu pasiūlė tokias LTSR konstitucijos kai kurių straipsnių formuluotes.

„11 straipsnis. Žemė, jos gelmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, miškai ir kiti gamtos ištekliai yra Respublikos nacionalinis turtas ir išimtinė Lietuvos TSR nuosavybė.

Gamybos priemonės pramonėje, statyboje ir žemės ūkyje, energetikos, transporto ir ryšių tinklai bei priemonės, bankų, įmonių, ūkių ir kitų Lietuvos TSR teritorijoje esančių juridinių asmenų bei piliečių nuosavybė, visos Lietuvos istorijos bei kultūros vertybės taip pat yra Respublikos nacionalinis turtas ir yra jos jurisdikcijoje.

Lietuvos TSR priklauso išimtinės teisės oro erdvei virš Respublikos teritorijos, jos kontinentiniam šelfui ir ekonominei zonai Baltijos jūroje.“

Pažymėtina, kad 11 straipsnyje apibrėžtos pagrindinės Lietuvos Respublikos nuosavybės nusavinimas, įvykdytas SSRS, buvo nustatytas 1940 m. priimestos LTSR konstitucijos 6 straipsnyje. Tad šis 1989 m. LTSR konstitucijos 11 straipsnio pakeitimas reiškė nusavintos nuosavybės perėmimą iš SSRS centrinės valdžios dispozicijos į SSRS teritorinio darinio – LTSR – dispoziciją, tačiau nereiškė nuosavybės teisių sugrąžinimo Lietuvai dar iki jos nepriklausomybės atkūrimo. Be to, po pusės metų to straipsnio dalį dėl infrastruktūros nuosavybės LTSR AT panaikino, t. y. tą nuosavybę vėl paprastai „grąžino“ į SSRS centrinės valdžios dispoziciją.

„31 straipsnis. *Respublikoje nustatoma Lietuvos TSR pilietybė. Lietuvos TSR pilietybės turinį, įgijimo bei netekimo sąlygas ir tvarką nustato Lietuvos TSR pilietybės įstatymas. Lietuvos TSR piliečius už Respublikos ribų gina ir globoja Lietuvos TSR. Migraciją į Lietuvos TSR reguliuoja Lietuvos TSR įstatymai.*“

„37 straipsnis. *Lietuvos TSR piliečiai turi visas socialines, ekonomines, politines ir asmenines teises bei laisves, kurias skelbia ši Konstitucija bei Respublikos įstatymai ir*

⁶⁶ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 15-166.

⁶⁷ Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991, 3 išnaša, p. 480.

⁶⁸ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 15-167.

⁶⁹ *Ibid.*, 1989, Nr. 15-168.

visuotinai pripažinti tarptautiniai teisės aktai. Lietuvos TSR piliečiams garantuojamas šių teisų gynimas teisme.“

„70 straipsnis. Lietuvos TSR galioja tik jos Aukščiausiosios Tarybos arba referendumu priimti įstatymai. TSRS įstatymai ir TSRS valstybinės valdžios ir valdymo organų teisiniai aktai Lietuvos TSR teritorijoje galioja tik Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai juos patvirtinus ir įregistravus nustatyta tvarka. Jų galiojimas gali būti apribotas ar sustabdytas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimu.“

Gegužės 18 d. pagal Sąjūdžio projektą LTSR AT priimtoje deklaracijoje *„Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“*⁷⁰ konstatuota, kad lietuvių tauta *„1918 m. atkūrė savo valstybingumą, kurį pripažino dauguma pasaulio valstybių, o 1920 m. sutartimi patvirtino ir Tarybų Rusija, visiems laikams atsisakiusi pretenzijų į Lietuvos valstybę ir jos teritoriją. Nors ši sutartis nedėnonsuota ir dabar, tačiau 1940 metais Vokietijos–TSRS 1939 m. pakto ir papildomų protokolų pagrindu suvereni Lietuvos valstybė buvo prievarta neteisėtai prijungta prie Tarybų Sąjungos ir prarado politinį, ekonominį bei kultūrinį savarankiškumą.“* Deklaracijoje pasakyta, kad valstybinio suvereniteto atgavimas *„yra jau šiandien išryškėjęs lietuvių tautos siekis ir neatimama tautų teisė, įgyvendinama tik laisvo tautų apsisprendimo sąlygomis“.*

Deklaracijos antroje pastraipoje LTSR AT skelbė, kad *„<...> nuo šios dienos, priėmus LTSR konstitucijos 70 straipsnio pataisą, Lietuvos TSR galioja tik jos Aukščiausiojoje Taryboje priimti arba patvirtinti įstatymai. Ateities santykiai su TSRS ir kitomis valstybėmis turi būti nustatomi tik tarpvalstybinėmis sutartimis.“*⁷¹

Deklaracija *„Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“* ir pacituoti keturi LTSR konstitucijos straipsniai visiškai įtvirtino esminį LTSR savarankiškumą, kuris SSRS konstitucijoje nebuvo numatytas. Tai galima įvertinti kaip ryžtingą žingsnį SSRS konstituciją *„reformuoti iš apačios“* ir įtvirtinti M. Gorbačiovo paskelbtą SSRS federacinę sandarą. D. Žalimo vertinimu, priimdama deklaraciją *„Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“* *„marionetinės prigimties institucija – LTSR AT, kuri buvo skirta neteisėtai okupacijai maskuoti, ėmėsi ginti okupuotos valstybės – Lietuvos Respublikos teises“*⁷². Reikia turėti omenyje, kad visi LTSR AT 1989 m. gegužės 18 d. priimti dokumentai buvo parengti Sąjūdžio.

Tad kyla klausimas, kodėl SSRS nesigriebė sankcijų dėl jų priėmimo, nepareikalavo atšaukti konstitucijos pakeitimų arba tiesiog nepaskelbė jų panaikinimo, kaip padarė 1988 m. lapkričio mėn. dėl panašių Estijos TSR AT priimtų sprendimų? Viena vertus, tie pakeitimai tiesiogiai dar nevedė į Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimą ir iš esmės nesikirto su M. Gorbačiovo planu išlaikyti Lietuvą jo numatytoje federacijoje Sovietų Sąjungoje. Kita vertus, būtų reikėję sankcijas taikyti pačios SSRS valdžios struktūros dariniams – valdančiajai TSKP ir LTSR AT arba įvesti Lietuvos

⁷⁰ *Ibid.*, 1989, Nr. 15-167.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² ŽALIMAS, 3 išnaša, p. 179.

teritorijoje tiesioginį SSRS prezidentinį valdymą, o tai M. Gorbačioviui būtų buvę gana keblu.

Galiausiai reikia turėti omenyje ir tai, kad vasario 28 d. TSKP jau buvo paskelbusi pirmiau minėtą alternatyvų LTSR konstitucijos projektą, kurį priėmus ir sudarius jame numatytą LTSR LDS, pastarasis būtų buvęs TSKP kontroliuojamas ir paprasčiausiai būtų galėjęs panaikinti LTSR AT priimtus įstatymus.

1989 M. BIRŽELIS–LIEPA.

SSRS LDS IR LTSR AT SUDARO KOMISIJAS SSRS IR VOKIETIJOS SLAPTIESIEMS SANDĖRIAMS ĮVERTINTI

Dar 1989 m. gegužės 13–14 d. Taline vykęs Sąjūdžio, Estijos ir Latvijos liaudies frontų atstovų suvažiavimas – *Baltijos Asamblėja* priėmė *kreipimąsi į JTO generalinių sekretorių ir į SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininką*, kuriame pabrėžė, kad 1939–1940 m. įvykius Baltijos valstybėse laiko *prievartiniu Tarybų Sąjungos įvykdytu Baltijos valstybių užgrobumu – aneksija*. Asamblėja pareiškė esanti įsitikinusi, kad SSRS vyriausybė pasmerks 1939–1940 m. sutartis ir slaptuosius protokolus, pripažins juos netekusiais galios nuo pasirašymo momento ir netrukdydys Estijos, Latvijos ir Lietuvos valstybių suvereniteto atkurti *derybomis su jų tautų įgaliotaisiais atstovais*⁷³.

Nuo pat pirmųjų gegužės 25 d. prasidėjusio SSRS LDS dienų deputatais išrinkti Sąjūdžio, Estijos ir Latvijos liaudies frontų atstovai reikalavo sudaryti komisiją Molotovo–Ribbentropo pakto slaptiesiems protokolams įvertinti. M. Gorbačiovas teigė, kad slaptųjų protokolų originalų nėra, o Vakaruose paskelbtos jų kopijos gali būti klastotė, vis dėlto buvo priverstas sudaryti komisiją, bet pasipriešino slaptųjų protokolų paminėjimui jos pavadinime. SSRS LDS birželio 10 d. patvirtino SSKP CK sekretoriaus Aleksandro Jakovlevo vadovaujamą komisiją 1939 m. sutarčiai tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos įvertinti, kurioje Lietuvai atstovavo Vytautas Landsbergis, Kazimieras Motieka, Zita Šličytė ir Justinas Marcinkevičius⁷⁴.

Sąjūdžio Seimas birželio 18 d. priėmė pareiškimą „Dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo raidos“, jame pakartojo Sąjūdžio atstovų parengtos ir LTSR AT gegužės 18 d. priimtos deklaracijos „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ nuostatas. Sąjūdžio Seimas konstatavo: „SSRS liaudies deputatų rinkimai parodė, kad *Lietuvos visuomenė neremia LKP CK tezių apie Lietuvos TSR suverenitetą TSRS sudėtyje*“ ir pareiškė: „*Prasideda valstybės atkūrimas. Seimas mano, kad okupacijos ir aneksijos padariniams panaikinti būtina: paskelbti 1940 m. Liaudies Seimo rinkimus neteisėtais, o jo nutarimus – negaliojančiais; paruošti Įstatymą dėl TSRS laikino buvimo Lietuvos teritorijoje sąlygų; pradėti derybas su TSRS dėl jos kariuomenės palaiptinio išvedimo*

⁷³ *Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, 3 išnaša, p. 491.

⁷⁴ LANDSBERGIS, V. *Lūžis prie Baltijos: politinė autobiografija*. Vilnius: Vaga, 1997, p. 140.

iš Lietuvos; sušaukti visų Lietuvos politinių jėgų pasitarimą, *skirtą aptarti klausimui, kaip, išlaikant stabilią Lietuvos politinę situaciją, atkurti nepriklausomą valstybę.*⁷⁵

LTSR AT pavedimu⁷⁶ liepos 18 d. LTSR AT prezidiumas sudarė Mokslų akademijos prezidento J. Poželos vadovaujamą 18 deputatų komisiją. Jos nariais tapo penki deputatai nuo Sąjūdžio (V. Landsbergis, J. Marcinkevičius, K. Motieka (jie jau buvo paskirti ir SSRS LDS sudarytos komisijos nariais), R. Ozolas ir Liudvikas Sabutis), Mokslų akademijos viceprezidentas Algirdas Žukauskas, Vilniaus valstybinio universiteto rektorius Jonas Kubilius, deputatai – LTSR valdžios ir LKP (TSKP) atstovai: Pranas Kūris, Valerijonas Baltrūnas, Vladimiras Beriozovas, Petras Ignotas, Vasilijus Jemeljanovas, Juozas Nekrošius, Justas Paleckis, Lionginas Šepetys, Domas Šniukas, Henrikas Zabulis.

Liepos 28 d. nutarimu Nr. 22-288 LTSR AT nutarė: „Pavesti LTSR Kultūros ministerijai parengti *Respublikos* [ne LTSR? – Č. V. S.] *atkuriamo valstybinio herbo* – Vyčio ženklą – aprašymą, o Teisingumo ministerijai – valstybinio herbo nuostatus.“ Tačiau Vyčio ženklą įteisinti kaip valstybinį LTSR herbą iki būsimų Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos rinkimų LTSR AT nediršo, tad LTSR 1990 m. kovo 11 d. vakare baigė savo egzistenciją su SSRS pjautuvu ir kūju 1940 m. „padovanotame“ herbe.

1989 M. RUGPJŪTIS.

LIETUVIŲ, LATVIŲ IR ESTŲ TAUTOS BALTIJOS KELYJE PASMERKIA 1939–1940 M. SSRS IR VOKIETIJOS NUSIKALSTAMUS SANDĖRIUS IR JŲ PASEKMES

1939 m. sudaryto vadinamojo Molotovo–Ribbentropo pakto 50-mečio išvakarėse Sąjūdis baigė rinkti maždaug 1,5 mln. prieš okupacinės kariuomenės buvimą Lietuvoje protestavusių žmonių parašų.

LTSR AT prezidiumo sudaryta komisija 1939 metų SSRS–Vokietijos sutartims ir jų pasekmėms tirti baigė tyrimą ir 1989 m. rugpjūčio 22 d. paskelbė jo išvadas, įrodančias 1940 m. SSRS įvykdytos Lietuvos okupacijos, suklastotų ir neteisėtų rinkimų, Lietuvos aneksijos ir jos pavertimo SSRS dalimi faktus. Išvadose ne tik SSRS ir Vokietijos sutartys, jų slaptieji protokolai, bet ir „liaudies seimo“ 1940 m. liepos 21 d. deklaracija bei rugpjūčio 3 d. priimtas SSRS įstatymas „Dėl LTSR priėmimo į TSRS sudėtį“ buvo įvertinti kaip neteisėti ir negaliojantys.

1989 m. rugpjūčio 23 d., trečiadienį, daugiau nei 2 mln. Lietuvos, Latvijos ir Estijos piliečių, Sąjūdžio ir liaudies frontų pakviesti, susijungę rankomis gyvoje grandinėje nuo Vilniaus iki Talino – Baltijos kelyje, pasmerkė lygiai prieš 50 metų sudarytą Molotovo–Ribbentropo paktą ir jo pasekmes – okupaciją ir aneksiją bei

⁷⁵ *Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, 3 išnaša, p. 481.

⁷⁶ *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1989, Nr. 20-260.

pademonstravo pasauliui savo siekį atkurti valstybes. TSKP lyderiai Baltijos kelią ignoravo.

Rugpjūčio 26 d. Sąjūdžio Seimas priėmė pareiškimą „Dėl nepriklausomybės sąvokos vartojimo“, kuriame sukritikavo žongliravimą suvereniteto ir nepriklausomybės sąvokų turiniu. Seimas pabrėžė, kad „*nepriklausomybė – tai valstybės tautos buvimas atskiroje valstybėje ir kad tik nepriklausoma valstybė, būdama tarptautinės teisės subjektas, gali jungtis į valstybių bendrijas, kiekvieną tokį apsisprendimą tikrindama išankstiniu visų piliečių referendumu*“⁷⁷.

M. Gorbačiovo vadovaujamas SSKP CK į Baltijos kelią reagavo rugpjūčio 26 d. pareiškimu „Dėl padėties *tarybinio Pabaltijo* respublikose“. Pareiškime pirmiausia pasmerktos LTSR AT komisijos rugpjūčio 22 d. paskelbtos išvados. Jame išvardyta, kokius 1939–1940 m. dokumentus komisija paskelbė neteisėtais ir negaliojančiais, nelaukdama SSRS LDS sudarytos komisijos išvadų, nors esą „*paskutinį žodį turi tarti SSRS LDS*“. Pareiškime rašoma, kad LTSR AT komisijos išvados tiesiogiai susijusios su ta separatistine linija, kurią vykdo „tam tikros Lietuvos, Latvijos ir Estijos jėgos, rugpjūčio 23 d. surengę masinę akciją, kurios prasmė – nuteikti Pabaltijo respublikas atsiskyrimui nuo Sovietų Sąjungos“. Pareiškime, išvardijus vadinamąsias buržuazines, antisocialistines, antitarybines ir nacionalistines apraiškas Pabaltijo respublikose, skelbiami grasinimai: „*Pabaltijo tautų likimui gresia rimtas pavojus. Žmonės turi žinoti, prie kokios bedugnės juos stumia nacionalistų lyderiai. Jeigu jiems pavyktų pasiekti savo tikslus, padariniai galėtų būti tautoms katastrofiški. Galėtų iškilti klausimas dėl paties jų gyvybingumo.*“⁷⁸

Rugpjūčio 26 d. Sąjūdžio Seimas priimtame kreipimesi į LTSR AT paragino nutarimu patvirtinti LTSR AT komisijos 1939 metų Vokietijos–SSRS sutartims ir jų pasekmėms tirti išvadas⁷⁹. Grėsmingą SSKP CK pareiškimą savo ruožtu pasmerkė trišalė Baltijos Taryba, kuri išsiuntė SNO generaliniam sekretoriui laišką su prašymu, SSRS grasinant genocidu, įtraukti Estijos, Latvijos ir Lietuvos tautų likimo klausimą į SNO sesijos darbotvarkę. Po poros dienų A. Brazauskui paskambinęs M. Gorbačiovas pasakė, kad daugiau neleis antikonstitucinių veiksmų ir kad „*nei viena respublika niekada neišeis iš federacijos. Jūsų Sąjūdis peržengė visas ribas.*“⁸⁰ Dar po savaitės M. Gorbačiovas išsikvietė Estijos TSR, Latvijos TSR ir LTSR komunistų partijų vadovus ir pažadėjo duoti respublikoms daugiau savarankiškumo, bet kartu pareikalavo *visas problemas spręsti tik „federacijos rėmuose“, visiems kartu*⁸¹.

⁷⁷ Sąjūdžio Seimo pareiškimas „Dėl nepriklausomybės sąvokos vartojimo“. In *Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*, 3 išnaša, p. 484.

⁷⁸ Pareiškimas lietuvių kalba 1989 m. rugpjūčio 27 d. išspausdintas *Tiesoje*.

⁷⁹ *Lietuvos kelias*, 27 išnaša, p. 63.

⁸⁰ ČEPAITIS, 17 išnaša, p. 309.

⁸¹ *Ibid.*, p. 317–321.

1989 M. RUGSĖJIS–SPALIS–LAPKRITIS.
TSKP NESUTINKA PAANKSTINTI RINKIMŲ Į LTSR AT.
AT PRIIMA PAKEIŠTĄ LTSR KONSTITUCIJOS 57 STRAIPSNĮ
DĖL PILIETYBĖS IR PILIETYBĖS ĮSTATYMĄ

LTSR AT rudens sesija prasidėjo rugsėjo mėn. Sąjūdžio siūlymas paankstinti 1990 m. numatytų rinkimų į naujos kadencijos LTSR AT datą, A. Brazauskui paprieštaravus, buvo atmestas ir nutarta rinkimus paskelbti 1990 m. vasario 24 d. Pirmiesiems demokratiniams rinkimams reikėjo pakeisti teisinę bazę – panaikinti komunistų partijos monopolį ir sureguliuoti Lietuvos pilietybę įstatymu, kurio projektas, parengtas Mokslų akademijos, jau seniai buvo paskelbtas.

Tačiau rugsėjo 29 d. LTSR AT, nepaisydama Sąjūdžio prieštaravimo, priėmė TSKP parengtą nutarimą „Dėl LTSR AT deputatų rinkimų įstatymo įsigaliojimo tvarkos“, kuriuo nustatė:

„Iki Lietuvos TSR pilietybės įstatymo priėmimo ir įgyvendinimo per jame apibrėžtą laikotarpį:

1. Lietuvos TSR piliečio rinkimų teisė suteikiama [? – Č. V. S.] tarybiniam piliečiams [neaišku, kieno tai piliečiai ir kaip atpažinti, kad jie „tarybiniai“? – Č. V. S.], kurie nuolat gyvena Respublikos teritorijoje ir turi čia nuolatinę darbo vietą arba nuolatinį legalų pragyvenimo šaltinį.

2. Lietuvos TSR teritorijoje dislokuotų karinių dalinių kariai rinkimuose dalyvauja bendra tvarka. <...>⁸²

Apie 2 punkto panaikinimą dar bus rašoma šio straipsnio skyriuje apie 1990 m. sausio mėn. įvykius.

Spalio 24 d. Sąjūdžio Seimo taryba svarstė parengtą LTSR pilietybės įstatymo projektą ir jam pritarė. Ji priėmė nutarimą dėl tokio LTSR konstitucijos 57 straipsnio pakeitimo: „Lietuvos TSR pilietis turi laikytis Lietuvos TSR konstitucijos ir Lietuvos TSR įstatymų.“⁸³ Pagal šį Seimo pasiūlymą LTSR AT lapkričio 3 d. priimtu įstatymu pakeitė LTSR konstituciją⁸⁴.

Lapkričio 3 d. LTSR AT priėmė LTSR pilietybės įstatymą, kurio 1 straipsnio 1 punkte nustatė, kad „Lietuvos TSR piliečiai yra asmenys, kurie buvo Lietuvos Respublikos piliečiai, jų vaikai ir vaikaičiai, taip pat kiti iki 1940 m. birželio 15 d. buvę nuolatiniai dabartinės Lietuvos TSRS gyventojai, jų vaikai ir vaikaičiai, nuolat gyvantys Lietuvos TSR teritorijoje“. Įstatyme taip pat nustatyta, kad Lietuvos piliečiai yra ir kiti nuolatiniai LTSR gyventojai, jeigu jie patys ar bent vienas iš tėvų ar seneliai yra gimę Lietuvos teritorijoje, jeigu jie nėra kitos valstybės piliečiai⁸⁵.

⁸² Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 29-377.

⁸³ Lietuvos kelias, 27 išnaša, p. 64.

⁸⁴ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 32-427.

⁸⁵ Ibid., 1989, Nr. 33-444.

Lapkričio 23 d. LTSR AT priėmė nutarimą „Dėl komisijos Lietuvos nepriklausomybės planui rengti sudarymo“. Komisijoje buvo 31 LTSR AT ir SSRS LDS deputatas, jos daugumą sudarė A. Brazausko vadovaujamos TSKP atstovai. Į komisijos sudėtį buvo įrašyti 6 deputatai – Sąjūdžio atstovai: Egidijus Klumbys, J. Marcinkevičius, Nikolajus Medvedevas, K. Motieka, R. Ozolas ir L. Sabutis, taip pat Mokslų akademijos viceprezidentas A. Žukauskas⁸⁶.

Paskelbtos šios komisijos 1990 m. vasario 19 d. posėdžio fonogramos⁸⁷ patvirtina, kad Sąjūdžio atstovų ir LKP atstovų pozicijos esminiu – nepriklausomybės *de jure* skelbimo – klausimu buvo diametraliai priešingos. Sąjūdžio atstovai komisijoje R. Ozolas, K. Motieka ir kiti argumentuotai gynė Sąjūdžio poziciją, kad būtina Lietuvos nepriklausomybę paskelbti ir tik po to Lietuvai, kaip kitai valstybei, derėtis su SSRS dėl faktinio nepriklausomybės įgyvendinimo tvarkos. Tuo metu A. Brazauskas ir kiti LKP atstovai gynė koncepciją „*nepriklausomybė – tai realus procesas*“: Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas vienašališkai neskelbiamas, savarankiškos LTSR valdžios institucijos derybomis su SSRS institucijomis siekia iš šių perimti visų valstybės funkcijų vykdymą („kaupti nepriklausomybę“) ir per keletą metų priartėti prie valstybės faktinės nepriklausomybės. Dėl valstybės nepriklausomybės *de jure* pripažinimo Lietuvos [t. y. *tebesančios SSRS sudėtyje*. – Č. V. S.] vyriausybė derasi su SSRS vyriausybe, t. y. pati nepriklausomybė tampa derybų objektu. Iš esmės tai buvo saviapgaulės koncepcija-iliuzija, atitikusi M. Gorbačiovo Lietuvai siūlytą kelią. Pagal tokią koncepciją buvo siūloma parengti daugybės punktų priemonių „apie viską“ planą Lietuvos nepriklausomybei įgyvendinti *per keletą metų*.

A. Brazauskas LTSR AT paskutinės sesijos baigiamojoje kalboje sakė, kad komisijos *nagrinėjimo problema yra kompleksinė ir apimanti viską*: politiką, ekonomiką, vidaus gyvenimą ir užsienio ryšius, santykius su kaimynais Europos procesų kontekste, nacionalinius santykius ir kt.⁸⁸.

1989 M. GRUODIS.
LKP ATSISKIRIA NUO SSKP.
SSRS LDS OFICIALIAI PASMERKIA 1939 M. SLAPTUS
SSRS IR VOKIETIJOS SANDĖRIUS

1989 m. gruodžio 7 d. priimtu įstatymu dėl LTSR konstitucijos 6 ir 7 straipsnių pakeitimo LTSR AT panaikino „konstitucinį“ LKP (TSKP) monopolį Lietuvos teritorijoje. Pakeistos redakcijos 6 straipsnis buvo toks: „*Partijos, visuomeninės organizacijos ir visuomeniniai judėjimai steigiami įstatymų nustatyta tvarka ir veikia*

⁸⁶ *Ibid.*, 1989, Nr. 34–483.

⁸⁷ *Kelyje į nepriklausomybę*: Nepriklausomybės sąsiuviniai. 2012, Nr. 2 (2), p. 37–52 ir 2013, Nr. 1 (3), p. 40–60.

⁸⁸ Pagal 1990 m. vasario 14 d. posėdžio stenogramą.

*Lietuvos TSR konstitucijos bei įstatymų ribose.*⁸⁹ Kitu tą dieną priimtu nutarimu LTSR AT nusprendė „pripažinti šiuo metu veikiančią Lietuvos komunistų partiją“ 1940 m. birželio 25 d. Lietuvos vidaus reikalų ministerijoje įregistruotos Lietuvos komunistų partijos teisių perėmėja⁹⁰. Kadangi Lietuva buvo okupuota nuo birželio 15 d., LTSR AT nutarime nurodyta partijos registracija negalėjo reikšti, kad partija Lietuvoje atsirado teisėtai, o tik patvirtino jos sąsajas su okupacija.

1989 m. gruodžio 19–24 d. vykęs LKP (TSKP) suvažiavimas priėmė nutarimą dėl LKP atsiskyrimo nuo SSKP ir tapimo savarankiška, iš Maskvos nevaldoma partija. LKP (TSKP) nariai, kurie norėjo likti Sovietų Sąjungos komunistų partijoje, įkūrė atskirą „LKP ant TSKP platformos“ partiją. V. Sinkevičius šį įvykį yra įvertinęs taip: „LKP atsiskyrimas nuo SSKP reiškė, kad Sovietų Sąjunga neteko vieno svarbiausių įrankių, kurio pagalba valdė okupuotą Lietuvos teritoriją.“⁹¹

SSRS LDS 1989 m. gruodžio 24 d. priėmė nutarimą „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“. M. Gorbačiovo pasirašytame nutarime pripažįstama, kad „kartu su sutartimi buvo pasirašytas „slaptasis papildomas protokolai“ [t. y. vadinamasis Molotovo–Ribbentropo paktas. – Č. V. S.], kuriame buvo nustatytos susitarusiųjų šalių „interesų sferų“ ribos nuo Baltijos iki Juodosios jūros, nuo Suomijos iki Besarabijos“.

„5. Suvažiavimas konstatuoja, kad 1939 m. rugpjūčio 23 d. protokolu ir kitais slaptaisiais protokolais <...> buvo nustatytos TSRS ir Vokietijos „interesų sferų“ ribos, ir kiti veiksmai teisės požiūriu prieštaravo kai kurių trečiųjų šalių suverenumui ir nepriklausomybei. Suvažiavimas pažymi, kad tuo laikotarpiu TSRS santykiai su Latvija, Lietuva ir Estija buvo reguliuojami sutarčių sistema. Pagal 1920 metų taikos sutartis ir nepuolimo sutartis, sudarytas 1926–1933 metais, jų dalyviai įsipareigojo bet kokiomis aplinkybėmis savitarpiškai gerbti vienas kito suverenumą, teritorijos vientisumą ir neliečiamybę. Panašių įsipareigojimų Tarybų Sąjunga turėjo Lenkijai ir Suomijai.“

„7. TSRS liaudies deputatų suvažiavimas smerkia tai, kad buvo pasirašytas 1939 m. rugpjūčio 23 d. „slaptasis papildomas protokolai“ ir kiti slapti susitarimai su Vokietija. Suvažiavimas pripažįsta slaptuosius protokolus teisiškai nepagrįstais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento.“⁹²

Nutarimo priėmimas buvo labai svarbi pergalė, pasiekta Lietuvos piliečių išrinktų SSRS liaudies deputatų, kurie SSRS LSD veikė kaip įgaliotoji Tautos atstovų delegacija, kartu su Latvijos ir Estijos deputatais atkakliomis ir nuosekliomis pastangomis. Z. Šličytė yra įvertinusi, jog nutarimu „SSRS netiesiogiai pripažino, kad Estijos, Latvijos ir Lietuvos priklausymas SSRS neturi teisinio pagrindo“⁹³. Tai reiškė,

⁸⁹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 36–536.

⁹⁰ *Ibid.*, 1989, Nr. 36–537.

⁹¹ SINKEVIČIUS, 6 išnaša.

⁹² Prieiga per internetą: <<http://www.voruta.lt/nepamirskime-pirmosios-pergales/>>.

⁹³ Nepamirškime pirmosios pergalės. *Voruta*, 2010 m. sausio 10 d.

kad SSRS ne sutiks leisti joms atkurti nepriklausomybę, bet stengsis planuojama primesti sutartimi išlaikyti jas SSRS sudėtyje.

1990 M. SAUSIS.

LTSR AT PANAIKINA OKUPACINĖS KARIUOMENĖS KARIŲ BALSAVIMO TEISĘ LIETUVOJE. AT PREZIDIUMAS STABDO SSRS KONSTITUCINĖS PRIEŽIŪROS ĮSTATYMO GALIOJIMĄ LIETUVOJE

1990 m. sausio 6 d. Sąjūdžio Seimas priėmė nutarimą „Dėl požiūrio į dabartinę Lietuvos komunistų partiją“. Jame sakoma, kad Sąjūdis buvo ir yra politinė opozicija Lietuvos komunistų partijai, tačiau gali telktis bendram pasipriešinimui išorinės grėsmės atveju. Sąjūdis pritarė tiems LKP vadovybės veiksams, kurie gali būti naudingi nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės atkūrimui⁹⁴.

Kadangi LTSR AT nereagavo į atkurtos Demokratų partijos raginimą pakeisti pirmiau minėtą 1989 m. rugsėjo 29 d. nutarimą, kuris būtų leidęs rinkimuose į LTSR AT dalyvauti ir Lietuvoje dislokuotų SSRS kariuomenės dalinių kareiviams, šios partijos atstovų iniciatyvinė grupė lapkričio 15 d. užregistravo taip suformuluotą reikalavimą surengti referendumą: „Reikalaujame paskelbti referendumą, kurio metu Lietuvos TSR piliečiai pasisakytų, *ar kareiviai, nenuolatiniai Lietuvos TSR gyventojai, turi balsuoti rinkimuose į LTSR AT, ar ne.*“ Gruodžio 11 d. iniciatoriai perdavė LTSR AT prezidiumui šį siūlymą, paremtą daugiau negu 300 tūkstančių piliečių parašais. Norėdama išvengti referendumo, iniciatorių sutikimu⁹⁵ LTSR AT sausio 15 d. nutarimu⁹⁶ savo rugsėjo 29 d. nutarimo 2 dalį, kurioje buvo numatyta nenuolatinių gyventojų – SSRS kareivių ir kitų ne Lietuvos piliečių teisė dalyvauti rinkimuose, panaikino.

LTSR AT prezidiumas sausio mėn. priėmė du nutarimus, skirtus 1989 m. gegužės 18 d. pakeisto LTSR konstitucijos 70 straipsnio normai dėl SSRS įstatymų ir kitų valdžios institucijų teisės aktų galiojimo sąlygų ir galiojimo sustabdymo įgyvendinti. Sausio 15 d. jis priėmė sprendimą SSRS konstitucinės priežiūros įstatymą⁹⁷ ir SSRS Ministrų Tarybos nutarimą dėl SSRS taupomojo banko perdavimo SSRS valstybinio banko žinion⁹⁸ laikyti negaliojančiais Respublikos teritorijoje nuo jų priėmimo.

⁹⁴ *Lietuvos kelias*, 27 išnaša, p. 68.

⁹⁵ Pagal LTSR AT XVI sesijos 1990 m. sausio 15 d. posėdžio stenogramą, p. 20–22.

⁹⁶ *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 4-85.

⁹⁷ *Ibid.*, 1990, Nr. 4-95.

⁹⁸ *Ibid.*, 1990, Nr. 4-94.

1990 M. VASARIS.

LTSR AT ĮVERTINA 1940 M. LIETUVOS OKUPACIJĄ IR ANEKSIJĄ KAIP TARPTAUTINIUS NUSIKALTIMUS

1990 m. vasario 7 d. priimtu nutarimu „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“⁹⁹ LTSR AT patvirtino LTSR AT prezidiumo liepos 18 d. sudarytos komisijos rugpjūčio 22 d. paskelbtas išvadas¹⁰⁰. Nutarimo preambulėje LTSR AT konstatavo, kad 1940 m. liepos 14–15 d. vadinamojo liaudies seimo rinkimai vyko pažeidžiant Lietuvos Respublikos Konstituciją, *pasmerkė „agresiją prieš Lietuvą“*, įvertino *„jos okupaciją ir aneksiją kaip tarptautinius nusikaltimus, kuriuos 1940 metais įvykdė stalininė TSRS, realizuodama savo 1939 metų slaptuosius protokolus su hitlerine Vokietija“*.

Preambulėje pasakyta, jog LTSR AT atsižvelgia į tai, kad „TSRS liaudies deputatų suvažiavimas 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimu šiuos [Vokietijos ir SSRS. – Č. V. S.] slaptuosius susitarimus *pripažino teisiškai nepagrįstais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento*“, ir, *„siekdama likviduoti šių susitarimų pasekmes Lietuvai ir atkurti pažeistas Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos teises, kurias Tarybų Rusija amžiams pripažino 1920 m. liepos 12 d. Tarybų Rusijos ir Lietuvos Taikos sutartimi“*, nutaria:

„1. Paskelbti, kad Lietuvos Liaudies Seimo 1940 metų liepos 21 dienos Lietuvos įstojimo į TSRS deklaracija <...> *yra neteisėta ir negaliojanti*.

2. Pareikšti, kad *TSRS 1940 metų rugpjūčio 3 dienos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą“*, grindžiamas Lietuvos Liaudies Seimo 1940 metų liepos 21 dienos deklaracija, *yra neteisėtas ir Lietuvos juridiskai nesaisto*.“¹⁰¹

„3. Pasiūlyti Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungai *pradėti dvišales derybas dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės atstatymo*.“

Šį nutarimą reikia išsamiau aptarti ir įvertinti. Nutarimo preambulėje LTSR AT pažymėjo, kad ji atsižvelgia į SSRS LDS 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimą „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“, kurio ištraukos jau cituotos *šioame straipsnyje*.

Kaip minėta, SSRS LDS, būdamas aukščiausioji SSRS valdžios institucija, savo 1989 m. gruodžio 24 d. nutarimu pasmerkė SSRS ir Vokietijos slaptuosius susitarimus ir interesų sferų pasidalijimą, pripažino susitarimus negaliojančiais nuo jų pasirašymo, taip pat pripažino, nors ir aptakiai, kad jie buvo nukreipti prieš Baltijos valstybių suverenitetą ir prieštaravo su jomis pasirašytoms sutartims. LTSR AT, taip pat būdama SSRS valdžios institucija, vasario 7 d. priėmė nutarimą dėl SSRS ir Vokietijos 1939 m. slaptųjų susitarimų pasekmių likvidavimo. Tai tarsi atitiko SSRS

⁹⁹ *Ibid.*, 1990, Nr. 8-182.

¹⁰⁰ Jau minėta, jog dėl komisijos išvadų SSKP CK grasino, kad lietuvių tauta praras gyvybingumą.

¹⁰¹ Žodis „nesaisto“ svarstymo metu įrašytas V. Landsbergio pasiūlymu (pagal posėdžio stenogramą).

centralizuotos valdžios grandžių hierarchinį veikimo būdą: SSRS centrinė valdžios institucija priima nutarimą, o marionetinė respublikos institucija klusniai jį atkartoja, nebent detales pritaiko prie vietos situacijos.

Tačiau LTSR AT vasario 7 d. nutarime SSRS LDS nutarimą ne atkartojo, bet juridškai (SSRS teisės požiūriu) iš esmės išplėtojo jį. Ji ne tik įvardijo pačios SSRS Lietuvai sukeltas slaptųjų sandėrių su Vokietija pasekmes – 1940 m. SSRS įvykdytą Lietuvos Respublikos okupaciją ir aneksiją, bet ir įvertino *jas bei pasmerkė kaip tarptautinius nusikaltimus*. LTSR AT savo nutarime įvertino ir SSRS nusikaltimus maskavusius veiksmus, t. y. vadinamojo liaudies seimo deklaraciją ir SSRS įstatymą dėl Lietuvos „priėmimo“ į SSRS, – pripažino juos neteisėtais ir negaliojančiais, Lietuvos juridškai nesaistančiais.

Taip LTSR AT, būdama oficiali SSRS valdžios įstaiga, vasario 7 d. pripažindama, kad Lietuvos Respublika tebėra SSRS okupuota ir aneksuota, kartu pripažino ir visų okupacijos padarinių, įskaitant SSRS primestus jos valdžios surogatinius darinius – *Lietuvos TSR, jos konstituciją, ir pačios LTSR AT tęstinį neteisėtumą nuo 1940 metų*.

Vasario 7 d. nutarimas dėl išsamaus ir objektyvaus SSRS įvykdytos nusikaltamos okupacijos ir aneksijos, jų padarinių įvertinimo ir neteisėtumo pripažinimo buvo labai reikšmingas ir tapo papildoma atrama siekiant atkurti valstybės nepriklausomybę. Tačiau tuometiniai LKP lyderiai, ignoruodami principą, kad iš neteisės teisė neatsiranda, norėdami dar labiau sureikšminti vasario 7 d. nutarimą, net ir praėjus keliolikai metų savo knygoje jį pristato vos ne kaip Lietuvos valstybės atkūrimo teisės aktą. A. Brazauskas savo knygoje rašė: „Šiuo nutarimu, paneigdami vadinajamąjį Lietuvos įstojimą į Tarybų Sąjungą, mes [? – Č. V. S.] iš esmės jau *pripažinome* [? – Č. V. S.] *Lietuvą nepriklausoma valstybe*, nutiesėme jai kelią šiam žingsniui. *Kovo 11 d.* susirinkus naujai, demokratiškai išrinktai Aukščiausiajai Tarybai *beliko iškilmės – paskelbti iškilmingą aktą ir apsikabinti...*“¹⁰² V. Beriozovas vasario 7 d. nutarimą taip pat traktavo kaip teisės aktą, „*suteikusi juridinį pagrindą Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui*“¹⁰³. Atrodo, kad jie nesuprato, jog vienintelis teisinis pagrindas atkurti nepriklausomą valstybę galėjo būti tik tarptautinės teisės normos ir būsimuose laisvuose rinkimuose išrinktai Tautos atstovybei suteiktas mandatas.

Po vasario 7 d. LKP deputatai svarstė ketinimą vasario 16 d. LTSR AT neeilinėje sesijoje paskelbti Nepriklausomybės atkūrimo aktą¹⁰⁴. Juos stebino tai, kad V. Landsbergis ir Sąjūdžio „aktyvistai“ tam būtų priešinęsi¹⁰⁵. V. Landsbergis prisimena: „Šiek tiek baiminomės, kad jie [t. y. LKP. – Č. V. S.] nepaskelbtų kokios nors *netikros nepriklausomybės*.“¹⁰⁶ Iš tikrųjų, jeigu neteisėto statuso LTSR AT būtų paskelbusi Lie-

¹⁰² BRAZAUSKAS, A. *Apsisprendimas: 1988–1991*. Vilnius: Vaga, 2004, p. 195.

¹⁰³ BERIOZOVAS, V. *Ėjau minų lauku: prisiminimai*. Vilnius: Mūsų gairės, 2014, p. 137.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 139.

¹⁰⁶ LANDSBERGIS, 74 išnaša, p. 150.

tuvos nepriklausomybę, būtų ją diskreditavusi, nes toks paskelbimas būtų neturėjęs jokios teisinės galios ir tik būtų sukėlęs teisinį netikrumą.

Atskirai reikia aptarti vasario 7 d. nutarimo 3 punktą, kuriame LTSR AT Sovietų Sąjungai pasiūlė pradėti derybas. Jis buvo pozityvus, tačiau jo formuluote siūlomos derybos tiesiogiai neapibrėžtos. Tad apie priėmimo metu jam suteiktą prasmę turime spręsti iš LTSR AT posėdžio stenogramos. Teikdamas 3 punkto redakciją V. Landsbergis pabrėžė „valingą valstybinio suvereniteto teisių atsiėmimą, atmetant buvusį ar tebesantį neteisėtumą“. „**Po to jau seka realūs žingsniai: susitarimai, derybos, nepriklausomybės realizavimas.**“¹⁰⁷

M. Gorbačiovas šio nutarimo 3 punkto formuluotę galėjo traktuoti kaip jo planus atitinkantį siūlymą pradėti LTSR derybas su „SSRS centrine valdžia“ dėl „atsiskyrimo nuo SSRS“ ir „suverenios“ Lietuvos statuso vadinamojoje naujojoje Sovietų Sąjungoje. LKP lyderiai derybų iniciatyvai pritarė, tačiau norėjo patys jas vesti. Mat tuo metu LTSR AT pirmininkas A. Rūūtėlis su M. Gorbačiovu jau aptarinėjo derybų detales¹⁰⁸. A. Brazauskas derybų pasiūlymą vasario 7 d. nutarimo 3 punkte yra įvertinęs taip: „Faktiškai tai jau buvo beveik nepriklausomybės konstatavimas: oficialus Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas buvo pateiktas Tarybų Sąjungos lygiu ir jau raginama *derybomis svarstyti, ar Lietuvos „įstojimas“ į Tarybų Sąjungą buvęs teisėtas.*“¹⁰⁹

Po to, kai buvo priimtas vasario 7 d. nutarimas, kai kurie Lietuvos deputatai nuo Sąjūdžio SSRS LDS ketino patys Maskvoje vesti derybas „dėl sąlygų ir tvarkos Lietuvos Respublikos nepriklausomybei atstatyti“, kuriose kompetenciją turėtų Sąjūdžio pozicijoms atstovaujantys deputatai. Tokią Sąjūdžio deputatų iniciatyvą autorius vertina kaip klaidą.

Vasario 12 d. LTSR AT priėmė įstatymą dėl LTSR konstitucijos skirsnio „Ekonominė sistema“ 10, 11 ir 12 straipsnių pakeitimų¹¹⁰. LTSR konstitucijos 11 straipsnį, kuriame buvo nustatyta išimtinė Respublikos nuosavybė, LTSR AT *pakeitė antrą kartą*. Po jo pirmojo pakeitimo 1989 m. gegužės 18 d. straipsnis turėjo dvi dalis. Pirmojoje dalyje buvo nustatyta, trumpai tariant, kad žemė ir visa gamtinė aplinka yra išimtinė Respublikos nuosavybė, o antrojoje – kad ūkio gamybos priemonės ir visa infrastruktūra yra Respublikos turtas ir priklauso jos jurisdikcijai (tikslus straipsnio tekstas jau cituotas).

Po LTSR konstitucijos pakeitimo vasario 12 d. 11 straipsnio antrosios dalies atsisakyta. Kodėl atsisakyta infrastruktūrą perimti į LTSR jurisdikciją, paaiškėja iš LTSR AT dar 1989 m. lapkričio 4 d. patvirtinto pareiškimo „Dėl TSRS įstatymo „Dėl

¹⁰⁷ LTSR AT XVII sesijos 1990 m. vasario 7 d. posėdžio stenograma, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos skaityklos fondai, p. 54–56, 60–61.

¹⁰⁸ LAURINAVIČIUS; SIRUTAVIČIUS, 9 išnaša, p. 498–500.

¹⁰⁹ BRAZAUSKAS, 102 išnaša, p. 197.

¹¹⁰ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 7-165.

nuosavybės TSR Sąjungoje¹¹¹. Tuomet SSRS AT svarstant savo įstatymo „Dėl nuosavybės TSR Sąjungoje“ projektą LTSR AT pareiškė, kad SSRS AT įstatymo projekto straipsniai dėl respublikų nuosavybės santykių su SSRS Lietuvai nepriimtini, nes iš esmės prieštarauja LTSR konstitucijos 11 straipsniui ir ekonominio savarankiškumo įstatymui, priimtiems 1989 m. gegužės 18 d. SSRS priėmus svarstomą projektą, LTSR AT būtų buvusi priversta sustabdyti jo galiojimą, todėl ji nutarė: „Siekdama išvengti kraštutinių sprendimų, LTSR AT siūlo įstatymu „Dėl nuosavybės TSR Sąjungoje“ įtvirtinti respublikų nuosavybės teisę į žemę, kitus gamtos išteklius ir jų teritorijose esantį valstybinį turtą.“ Taigi LTSR AT pasiūlė kompromisą – SSRS AT priėmus įstatymą, kuris atitiktų LTSR konstitucijos 11 straipsnio pirmąją dalį, LTSR AT atsiskyktų šio straipsnio antrosios dalies dėl visos infrastruktūros nuosavybės. Nors vasario 12 d. LTSR AT ir panaikino LTSR konstitucijos 11 straipsnio antrąją dalį, vasario 13 d. ji priėmė LTSR banko įstatymą¹¹², kurio 1 straipsnyje skelbta: „Lietuvos bankas yra centrinis Respublikos bankas, *nuosavybės teise priklausantis Lietuvos valstybei*.“

1990 m. vasario 14 d. LTSR AT paskutiniame savo gyvavimo posėdyje priėmė nutarimą „Dėl TSRS ginkluotųjų pajėgų statuso Respublikoje ir Lietuvos TSR piliečių karinės tarnybos“. Jame ji konstatavo, kad TSRS ginkluotųjų pajėgų buvimas Lietuvos TSR teritorijoje yra juridiskai neapibrėžtas, ir paskelbė, kad bet kokie ginkluotųjų pajėgų veiksmai, galintys trukdyti LTSR valstybinės valdžios ir valdymo organams vykdyti savo funkcijas, bus įvertinami kaip karinis kišimasis į LTSR vidaus reikalus¹¹³.

Vasario 14 d. baigdamas paskutinį LTSR AT posėdį A. Brazauskas pasakė: „Mes įsitikinome, koks nelengvas kelias į teisinę valstybę, į tikrą parlamentą“, ir pripažino, kad „Respublikos Aukščiausiosios Tarybos žingsnius šiuo keliu stimuliuo Lietuvos tautinis atgimimas ir jam pasišventę žmonės, Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio politinių akcijų įtaiga ir konstruktyvumas“. 1989 m. gegužės 18 d. ir vėliau LTSR AT padarytas LTSR konstitucijos pataisas jis įvertino kaip turinčias „principinę reikšmę *einant į mūsų tikslą – Respublikos politinį ir ekonominį savarankiškumą*“¹¹⁴. A. Brazauskas *nepitarė neatidėliotinam nepriklausomybės atkūrimui*, nes tai „nepaprastai sukrėtų ir sutrikdytų Lietuvos gyvenimą, bet ir jo pasekmės vargu ar būtų tos, kurių tikimės“¹¹⁵.

Tuo metu dauguma Lietuvos žmonių laukė ir tikėjosi, kad artėjančiuose laisvuose rinkimuose išrinkta Lietuvos Aukščiausioji Taryba neatidėliotinai paskelbs nepriklausomos valstybės atkūrimo aktą. Lietuvos gyvenimas tikrai būtų buvęs nepaprastai sukrėstas ir sutrikdytas, jeigu išrinktoji Lietuvos Aukščiausioji Taryba būtų

¹¹¹ Pareiškimas „Dėl TSRS įstatymo „Dėl nuosavybės TSR Sąjungoje“ yra LTSR AT nutarimo Nr. 32-435 priedėlis.

¹¹² *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 7-172.

¹¹³ *Ibid.*, 1990, Nr. 8-194.

¹¹⁴ LTSR AT septynioliktosios sesijos 1990 m. vasario 14 d. stenograma, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos skaityklos fondai, p. 473–474.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 476.

paskelbusi ne nepriklausomybę, o koki nors pereinamąjį etapą į nepriklausomybę, kaip vėliau, 1990 m., nusprendė ETSR ir Latvijos TSR aukščiausiosios tarybos.

PROCESO SAMPRATA: IŠVADOS

1. Lietuvos tarptautinės ir konstitucinės teisės ekspertų vertinimu, Lietuvą okupavusios Sovietų Sąjungos įsteigtas Lietuvos Respublikos teritorijoje surogatinis pseudovalstybinis darinys LTSR ir jos marionetinė valdžios įstaiga LTSR AT buvo neteisėti, skirti tariamajam LTSR „valstybingumui“ imituoti, SSRS įvykdytai Lietuvos okupacijai ir aneksijai maskuoti. LTSR konstitucija Lietuvai buvo ne konstitucija, o tik SSRS konstitucijos klonas – teritorinio lygmens SSRS „pagrindinis įstatymas“, įforminęs jos okupuotos ir aneksuotos Lietuvos teritorijos administravimo modelį.

2. 1988–1989 m. laikotarpiu Sąjūdis, viešindamas Lietuvos prievartinio inkorporavimo į Sovietų Sąjungą 1940 m. neteisėtumą, LTSR konstitucijos ir LTSR AT neteisėtumo išskirtinai nepabrėždavo. Sąjūdis siekė jų transformacijos kaip SSRS paskelbtos pertvarkos įgyvendinimo LTSR, norėdamas tai panaudoti okupuotos Lietuvos laisvinimui. Sąjūdis savo veiklą pradėjo tuo metu, kai su TSKP pritarimu Mokslų akademija jau buvo parengusi LTSR konstitucijos pakeitimo projektą. Jis darė nuolatinį politinį spaudimą stagnuojančiai TSKP ir jos kontroliuojamai LTSR AT, kad šios, pasinaudodamos savo statusu SSRS valdžios sistemoje, pagal Sąjūdžio siūlymus fiktyvioje LTSR konstitucijoje formaliai įtvirtintų ekonominį ir tam tikrą teisinį-politinį LTSR savarankiškumą – vadinamąjį suverenitetą SSRS sudėtyje.

3. Sąjūdžio dokumentuose tikrasis politinis tikslas – Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimas iki 1989 m. vasario mėn. nebuvo tiesiogiai įvardijamas. Sąjūdžio politinių dokumentų nuostatos ir teikiami pasiūlymai dėl LTSR konstitucijos straipsnių keitimo buvo formuluojami kaip įgyvendinantys Lietuvos TSR „suverenitetą“ Sovietų Sąjungos sudėtyje. Tokiu pavidalu jie atitiko SSKP planuojamos „suverenų respublikų suverenioje federacinėje Sovietų Sąjungoje“ konstitucinės reformos tikslą. Tad jie galėjo būti LTSR AT priimami ir Kremliaus toleruojami. Tačiau tai buvo rizikinga: „LTSR suverenitetą Sovietų Sąjungos sudėtyje“ M. Gorbačiovo vadovaujama SSRS galėjo pripažinti Sąjūdžio ir TSKP siekiamu bendru Lietuvos tikslu, SSRS centrinės valdžios ir LTSR valdžios derybomis primesti sutartinius „pereinamojo laikotarpio“ sąjunginius santykius su federacine Sovietų Sąjunga, „garantuodama“ ateityje iliuzinę apsisprendimo teisę referendumu ir „išstojimą“ iš SSRS pagal numatytą „(ne)išstojimo“ įstatymą.

4. Sąjūdis reikalavo, kad LTSR ekonominį ir politinį-teisinį savarankiškumą įtvirtinantys LTSR konstitucijos pakeitimai pagal Mokslų akademijos parengtą ir Aukščiausiosios Tarybos prezidento KTS patobulintą ir Sąjūdžio remiamą projektą būtų priimti jau 1988 m. lapkričio mėn. sesijoje. Tačiau TSKP vadovybė esminių konstitucijos pakeitimų svarstymą blokavo, sukeldama aštrų konfliktą su Sąjūdžiu ir visuomenės pasipiktinimą. LTSR AT lapkričio mėn. patvirtino TSKP atstovaujančių

deputatų ir LTSR administracijos atstovų komisiją, kuri turėjo neva patobulinti *KTS projektą*, o iš tikrųjų – parengti jam alternatyvų projektą. Todėl Sąjūdžio Seimas pareiškė, kad Sąjūdis savarankiškai tobulina Lietuvos konstitucijos projektą.

5. Sąjūdžio Seimo tarybos ir Kauno tarybos BKK 1989 m. sausio mėn. viduryje parengė iš esmės nepriklausomos *Lietuvos valstybės, bet ne LTSR, konstitucijos* projektą. Projekto formuluotės jau reglamentavo ne „LTSR suvereniteto SSRS sudėtyje“ įtvirtinimą, bet *nepriklausomybę atkuriančios Lietuvos valstybės laikinuosius konstitucinius pagrindus*. Tad šis Sąjūdžio projektas vertintinas kaip *išankstinis Lietuvos Respublikos Laikinosios Konstitucijos projekto ruošinys*, skirtas Sąjūdžio planuojamam nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimui. Projektas negalėjo būti priimtinas TSKP kontroliuojamai LTSR AT svarstyti, todėl Sąjūdis jo oficialiai netvirtino ir LTSR AT neteikė, bet 1989 m. sausio 26 d. paskelbė visuomenei „Kauno laike“ ir „Atgimime“.

6. TSKP 1989 m. vasario mėn. pabaigoje „Tiesoje“ paskelbė ir atskira knygele išleido savo atstovų komisijos parengtą LTSR konstitucijos projektą, alternatyvų KTS parengtajam. TSKP projektas atitiko M. Gorbačiovo planuojamos „suverenių respublikų suverenioje federacinėje Sovietų Sąjungoje“ konstitucinės reformos modelį ir jau padarytus SSRS konstitucijos pakeitimus. Jame buvo numatytas *suvaržytas LTSR savarankiškumas*, taip pat numatyta LTSR sąjunginės sutarties su SSRS pagrindu įtvirtinti LTSR integraciją į SSRS, dominuojant jos centrinei valdžiai, tiesiogiai (be LTSR AT registracijos) galiojant SSRS įstatymams, ir tokias pat SSRS respublikų piliečių teises Lietuvoje, kaip Lietuvos TSR piliečių. Projekte taip pat buvo numatyta ne demokratiškai – iš dalies tiesioginiais rinkimais ir deleguojant įvairių organizacijų atstovus – formuojama *aukščiausioji įstatymų leidžiamoji valdžios institucija – LTSR LDS*, taip pat ne tiesiogiai piliečių, bet LDS renkama LTSR AT, kuri neturėtų įstatymų leidybos įgaliojimų, bet vykdytų antraeilės svarbos funkcijas tarp suvažiavimų. Sąjūdžiui TSKP projektą griežtai sukritikavus, valdančioji partija jo svarstymo LTSR AT nepradėjo.

7. Sąjūdis nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą kaip savo galutinį politinį tikslą paskelbė 1989 m. vasario 16 d. Kaune Sąjūdžio Seimo priimtoje deklaracijoje. Sąjūdis skelbė, kad jis reiškia Tautos ryžtą taikiu būdu atkurti savo teises ir žengia teisinio, politinio ir kultūrinio Lietuvos savarankiškumo keliu į jos valstybinį suverenitetą, *neapsiribodamas daliniais pasiekimais*. Deklaracija ženklino esminį Sąjūdžio politikos išraiškos posūkį – nuo „pertvarkos diskurso“ į „nepriklausomybės diskursą“. 1989 m. balandžio 1 d. pareiškimė Sąjūdis dar aiškiau atskyrė fiktyvaus „suvereniteto SSRS sudėtyje“ ir Lietuvos valstybinio suvereniteto sampratas – jis pabrėžė, kad *valstybės suverenitetas pagal tarptautinę teisę yra valstybės nepriklausomybė*, kad negali būti suverenios valstybės kitos valstybės sudėtyje ar iš dalies suverenios valstybės.

8. Sąjūdžiui laimėjus rinkimus į SSRS LDS ir pasikeitus Sąjūdžio ir TSKP politinių jėgų santykiui, pastaroji buvo priversta imtis iš esmės, o ne kosmetiškai įtvirtinti „LTSR suverenitetą“ LTSR konstitucijoje. Tariamojo LTSR suvereniteto, kaip

reliatyvaus savarankiškumo, pagrindus LTSR AT formaliai įgyvendino jau 1989 m. gegužės 18 d. priimdama Sąjūdžio parengtus keturis LTSR konstitucijos naujos redakcijos straipsnius ir deklaraciją „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“. Priimtuo- se straipsniuose buvo nustatyta: žemės, jos gelmių, vandenių, oro erdvės, transporto, energetikos ir ūkio infrastruktūros bei bankų išimtinė LTSR nuosavybė; vien LTSR pilietybė (be SSRS pilietybės); Lietuvos piliečių teisės pagal tarptautinės teisės aktus; išskirtinis SSRS AT priimtų įstatymų galiojimas ir tik jos registruotų atskirų SSRS įstatymų galiojimas.

9. Sąjūdžio pastangomis LTSR AT 1989 m. gegužės 18 d. priimti LTSR „suvereniteto“ įtvirtinimo įstatymai ir visi vėliau priimti LTSR (ne)teisės aktai turėjo tik politinę, bet ne teisinę vertę ir Lietuvos TSR (ne)teisinės padėties niekaip nekeitė. Formaliai įgyvendinamas LTSR savarankiškumas jos konstitucijoje nebuvo nei tariamojo LTSR valstybingumo kūrimo etapas, nei teisinio Lietuvos valstybės atkūrimo tarpinis etapas. Tai buvo tik SSRS unitarinės (vientisos) valdžios sandaros transformacija Lietuvos teritorijoje – SSRS centrinės valdžios institucijų tiesioginio valdymo įgaliojimų „perėmimas“ į LTSR vietos valdžios institucijų dispoziciją. Kartu buvo ardomi pusės amžiaus trukmės LTSR vietos valdžios visiško paklusnumo SSRS centrinėms valdžios institucijoms santykiai.

10. LTSR AT vykdytą LTSR savarankiškumo SSRS sudėtyje formalaus įtvirtinimo LTSR konstitucijoje procesą, nors jį forsavo Tautos remiamas Sąjūdis, nėra jokio pagrindo vertinti kaip Lietuvos konstitucinį procesą ar apskritai kaip parlamentinį konstitucinį procesą okupuotoje Lietuvoje. *Tai buvo teisėtų pozityvių režimo pokyčių Lietuvoje politinis procesas, vykęs Sąjūdžiui pasinaudojant Lietuvai primestais surogatiniais SSRS teisinės sistemos įrankiais. Tas kvazikonstitucinis procesas silpnino okupacinį režimą Lietuvos teritorijoje. Daliniai jo pasiekimai buvo politiniai, bet ne teisiniai Lietuvos pasiekimai, mažinę kliūtis jos kelyje į galutinį tikslą – nepriklausomybę.*

11. Lietuvos deputatų delegacijos, kurios daugumą sudarė Sąjūdžio atstovai, aukščiausioje SSRS valdžios asamblėjoje – SSRS LDS pastangomis, padedant Estijos ir Latvijos deputatams, 1989 m. gruodžio 24 d. buvo priimtas nutarimas dėl vadinamųjų Molotovo–Ribbentropo slaptųjų protokolų. M. Gorbačiovo pasirašytu nutarimu SSRS pripažino, kad Sovietų Sąjungos ir Vokietijos 1939–1940 m. slaptieji protokolai buvo neteisėti ir negaliojantys nuo jų pasirašymo ir kad jie „teisės požiūriu prieštaravo trečiųjų šalių suverenumui ir nepriklausomybei“. Tačiau nutarime nebuvo iš to sandėrio kilusių neteisėtų SSRS veiksmų ir jų tiesioginių padarinių Lietuvai, Latvijai ir Estijai pripažinimo ir įvertinimo.

12. LTSR AT, būdama oficiali aukščiausioji SSRS valdžios vietinė institucija okupuotoje Lietuvoje, savo 1990 m. vasario 7 d. nutarimu papildė ir sukonkretino 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS LDS nutarimą. Šiame nutarime ji pripažino 1940 m. SSRS įvykdytą agresijos prieš Lietuvą faktą, o jos *okupaciją ir aneksiją – tarptautiniais nusikaltimais*. Ji paskelbė savo marionetinio pirmtako – vadinamojo liaudies seimo

1940 m. liepos 21 d. Lietuvos „įstojimo“ į SSRS deklaraciją neteisėta ir negaliojanti, Lietuvos niekuo nesaistančia. Pažymėtina, kad tokiu būdu *LTSR AT pripažino ir vadinamojo liaudies seimo 1940 m. „priimtos“ LTSR konstitucijos, ir pačios LTSR AT tęstinį neteisėtumą.*

13. 1990 m. vasario 7 d. nutarimas, kuriuo LTSR AT netiesiogiai pripažino nuo 1940 m. esanti neteisėta SSRS įsteigta Lietuvos okupacijos priedangos institucija, buvo reikšmingas politiškai. Jo priėmimas reiškė, kad SSRS oficialiai ir galutinai neteko LTSR AT kaip savo valdžios marionetinio įrankio Lietuvoje. Realiu SSRS valdžios įrankiu teliko okupacinė kariuomenė. Kartu reikia pripažinti, kad už vasario 7 d. nutarimą balsavę neteisėtos LTSR AT deputatai, kaip Lietuvos piliečiai, padarė teisingą ir Lietuvai naudingą darbą.

14. Kadangi iš neteisės teisė neatsiranda, LTSR AT 1989 m. gegužės 18 d. deklaracija „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ ir 1990 m. vasario 7 d. nutarimas nebuvo Lietuvos valstybės atkūrimo teisės aktai ir jokio *teisinio pagrindo atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę jie nesukūrė ir negalėjo sukurti.* Vienintelis teisinis pagrindas atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę tebuvo okupacijos padarinius pašalinti reikalavusios tarptautinės teisės normos ir laisvuose rinkimuose išrinktiems Tautos atstovams suteiktas jos suvereninę valią išreiškiantis mandatas atkurti valstybės nepriklausomybę.

15. Pažymėtina, kad visi LTSR savarankiškumą LTSR konstitucijoje įtvirtinę įstatymai ir nutarimai, priimti TSKP kontroliuojamoje LTSR AT, nesustabdė faktiško SSRS konstitucijos taikymo Lietuvos teritorijoje, tik pakeitė ir suvaržė jo mechanizmą. Jie tiesiogiai negriovė M. Gorbačiovo plano sukurti suverenių SSRS respublikų federaciją ir nepažeidė jo reikalavimo „*viską spręsti tik federacijos rėmuose, visiems kartu*“ ribų. Todėl nebuvo nei ultimatyvių Kremliaus reikalavimų LTSR vietos valdžiai juos atšaukti, nei SSRS prezidentinio valdymo įvedimo, nei ekonominės blokados, nei kitų tiesioginių sankcijų.

16. TSKP iki teisėtos Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos išrinkimo (po atsiskyrimo nuo SSKP – savarankiškos LKP) vadovybė laikėsi M. Gorbačiovo reikalavimo siekti „suvereniteto“ tik respublikų federacijoje. Jie buvo už LTSR politinio ir ekonominio savarankiškumo stiprinimą kaip „realios politikos“ ilgalaikį tikslą Lietuvai – Sovietų Sąjungos sudėtyje savarankiškomis LTSR institucijoms derybomis su SSRS institucijomis iš pastarųjų perimti valstybinių funkcijų vykdymą („kaupiant nepriklausomybę“) ir ilgainiui pasiekti faktinę valstybės nepriklausomybę. Jie buvo *prieš Sąjūdžio planuojamą neatidėliotiną nepriklausomybės paskelbimą* išrinkus Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą. Tik artėjant pirmajam išrinktos naujosios Aukščiausiosios Tarybos posėdžiui, kai su Sąjūdžio programa išrinkti deputatai rengė nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo teisės aktų projektus, LKP CK pakeitė savo poziciją ir nusprendė, kad ir su partijos politine platforma išrinkti deputatai balsuos už tuos aktus.

17. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas 1990 m. kovo 11-ąją priimtu Aktu „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ visiškai nutraukė Lietuvą okupavusios Sovietų Sąjungos konstitucijos ir jos kloną – LTSR konstitucijos (su visu įtvirtintu LTSR savarankiškumu) *neteisėtą veikimą* Lietuvoje. 1990 m. kovo 11 d. priimti pamatiniai Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo dokumentai *pradėjo 1918–1940 m. nepriklausomos Lietuvos Respublikos konstitucinės raidos proceso, pertraukto 1940–1990 m. okupacijų, naują etapą, neturintį jokių teisinių sąsajų su okupuotoje Lietuvoje vykusiu pseudovalstybinio darinio – LTSR konstitucijos keitimo procesu.*

18. Nei Sąjūdžio atstovų ir patyrusių Lietuvos teisininkų dalyvavimas 1990 m. kovo 11 d. nutrauktame SSRS primestos neteisėtos LTSR konstitucijos keitimo procese ir atnaujintame atkurtos Lietuvos Respublikos konstitucinės teisėkūros procese, nei kovo 11 d. įsigaliojusio Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo dalies formuluočių panašumas į LTSR konstitucijos keitimo formuluotes, nei išvelgiamas kai kurių teisinių idėjų tęsinys nesuteikia teisinio pagrindo abu skirtingus procesus traktuoti kaip bendrą tęstinį Lietuvos konstitucinės kūrybos (ar konstitucionalizmo) procesą.

19. Vienintelė Lietuvos konstitucinės kūrybos apraiška per visą okupacijos laikotarpį tebuvo Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracija, kuri „vertintina kaip Lietuvos valstybės tęstinumą liudijantis teisės aktas, kaip Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo pagrindinis dokumentas ir kaip teisės aktas, kuriame nurodyti nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos valstybės konstituciniai pagrindai“¹¹⁶.

¹¹⁶ SINKEVIČIUS, V. Įstatymo dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos vaidmuo ir vieta Lietuvos teisės sistemoje. *Parlamento studijos*, 2004, Nr. 1.

THE CONSOLIDATION OF THE ALLEGED SOVEREIGNTY IN THE CONSTITUTION OF THE LITHUANIAN SSR IN 1988–1990: PROCESS AND CONCEPT

Česlovas Vytautas STANKEVIČIUS

Summary

The author of the article is a signatory to the Act of Independence of Lithuania, the former chairperson of the Kaunas Sąjūdis Council, the Vice-President of the Supreme Council (Reconstituent Seimas) of the Republic of Lithuania, an ambassador and a participant of the negotiations on the interstate relations between the Republic of Lithuania and the Soviet Union, as well as between Lithuania and the Russian Federation.

In this article, the author analyses and assesses the process how the alleged sovereignty of the Lithuanian SSR was nominally established in the constitution of the Lithuanian SSR through the efforts of the Lithuanian Reform Movement, *Sąjūdis*. This process took place from the beginning of June 1988 to 14 February 1990. The puppet Supreme Soviet (Council) of the Lithuanian SSR nominally implemented the alleged Lithuanian SSR sovereignty in its constitution under the strong pressure of *Sąjūdis*. The author reveals both, the development and context of the process mending of the Lithuanian SSR constitution, as well as the essence and meaning of the process by analysing documents of *Sąjūdis* and laws passed by the Supreme Soviet (Council) of the Lithuanian SSR.

The author arrives at the conclusions that, in legal terms, the implementations of nominal autonomy of the Lithuanian SSR, in legal terms, was neither a stage of the alleged statehood of the Lithuanian SSR, nor an intermediate stage of restoration *de jure* of the Republic of Lithuania. The amendments of the constitution of the Lithuanian SSR do not provide a ground for considering them neither as a legal constitutional process of Lithuania, nor as a parliamentary process in general, since they were carried out by the unlawful Supreme Soviet (Council) of the Lithuanian SSR in the unlawful constitution of the Lithuanian SSR. In fact, it was a rightful political process, which resulted in the fundamental positive changes in occupied Lithuania. *Sąjūdis* succeeded in achieving such a result by employing the Supreme Soviet (Council) of the Lithuanian SSR and its surrogate constitution as tools to weaken the occupational regime in Lithuania. The implementation of formal Lithuanian SSR sovereignty within the USSR restricted the direct governing power of the central organs of the USSR in the occupied Lithuania. It made the local authorities autonomous and disturbed the mechanism of the obedience by the local government units to the government bodies of Soviet Union in Moscow.

PASAULIO KONSTITUCINĖS JUSTICIJOS KONFERENCIJOS IV KONGRESAS

Pasaulio konstitucinės justicijos konferencijos IV kongresas, kurį surengė Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas kartu su Europos Tarybos Europos komisija „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisija), vyko 2017 m. rugsėjo 11–14 d. Vilniuje, Nacionalinėje dailės galerijoje. Jo tema – „Teisės viršenybė ir konstitucinė justicija šiuolaikiniame pasaulyje“.

IV kongreso dalyviai keturiuose atvirose ir vienoje uždaroje sesijose turėjo galimybę diskutuoti šiomis temomis: 1-oji sesija. Teisės viršenybės sampratų įvairovė; 2-oji sesija. Nauji iššūkiai teisės viršenybei; 3-ioji sesija. Teisė ir valstybė; 4-oji sesija. Teisė ir žmogus; 5-oji sesija (uždara). Konstitucinių teismų nepriklausomumas.

Kiekviena sesija buvo suskirstyta į keturias dalis: moderatoriaus įžanginė kalba; pagrindinis pranešimas; komentatoriaus pranešimas; diskusijos.

Sesijų moderatoriai įžanginėse kalbose pristatė sesijų temas, vėliau vadovavo diskusijoms.

Kiekvienoje sesijoje buvo pristatyti pagrindiniai pranešimai (25 minučių trukmės). Juose, remiantis klausimyno, kurį šalys užpildė iki IV kongreso pradžios, atsakymais, buvo nurodytos ryškiausios bendros tendencijos, taip pat išskirtinės išimtys.

Komentatoriai aptarė kiekvieno pagrindinio pranešėjo perskaitytą pranešimą ir plėtojo jame pristatytas koncepcijas.

Išklausę kiekvieną pagrindinį pranešimą, visi dalyviai galėjo dalyvauti diskusijose. Jie ne tik reagavo į pagrindiniame pranešime išdėstytus argumentus, bet ir kėlė svarbius papildomus klausimus.

IV kongreso pabaigoje paskelbtas Vilniaus komunikatas (Vilnius Communiqué).

Šiame biuletenio skyriuje spausdinami Pasaulio konstitucinės justicijos konferencijos IV kongreso keturiuose sesijose perskaityti pagrindiniai pranešimai ir baigiamasis dokumentas – Vilniaus komunikatas (Vilnius Communiqué).

1-OSIOS SESIJOS „TEISĖS VIRŠENYBĖS SAMPRATŲ ĮVAIROVĖ“ PAGRINDINIS PRANEŠIMAS

Yi-Su KIM

Laikinais einantis pareigas Korėjos Konstitucinio Teismo pirmininkas

ĮŽANGA

Pasaulio konstitucinės justicijos konferencijos III kongresas buvo surengtas Seule (Korėja). Todėl man ypač didelė garbė būti pakviestam perskaityti pagrindinį

pranešimą šiandienos renginio, Pasaulio konstitucinės justicijos konferencijos IV kongreso (toliau – Kongresas), 1-ojoje sesijoje.

Kongresas, pavadinimu „Teisės viršenybė ir konstitucinė justicija šiuolaikiniame pasaulyje“, yra suskirstytas į penkias sesijas. Pirmosios sesijos tema – „Teisės viršenybės sampratų įvairovė“. Esu pakviestas pasidalyti mintimis šia aktualia ir reikšminga tema remiantis pateiktais Kongreso klausimyno atsakymais.

Atsižvelgiant į mūsų pasaulio įvairovę, gali būti sunku vienodai ir išsamiai apibrėžti teisės viršenybę. Vis dėlto konstitucinės justicijos labai galime pasiekti dalinį konsensumą dėl pagrindinių teisės viršenybės sudedamųjų elementų. Kaip užsimeinama Kongreso koncepcijoje, bendro pagrindo esmė yra tokios sampratos kaip teisės viršenybė, lygybė prieš įstatymą, įstatymai turi būti skelbiami viešai, jie turi būti aiškūs ir jų galiojimas turi būti nukreiptas į ateitį. Paskutiniame Venecijos komisijos pranešime taip pat paminėtas konsensusas dėl teisėtumo, tikrumo, savivalės draudimo, teisės kreiptis į nepriklausomus ir nešališkus teismus, pagarbos žmogaus teisėms ir lygybės prieš įstatymą. Nors yra tam tikrų skirtumų, remiantis Kongreso klausimyno atsakymais galima patvirtinti šį bendrą idėjų pamatą.

Mano pranešimą, parengtą atsižvelgiant į Kongreso klausimyno atsakymus, sudaro keturios dalys. Kiekvienoje jų, išskyrus trečiąją, kalbama apie vieną atitinkamą klausimyno klausimą, kurį numatyta aptarti Kongreso 1-ojoje sesijoje. Trečiojoje mano pranešimo dalyje nagrinėjami trečias, ketvirtas ir penktas klausimai, nes jie yra susiję su teismų praktika. Taigi pirmiausia aptarsiu, kokiuose teisės šaltiniuose įvairiose šalyse įtvirtintas konstitucinis teisės viršenybės principas. Paskui mėginsiu atsakyti į klausimą, ar materialioji teisės viršenybės samprata tapo vyraujanti. Kalbėdamas apie teismų praktiką apžvelgsiu, kaip apibrėžiami pagrindiniai teisės viršenybės sudedamieji elementai, kokiose teisės srityse ši samprata yra ypač svarbi ir ar bėgant laikui ji pasikeitė. Galiausiai aptarsiu, kokių mastu tarptautinė teisė daro poveikį teisės viršenybės aiškinimui.

1. TEISĖS VIRŠENYBĖ KAIP KONSTITUCINIŲ PRINCIPŲ ĮTVIRTINANTYS TEISĖS ŠALTINIAI

Teisės viršenybė yra fundamentalus konstitucinis principas. Kaip tikėtasi, svarbiausias iš teisės viršenybę įtvirtinančių šaltinių yra pačios konstitucijos tekstas. Daugelyje konstitucijų yra aiškiai suformuluoti straipsniai, kuriuose minima teisės viršenybė. Ši samprata taip pat minima žemesnę vietą normų hierarchijoje užimančiuose šaltiniuose, pavyzdžiui, nacionalinės teisės aktuose. Kai kuriose jurisdikcijose tarptautiniai teisiniai dokumentai taip pat laikomi vienu iš teisės viršenybę įtvirtinančių teisės šaltinių.

Vis dėlto iš klausimyno atsakymų akivaizdžiai matyti svarbus konstitucinių teismų ir lygiaverčių institucijų praktikos vaidmuo detalizuojant ir plėtojant teisės viršenybės sampratą. Pagal pobūdį kodifikuotų konstitucijų tekstai dažnai būna gana

abstraktūs. Kalbant apie tokias sudėtingas sampratas kaip teisės viršenybė, suprantama, kad konstituciniame tekste išsamios apibrėžtys paprastai nepateikiamos. Todėl teismams dažnai tenka teisės viršenybės sampratą taikyti susidarius konkrečioms aplinkybėms ir taip išplėtoti jos reikšmę. Vadinasi, konstitucinė jurisprudencija iš tikrųjų yra vienas svarbiausių teisės viršenybės sampratos šaltinių.

Ši pastaba ypač svarbi, nes daugelyje klausimyno atsakymų pabrėžta, kad nėra jokios vienos konkrečios apibrėžtos teisės viršenybės sampratos. Veikiau teisės viršenybė susideda iš kelių principų. Būtent tie principai ir glūdi konstitucijos tekste, teisės aktuose, teismų praktikoje ir tarptautiniuose teisės šaltiniuose. Be to, kaip užsi-
menama ketvirtame klausimyno klausime, pavieniai teisės viršenybės elementai dažnai slypi konstitucinėje jurisprudencijoje.

Konstitucinės jurisprudencijos vaidmuo ypač svarbus tose jurisdikcijose, kuriose teisės viršenybė nėra aiškiai nurodyta konstitucijos tekste. Vykstant bylos nagrinėjimo procesui, teisės viršenybės principą galima nustatyti remiantis konstitucijos straipsniais. Teisės viršenybė šiose jurisdikcijose gali būti laikoma nerašytu konstituciniu principu. Konstituciniam teismui arba lygiavertei institucijai pavedama svarbi užduotis – plėtoti teisės viršenybės sampratą, ypač jei šio principo aspektai tiesiogiai neminimi konstitucijos tekste.

Baigdamas pirmąją pranešimo dalį norėčiau pasakyti, jog iš klausimyno atsakymų aiškiai matyti, kad, kaip ir tikėtasi, teisės viršenybės principą įtvirtinantys reikšmingi teisės šaltiniai daugiausia yra pats konstitucijos tekstas ir konstitucinė jurisprudencija.

2. MATERIALIOSIOS TEISĖS VIRŠENYBĖS SAMPRATOS VYRAVIMAS

Kitas dalykas, kurį norėčiau aptarti, yra pagrįstas atsakymais į antrą klausimyno klausimą. Šis klausimas skamba taip: „Kaip teisės viršenybės principas aiškinamas jūsų šalyje? Ar yra skirtingų teisės viršenybės sampratų (formalioji, materialioji arba kokia nors kita samprata)?“

Susipažinęs su klausimyno atsakymais, darau pagrindinę išvadą, kad materialioji teisės viršenybės samprata, atrodo, tapo vyraujanti. Materialioji teisės viršenybės samprata apskritai suprantama kaip apibrėžtis, kurioje taip pat labai svarbus teisės turinys. Pavyzdžiui, įstatymas turi saugoti žmogaus teises ir jų nepažeisti. Formalioji sąvoka yra daugiausia susijusi su procedūriniais aspektais, o ne su teisės turiniu. Pavyzdžiui, formaliosios teisės viršenybės sampratos pagrindiniai sudedamieji elementai yra įstatymo aiškumas, tikrumas ir grįžtamosios galios nebuvimas.

Labai svarbi materialiosios teisės viršenybės sampratos išgalėjimo priežastis yra žmogaus teisių apsaugos įtraukimas į šią sampratą. Palaikantieji vien formaliąją teisės viršenybės sampratą tvirtina, kad jei tokie materialieji elementai kaip žmogaus teisės yra teisės viršenybės sampratos dalis, tada kalbame ne apie teisės viršenybę, o apie geros teisės viršenybę. Kad galėtume nustatyti, kas yra geros teisės viršenybė, turėtume

atsakyti, ką laikome pagrindiniais gero gyvenimo elementais. Formaliai suprantantieji teisės viršenybę teigia, kad teisės viršenybės samprata nesiekiami atsakyti į tokį klausimą.

Vis dėlto iš klausimyno atsakymų akivaizdu, kad šiandien dauguma konstitucinių teismų ir lygiaverčių institucijų žmogaus teisių apsaugą laiko pagrindiniu teisės viršenybės sudedamuoju elementu. Skaudi ankstesnė šalių patirtis tam tikru mastu sumenkino pasitikėjimą vien formaliąja teisės viršenybės samprata. Istorija parodė, kad formaliosios teisės viršenybės sampratos nepakanka. Tereikia prisiminti nacistinę Vokietiją, apartheidą Pietų Afrikoje ir Jungtinių Amerikos Valstijų vergovės istoriją.

Dar vienas svarus argumentas dėl materialiosios teisės viršenybės sampratos yra tas, kad pačioje formaliojoje teisės viršenybės sampratoje glūdi materialusis elementas, t. y. tikslas užtikrinti žmogaus orumą. Tokie formalieji teisės viršenybės bruožai kaip būtinybė turėti aiškius, stabilius įstatymus, kurių galiojimas nukreiptas į ateitį, atitinka pagrindinį siekį sudaryti sąlygas asmenims planuoti savo gyvenimą, taigi laikyti juos vertingais, orumą ir teises turinčiais asmenimis. Vadinas, materialiosios sąvokos paplitimą taip pat galima paaiškinti tuo, kad formalioji teisės viršenybės samprata turi materialųjį pagrindą.

Taip pat reikia pabrėžti, kad materialiosios sampratos pasirinkimas nereiškia, jog atsisakoma formaliosios sampratos. Iš klausimyno atsakymų aiškiai matyti, kad materialiosios sampratos pasirinkimas reiškia formaliosios sampratos pripažinimą ir taikymą, o paskui einama dar toliau. Kad galėtų būti veiksminga valdžios turimo prievartos monopolio kontrolės priemonė, teisės viršenybė turi būti suvokiama ir kaip formalioji, ir kaip materialioji samprata.

Nedidelėje dalyje klausimyno atsakymų iš tikrųjų aiškinama, kad atitinkamų šalių jurisprudencijoje tradiciškai vyravo formalioji samprata. Tačiau taip pat sutinkama, kad pastaraisiais metais buvo pripažinti materialieji elementai. Kita vertus, kai kurie teismai nurodė, kad, užuot nusprendus, ar teisės viršenybė kaip samprata yra vien formalioji, ar vien materialioji, geriau sakyti, kad teisės viršenybės sampratoje įtvirtinti keli sudedamieji elementai. Vieni iš jų yra formalieji, kiti – materialieji.

Nagrinėjant kalbinius skirtumus, pavyzdžiui, mėginant nustatyti angliško termino „*rule of law*“, vokiško žodžio „*Rechtsstaat*“ ir prancūziškos sąvokos „*Etat de droit*“ skirtumus arba panašumus, taip pat galima aiškiai atsekti laipsnišką perėjimą nuo formaliosios prie materialiosios sampratos. Tai trys pagrindinės sąvokos, kurios klausimyno atsakymuose vartojamos kaip atitikmenys. Tačiau puikiai žinoma, kad šie terminai nėra visiški sinonimai.

Anglišką terminą „*rule of law*“ XIX a. itin išpopuliarino Oksfordo profesorius Albert'as Dicey'is. Tradiciniame angliškame A. Dicey'io kontekste teisės viršenybė apima bent du svarbius aspektus: pirma, valdžios vykdymą laikantis įstatymo, antra, lygybę prieš įstatymą. Teisės viršenybės principas taikomas kaip parlamento įgaliojimų kontrolės priemonė procesine ir formaliąja prasme. Kad ir kokį įstatymą priimtų parlamentas, jis turi būti vienodai taikomas visiems, ir aukščiausiems šalies

pareigūnams. Be to, valdžios įgaliojimai turi būti pagrįsti teisės aktais. Taigi, remiantis šia apibrėžtimi, terminas „*rule of law*“ anglų kalboje ilgą laiką buvo suprantamas labai formaliai. Tačiau XXI a. pradžioje britų teisėjai neretai teigia, kad teisės viršenybė apima žmogaus teisių apsaugą. Šią supratimo raidą Jungtinėje Karalystėje ir kitose bendrosios teisės šalyse taip pat liudija bendrosios teisės jurisdikcijos šalių pateikti atsakymai į Kongreso klausimyną.

Dabar norėčiau pereiti nuo angliško termino prie vokiško. Kai kuriuose klausimyno atsakymuose, nors ir parašytuose anglų kalba, aiškiai nurodytas vokiečių kalbos terminas „*Rechtsstaat*“, kuris pažodžiui reiškia „teisinė valstybė“. Ilgą laiką jis taip pat laikytas formaliąja samprata. 1871 m. Vokietijos imperijos konstitucijoje nebuvo teisių katalogo. 1919 m. Veimaro konstitucijoje teisių katalogas buvo, tačiau toliau įnirtingai diskutuota dėl pagrindinių teisių įtvirtinimo. Taigi prieš Antrąjį pasaulinį karą „*Rechtsstaat*“ idėjai didelį poveikį vis dar darė formalioji samprata, tvirtai pagrįsta teisiniu pozityvizmu. Lūžis įvyko pasibaigus Antrajam pasauliniam karui. Naujojoje 1949 m. Vokietijos konstitucijoje aiškiai įtvirtinta materialioji „*Rechtsstaat*“ idėja. Pagarba žmogaus orumui ir pagrindinėms teisėms šiandien yra Vokietijos konstitucijos svarbiausias elementas. Daugelis civilinės teisės šalių visame pasaulyje, taip pat ir Korėjos Respublika, moderniąją Vokietijos konstitucinę teisę, įskaitant materialiąją „*Rechtsstaat*“, laiko įkvepiančiu pavyzdžiu.

Maždaug 25 procentai Kongreso klausimyno atsakymų pateikti prancūzų kalba. Prancūzakalbėse jurisdikcijose teisės viršenybei nusakyti vartojamas terminas „*Etat de droit*“. Nors prancūziškos sampratos pažodinė reikšmė taip pat yra „teisinė valstybė“, juo, kitaip negu vokišku terminu „*Rechtsstaat*“, daug mažiau pabrėžiamas teisėjų vaidmuo. Be to, priešingai negu Vokietijoje, XIX a. Prancūzijoje teisinis pozityvizmas nebuvo toks svarbus. Jau po Pirmojo pasaulinio karo, plečiant vykdomosios valdžios galias, Prancūzijoje kilo mintis, kad teisės aktų paliktas spragas kaip nors turi užpildyti bendrieji teisės principai. Šaltiniuose, kuriais remtasi, būta idėjų, randamų 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje. Vadinasi, materialieji elementai visada iš dalies buvo prancūziškos tradicijos dalis.

Taigi matome, kad filosofiniai, politiniai, istoriniai ir kultūriniai skirtumai lemia požiūrių įvairovę. Vis dėlto iš klausimyno atsakymų galiausiai paaiškėja, kad nors teisės viršenybė iš pradžių ir galėjo būti laikoma formaliąja samprata, šiuolaikiniame pasaulyje ji yra tapusi materialiąja. Dabar pereisiu prie trečiosios dalies, kurioje, remdamasis atsakymais apie konstitucinę jurisprudenciją, apžvelgsiu trečią, ketvirtą ir penktą klausimus.

3. TEISĖS VIRŠENYBĖ KONSTITUCINĖJE JURISPRUDENCIJOJE

Šioje dalyje nagrinėsiu tris klausimus. Pirma, kokie yra pagrindiniai teisės viršenybės principai remiantis teismų praktika? Antra, ar yra konkrečių konstitucinės justicijos bylų nagrinėjimo sričių, kuriose teisės viršenybės sampratos vaidmuo ypač

svarbus? Trečia, ar teisės viršenybės samprata konstitucinėje jurisprudencijoje bėgant laikui pasikeitė?

Kalbant apie teismų praktiką, tam tikruose klausimyno atsakymuose pabrėžta, kad kai kurie teismai paprastai nepateikia teorinių aiškinimų dėl teisės viršenybės sampratos kaip visumos esmės ir ribų. Tačiau daugumoje klausimyno atsakymų nurodyta, kad savo praktikoje daugelis teismų iš tikrųjų yra tiksliai nurodę pagrindinius teisės viršenybės elementus. Toliau trumpai aptarsiu reikšmingiausius pagrindinius elementus, kurie, kaip nurodyta klausimyno atsakymuose, yra paminėti viso pasaulio valstybių konstitucinėje jurisprudencijoje.

Dažniausiai minėtas pagrindinis teisės viršenybės elementas neabejotinai yra teisinio tikrumo principas. Jo svarbą iš dalies galima paaiškinti tuo, kad teisinis tikrumas yra formaliosios teisės viršenybės sampratos esmė. Be to, kaip ir pačią teisės viršenybės sampratą, teisinio tikrumo principą sudaro keli sudedamieji elementai, tokie kaip įstatymo aiškumas, nuoseklumas, nuspėjamumas ir grįžtamosios galios nebuvimas. Dar vienas teisės viršenybės elementas, dažnai minėtas klausimyno atsakymuose, yra teisėtumo idėja. Kiti dažnai minėti teisės viršenybės aspektai – būtinybė turėti nepriklausomus ir nešališkus teismus, lygybė prieš įstatymą ir teisė kreiptis į teismą. Kita vertus, visi jie daugiausia būdingi formaliajai teisės viršenybės sampratai.

Be to, kas jau minėta, pagrindinių žmogaus teisių apsauga tapo vienu dažniausiai minimų teisės viršenybės elementų. Vadinasi, nors dauguma konstitucinėje jurisprudencijoje išdėstytų pagrindinių teisės viršenybės elementų yra formalūs, būtent dėl vieno materialiojo elemento, t. y. žmogaus ir pagrindinių teisių apsaugos, didelės svarbos materialioji teisės viršenybės samprata aiškiai įsitvirtino teismų praktikoje. Kaip rodo klausimyno atsakymai, žmogaus teisių apsauga yra viena svarbiausių sampratų, kurios konstitucinėje jurisprudencijoje minimos kaip teisės viršenybės elementai.

Kokiame kontekste minimi pagrindiniai teisės viršenybės elementai ir kokiose konkrečiose teisės srityse teisės viršenybės vaidmuo svarbiausias? Daugumoje klausimyno atsakymų nurodyta, kad nėra konkrečios srities, kurioje teisės viršenybė būtų svarbiausia. Teisės viršenybė svarbi visose teisės srityse. Remiantis konstitucinių teismų ir lygiaverčių institucijų jurisdikcija ir pačia teisės viršenybės samprata galima teigti, kad nėra nė vienos teisės srities, kurioje teisės viršenybės samprata nebūtų taikoma.

Tačiau kai kuriuose klausimyno atsakymuose iš tikrųjų nurodytos konkrečios teisės sritys, kuriose teisės viršenybė gali būti minima dažniau nei kiti principai. Viena iš tokių sričių yra baudžiamoji teisė, kurioje, pavyzdžiui, svarbiausia tai, kad nėra kriminalinės bausmės grįžtamosios galios. Su šia sritimi smarkiai konkuruoja žmogaus teisių teisė, kurioje teisės viršenybė eksplicitiškai minima galbūt dažniau nei kitose teisės srityse. Iš klausimyno atsakymų taip pat matyti, kad mokesčių teisė – tai dar viena tokia teisės sritis. Be to, dėl glaudaus teisės viršenybės idėjos ir demokratijos ryšio rinkimų teisėje taip pat galima aiškiai atskleisti teisės viršenybės pagrįstus argumentus.

Vis dėlto reikia pabrėžti, jog bendra klausimyno atsakymuose atsispindinti tendencija yra ta, kad teisės viršenybės samprata taikoma visoms teisės sritims. Tai visų pirma pasakytina apie kai kuriuos klausimyno atsakymus, kuriuose kalbama apie teisės „konstitucionalizavimą“. Vykstant šiam procesui konstituciniai principai, įskaitant teisės viršenybę, taikomi visose teisės srityse.

Atsižvelgiant į konstitucinės jurisprudencijos įvairovę, kyla klausimas, kiek pasikeitė teisės viršenybės supratimas. Daugumoje klausimyno atsakymų pokyčių pavyzdžių nepateikta. Kai kurie teismai taip pat pažymėjo, kad savo praktikoje jie neteikia teorinių teisės viršenybės apibrėžčių, todėl negali atsakyti į klausimą apie pokyčius. Tačiau net jei ir įvyko koks nors procesas, kurį būtų galima pavadinti pokyčiu, jis daugiau suprantamas kaip teisės viršenybės sampratos plėtotė arba detalizavimas, o ne kaip pačios sampratos pokytis.

Detalizavimas apima teisės viršenybės taikymą atspindint besikeičiančias socialines aplinkybes, teisinio tikrumo reikšmės plėtotę, valdžių padalijimo raidą, proporcingumo principo diegimą, pagrindinių teisių ir konstitucingumo kontrolės mechanizmų plėtrą ir, žinoma, laipsnišką perėjimą nuo formaliojo prie labiau materialiojo teisės viršenybės supratimo. Kai kurių teismų perėjimą prie materialiosios sampratos iš dalies lėmė visuomenės internacionalizacija, o Europos kontekste – europeizacija. Ketvirtojoje, paskutinėje, pranešimo dalyje kalbėsiu apie tarptautinės teisės vaidmenį aiškinant teisės viršenybės sampratą.

4. TARPTAUTINĖ TEISĖ IR TEISĖS VIRŠENYBĖ

Tik kelių teismų pateiktuose klausimyno atsakymuose paneigiama tarptautinės teisės įtaka aiškinant teisės viršenybės sampratą jų jurisdikcijose. Vienokia ar kitokia įtaka paminėta daugumoje atsakymų.

Konstituciniai teismai ir lygiavertės institucijos, kurios yra regioninės žmogaus teisių apsaugos sistemos dalis, ypač imlūs tarptautinei įtakai. Europos jurisdikcijoms įtaką daro Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, taip pat Europos Sąjungos vertybės. Regioninės žmogaus teisių sutartys Lotynų Amerikoje ir Afrikoje taip pat daro įtaką atitinkamoms šalims. Šiuo metu nėra regioninės žmogaus teisių apsaugos sistemos, kuri apimtų visą Azijos žemyną. Tačiau klausimyno atsakymuose subregioninis bendradarbiavimas žmogaus teisių srityje, pavyzdžiui, Pietryčių Azijos valstybių asociacijos (ASEAN) žmogaus teisių deklaracija, nurodytas kaip tarptautinės įtakos šaltinis. Be to, kai kuriuose atsakymuose iš Artimųjų Rytų šalių paminėtos Arabų Lygos sutartys.

Net ir nesant oficialaus regioninio žmogaus teisių mechanizmo, įvairiose jurisdikcijose tikrai atsižvelgiama į tarptautinę teisę ir užsienio įtaką. Taip yra todėl, kad dauguma pasaulio valstybių yra pasirašiusios bent vieną iš pagrindinių tarptautinių žmogaus teisių srities sutarčių. Kadangi žmogaus teisių apsaugą imta suprasti kaip teisės viršenybės elementą, šios sutartys ir atitinkamų jų stebėseną vykdančių

institucijų nuomonės paprastai turi tam tikrą įtaką aiškinant teisės viršenybę. Tarp klausimyno atsakymuose minimų šių sutarčių pavyzdžių yra Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas ir Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija.

Be sutarčių teisės, klausimyno atsakymuose taip pat paminėta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija ir tarptautinė paprotinė teisė, ypač *ius cogens* ir žmogaus teisių ryšys. Be to, kai kuriuose klausimyno atsakymuose nurodyta užsienio teismų, pavyzdžiui, JAV Aukščiausiojo Teismo, Vokietijos Konstitucinio Teismo ir Kanados Aukščiausiojo Teismo, praktikos įtaka.

Tarptautinės teisės įtakos teisės viršenybės aiškinimui mastas labai priklauso nuo tarptautinės teisės statuso atitinkamos šalies teisės sistemoje. Tačiau net jei tarptautinei teisei teikiama mažesnė reikšmė nei šalies konstitucijai, iš klausimyno atsakymų matyti, kad neprieštaraujama minčiai, jog tarptautinė teisė gali pateikti papildomų standartų tokių konstitucinių principų kaip teisės viršenybė aiškinimui.

IŠVADA

Baigdamas pranešimą norėčiau paminėti keletą dalykų. Nors nelengva nustatyti aiškią teisės viršenybės sampratą, vis dėlto galime susitarti dėl būtinosios darbinės apibrėžties, turinčios bendrą pagrindą. Tai šiandien akivaizdžiai matyti iš Kongreso klausimyno atsakymų.

Vienas iš naudingų būdų apibrėžti teisės viršenybę – įsivaizduoti įvairius apibrėžčių lygmenis. Galime pradėti nuo pagrindinio teisės viršenybės tikslo, t. y. numatyti tam tikrus teisinius valstybės prievartos apribojimus. Taigi teisės viršenybę galime laikyti samprata, turinčia neginčytiną pagrindą – teisėtumo principą. Tada galime pridėti dar vieną gana neginčytiną lygmenį, kurį sudaro formaliosios teisės sampratos pagrindiniai elementai, pavyzdžiui, teisinis tikrumas, teisė kreiptis į teismą ir lygybė prieš įstatymą. Atsižvelgiant į neigiamą istorinę patirtį, galima pridėti kitą lygmenį, kurį sudaro valdžių padalijimas ir, žinoma, pagrindinių teisių apsauga. Galiausiai galime pridėti lygmenis, susijusius su socialiniu teisingumu ir gerove.

Daugėjant apibrėžčių lygmenų, gali kilti nesutarimų. Tačiau šie nesutarimai išsprendžiami sutelkiant dėmesį į dalinį konsensumą. Dėl bendros sampratos visų pirma sutariama mūsų jurisdikcijoms bendradarbiaujant laikantis tarpusavio supratimo, mokymosi ir atvirumo principų.

THE KEYNOTE SPEECH DELIVERED AT SESSION 1 “THE DIFFERENT CONCEPTS OF THE RULE OF LAW”

Yi-Su KIM

Acting President of the Constitutional Court of Korea

Summary

In the light of the diversity of the world, the contribution admits that it may seem difficult to settle on a unanimous and exhaustive definition of the rule of law. However, in the interests of constitutional justice, it is acknowledged that it can be possible to agree on an overlapping consensus over the core components of the rule of law. Based on the topic of the 4th Congress, the contribution proceeds in four parts.

First of all, it discusses legal sources for the rule of law as a constitutional principle. It is stated that the relevant legal sources of law, which establish the principle of the rule of law, are mainly the constitutional text itself and constitutional case law.

The second part raises the question of whether the substantive concept of the rule of law has become the dominant understanding. It is made clear that, even though the rule of law may have started out as a formal concept, in the today's world, the concept has become a substantive one.

The third part clarifies how the key components of the rule of law are defined, in what areas of law this concept is especially prominent, and whether the concept has changed over time. The contribution identifies the elaborations of the concept of the rule of law that include the application of the rule of law reflecting changing social circumstances, the development of the meaning of legal clarity, the evolution of the separation of powers, the introduction of the principle of proportionality, the expansion of fundamental rights and mechanisms of judicial review, and the general shift from a formal to a more substantive understanding of the rule of law.

Lastly, it is analysed to what extent international law has had an impact on the interpretation of the rule of law. The conclusion is made that the extent to which international law actually affects the interpretation of the rule of law largely depends on the status of international law in the respective domestic legal system.

2-OSIOS SESIJOS „NAUJI IŠŠŪKIAI TEISĖS VIRŠENYBEI“ PAGRINDINIS PRANEŠIMAS

Prof. dr. Dainius ŽALIMAS

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininkas

ĮŽANGA

Šioje sesijoje, skirtoje naujiems iššūkiams teisės viršenybei, tęsiama 1-osios sesijos, kurioje aptarta teisės viršenybės samprata, tema. Apibrėžus formaliąją ir materialiąją teisės viršenybės sampratą, nustačius joms būdingus elementus ir tarpusavio santykius bei galimus universalius teisės viršenybės suvokimo elementus, logiška išnagrinėti dabartines grėsmes, galinčias susilpninti teisės viršenybės pamatus, ypač jos materialiąją sampratą, inkorporuojančią žmogaus orumo apsaugos ir žmogaus teisių užtikrinimo tikslą. Šios grėsmės ir šie iššūkiai gali būti bendri šiandieniniame globaliame ir tarpusavyje susijusiame pasaulyje; todėl jie gali būti susiję su tarptautinių įvykių poveikiu teisės viršenybės aiškinimui. Be to, 1-ojoje sesijoje išnagrinėjus tarptautinės teisės įtaką teisės viršenybės aiškinimui, atrodo logiška ir toliau tirti nacionalinės ir tarptautinės teisės (ypač konstitucinės ir tarptautinės jurisprudencijos) kolizijas ir jų įtaką teisės viršenybės užtikrinimui bei kilusių sunkumų sprendimo būdus. Reikėtų pažymėti, kad ši sesija skirta naujiems (tiek vidaus, tiek išorės) iššūkiams teisės viršenybei, t. y. atsakymus atsiuntusių teismų neseniai patirtiems ir dabartiniams iššūkiams, kurie neseniai buvo įveikti ar vis dar lieka neįveikti arba kurie netgi gali kilti artimiausioje ateityje, nors kai kurie teismai nurodė iššūkius, su kuriais susidūrė tolimoje praeityje.

Remiantis klausimyno atsakymais į tris atitinkamus klausimus, mano pranešimas susideda iš trijų dalių. Pirmojoje dalyje kalbama apie didžiausias grėsmes teisės viršenybei nacionaliniu lygmeniu. Antrojoje dalyje nagrinėjamas tarptautinių įvykių ir aplinkybių poveikis teisės viršenybės aiškinimui į klausimyną atsakiusiose šalyse. Trečiojoje dalyje daugiausia dėmesio skiriama nacionalinės ir tarptautinės teisės kolizijoms, su kuriomis susiduria teismai – Pasaulio konstitucinės justicijos konferencijos nariai (toliau – PKJK nariai), ir susijusiems sunkumams įgyvendinant tarptautinių teismų ir institucijų sprendimus. Mano pranešimas grindžiamas visais 65 klausimyno atsakymais, kuriuos gavome iš įvairių valstybių konstitucinių ir aukščiausiųjų teismų arba konstitucinių tarybų (daugiau nei pusė atsakymų gauti iš Europos teismų), ir jame siekiama tuos atsakymus apibendrinti. Tik kelios valstybės teigia nesusidūrusios nė su vienu iš minėtų iššūkių. Remiantis šia bendra apžvalga, mano pranešime taip pat siekiama nustatyti bendrus arba būdingiausius iššūkius teisės viršenybei, taip pat galimus atsakus į šiuos iššūkius. Tikiuosi, kad tai galėtų praversti tolesniam mūsų dialogui kitais mūsų kongreso darbotvarkės klausimais teisės viršenybės tema.

1. DIDŽIAUSIOS NACIONALINIO LYGMENS GRĖSMĖS TEISĖS VIRŠENYBEI

PKJK nariams buvo pateiktas toks klausimas: „Ar esama itin didelių nacionalinio lygmens grėsmių teisės viršenybės principui, ar jūsų šalyje buvo tokių grėsmių (pvz., ekonomikos krizių)?“ Šis klausimas reiškia būtinybę nurodyti tokias grėsmes, kurios gali atitinkamoje šalyje išjudinti teisės viršenybės pamatus arba stipriai trukdyti funkcionuoti teisės viršenybei.

Maždaug ketvirtadalis atsakymus į klausimą pateikusių šalių (16 šalių: Albanija, Armėnija, Belgija, Čilė, Danija, Gvinėja, Indonezija, Kambodža, Kamerūnas, Malis, Norvegija, Pietų Afrika, Prancūzija, Švedija, Togas ir Žalioji Kyšulys) atsakė neigiamai, t. y. nacionaliniu lygmeniu jos nesusidūrė su didžiausiomis grėsmėmis teisės viršenybei. Keletas kitų šalių (7 šalys: Čekija, Estija, Kroatija, Madagaskaras, Nyderlandai, Suomija ir Vokietija) teigė, kad nebuvo susidūrusios su tokiais grėsmėmis, kurios galėtų būti laikomos didžiausiomis grėsmėmis teisės viršenybei, tačiau pažymėjo, kad patyrė tam tikrų sunkumų ar iššūkių, kuriuos reikėjo įveikti.

Apskritai šalys savo atsakymuose į klausimą nurodė šias didžiausias grėsmes ar iššūkius teisės viršenybei, su kuriais neseniai susidūrė:

– **ekonomikos ir finansų krizė** buvo dažniausias atsakymas. Ją kaip didžiausią grėsmę ar iššūkį savo atsakymuose nurodė 20 šalių (Baltarusija, Estija, Gana, Italija, Jordanija, Kipras, Kirgizija, Kongo Demokratinė Respublika, Kroatija, Latvija, Lietuva, Meksika, Nyderlandai, Portugalija, Rumunija, Senegalas, Slovėnija, Suomija, Ukraina ir Vokietija). Taip yra ne tik todėl, kad ekonomikos krizės kaip pavyzdys buvo paminėtos suformuluotame klausime. Dauguma tų šalių konkrečiai nurodė pasaulinę ekonomikos ir finansų krizę, įvykusią 2008 m.; kai kurių šalių atsakymuose ši krizė taip pat buvo paminėta kaip tarptautinė aplinkybė, dariusi poveikį teisės viršenybės aiškinimui. Keletas šalių nurodė ekonomikos krizes, kylančias dėl savitų šalies priežasčių (pvz., 2013 m. ekonomikos krizė Kipre (bankrutuojančių bankų gelbėjimas privačiomis lėšomis), ekonomikos atsigavimas po karo Kosove, 2014–2015 m. ekonomikos krizė Ukrainoje dėl užsienio agresijos ir šalies politinė krizė);

– **korupcija** yra antras dažniausias atsakymas. Savo atsakymuose kaip didžiausią grėsmę ar iššūkį ją nurodė 8 šalys (Bosnija ir Hercegovina, Čekija, Gruzija, Kirgizija, Kosovas, Kosta Rika, Kroatija ir Ukraina). Tačiau manau, kad – bent jau taip atrodo pažvelgus į organizacijos „Transparency International“ parengtą 2016 m. korupcijos suvokimo indeksą¹ – korupcija yra daug plačiau paplitęs reiškinys, kurį galima laikyti nuolatiniu teisės viršenybės iššūkiu, o ne *ad hoc* grėsme daugelyje pasaulio šalių;

– **kitos didžiausios grėsmės ar iššūkiai**, specifinio pobūdžio, su kuriais susiduria atskiros šalys, yra šie: politinės krizės (Indonezija, Jordanija), ginkluoti konfliktai

¹ Prieiga per internetą: <https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016>.

(Ukraina²), tarptautiniai kankinimų ir nežmoniško elgesio nusikaltimai (Kongo Demokratinė Respublika), organizuotas nusikalstamumas ir valstybių sienas peržengiantis nusikalstamumas (Italija, Kosovas), pabėgėlių ir asmenų, siekiančių tarptautinės apsaugos, srautai (Austrija, Danija, Libanas), nepakankama pagarba teismų sprendimams (Kroatija, Čekija), skurdas (Madagaskaras), nepakankama pagarba mažumoms (Čekija), terorizmas (Austrija, Italija), nepakankamas teisinės kultūros lygis (Baltarusija), nedarbas (Bosnija ir Hercegovina, Kosovas), teisės normų nuvertėjimas (Turkija) ir kt. Suomija nurodė, kad socialinės žiniasklaidos plėtra yra būsima grėsmė teisės viršenybės principui. Kai kurios iš šių grėsmių (terorizmas, pabėgėlių srautas) nagrinėjamos šio pranešimo antrojoje dalyje kaip tarptautinės aplinkybės, galinčios daryti poveikį teisės viršenybės aiškinimui.

Toliau išsamiau nagrinėsiu pirmuosius du nustatytų pagrindinių grėsmių ir iššūkių tipus – ekonomikos (finansų) krizes ir korupciją, nes jos yra bendros daugeliui PKJK narių.

Ekonomikos (finansų) krizės. Kaip matyti iš klausimyno atsakymų, per ekonomikos ir finansų krizes konstituciniams teismams kyla didžiausias iššūkis, kaip, viena vertus, teisingai suderinti konkuruojančias konstitucines vertybes – socialines garantijas (individualias socialines teises) ir, kita vertus, kaip susidoroti su dideliu biudžeto deficitu (garantuoti viešąjį interesą siekiant fiskalinio stabilumo). Kitaip tariant, konstituciniai teismai susiduria su probleminiu klausimu, kaip suderinti neišvengiamas antikrizines (taupymo) priemonės ir teisės viršenybės reikalavimus, nes šios priemonės paprastai daro poveikį socialinių ir ekonominių teisių užtikrinimo lygiui ir jas taikant tam tikru mastu būtina nukrypti nuo teisinio tikrumo ir lygiateisiškumo principų.

Gana išsamią informaciją apie savo teismų praktiką, susijusią su antikrizinių (taupymo) priemonių konstitucingumo problemomis, pateikė šių valstybių konstituciniai arba lygiaverčiai teismai: Estijos, Italijos, Kroatijos, Latvijos, Lietuvos, Portugalijos, Rumunijos, Slovėnijos ir Vokietijos. Verta pabrėžti lemiamą konstitucinių teismų vaidmenį šioje srityje, nes tarptautiniai teismai paprastai remiasi nacionalinių teismų pateiktu vertinimu ir jo nekeičia³.

Vieną didžiausių ekonomikos ir finansų krizių, kurią lėmė vienas didžiausių bendrojo vidaus produkto sumažėjimas (iki 20 proc.), 2009–2010 m. patyrė dvi Baltijos valstybės – Latvija ir Lietuva. Lietuvos Konstitucinis Teismas nagrinėjo nemažai bylų, kuriose įvertino įvairių antikrizinių (taupymo) priemonių, tokių kaip staigus ir reikšmingas pensijų, kitų socialinių išmokų ir atlyginimų viešajame sektoriuje sumažinimas, konstitucingumą. Savo praktikoje Lietuvos Konstitucinis Teismas išskiria

² Ukrainoje užsienio agresijos padarinyms – tūkstančiai aukų ir didelis perkeltųjų asmenų srautas šalyje, o tai vis dar turi didžiulį poveikį žmonių, ypač gyvenančių netoli konflikto zonos ir joje, taip pat okupuotose Krymo ir Donbaso teritorijose, teisėms.

³ Pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarimas *Mockienė prieš Lietuvą*, peticijos Nr. 75916/13.

šiuos kriterijus, į kuriuos turi būti atsižvelgiama vertinant taupymo priemonių atitiktį Konstitucijai, ypač atitiktį žmogaus teisėms ir valstybės socialinei orientacijai: 1) konstituciškai pateisinamas pagrindas taikyti taupymo priemones (susiklosčiusi itin sunki finansinė padėtis, kai valstybės biudžeto pajamos drastiškai sumažėja); 2) priemonių būtinumas (aptariamoms priemonėms yra *ultima ratio*, t. y. būtinos finansiniam stabilumui užtikrinti ir ekonomikai išgelbėti nuo įsipareigojimų nevykdymo); 3) priemonių laikinumas (reguliariai įvertinamas priemonių būtinumas ir jos taikomos tik tiek, kiek būtina dėl esamos sunkios finansinės padėties); 4) priemonių proporcingumas (priemonės yra proporcingos poreikiui išlaikyti fiskalinį stabilumą ir neiškraipo prieš krizę buvusių tos pačios rūšies išmokų proporcijų); 5) deramas atsižvelgimas į įstatymų leidėjo diskrecijos ribas (pagal saviapribojimo doktriną Konstitucinis Teismas nenagrinėja grynai ekonomikos klausimų, t. y. Vyriausybės pateiktas sunkios ekonominės padėties vertinimas ir aptariamų priemonių tikslingumas nėra ginčo dalykai byloje); 6) socialinio solidarumo ir nediskriminavimo principai (aptariamoms priemonėms turėtų būti taikomos nieko nediskriminuojant, išskyrus tuos atvejus, kai, atsižvelgiant į socialinį solidarumą, yra nustatoma tam tikra minimali išmoka, kurios mažinti negalima) ir 7) pareiga kompensuoti tam tikrus praradimus (ypač tuos, kurie susidarė dėl antikonstitucinių priemonių taikymo)⁴. Latvijos Konstitucinis Teismas panašiai pažymėjo, kad krizės įveikimo priemonės ir asmenų atitinkamų teisių apribojimai turi atitikti tam tikrus kriterijus, t. y. turi būti nustatomi remiantis tinkamu vertinimu ir laikantis teisinės valstybės principų; valstybės sunki ekonominė padėtis suteikia pagrindą taikyti tam tikras priemones, kuriomis nukrypstama nuo teisėje nustatytų sąlygų; kita vertus, tokios priemonės negali būti priimtinos, jei nėra nustatyto jų taikymo termino.

Portugalijos Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad įstatymų leidėjo laisvė kurti antikrizinius įstatymus yra konstituciškai susieta su tokiais su teisės viršenybe susijusiais principais kaip lygybė, teisėtų lūkesčių apsauga ir proporcingumas. Šis teismas taip pat laikosi nuomonės, kad Konstitucija neleidžia taikstyti su nepakeliamu, savavališku, represyviu arba pernelyg ryškiu sumažinimu tokių minimalių pagrindų, apibrėžiančių saugumą ir tikrumą, kuriuos žmonės, bendruomenė ir įstatymai laiko demokratinės *Estado de direito* (portug., „teisės viršenybė“), kuri yra demokratinės teisinės valstybės dalis, esminiu aspektu. Italijos Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad jokiais aplinkybėmis negalima nepaprastą finansinę padėtimi teisiškai pateisinti tokių teisėkūros sprendimų, kurie yra neracionalūs arba nėra

⁴ ŽALIMAS, D. Taupymo priemonių konstitucingumo kriterijai Lietuvos Respublikos oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje. *Teisė*, 2015, t. 94, p. 59.

grindžiami protinga konkuruojančių vertybių ar interesų pusiausvyra⁵. Rumunijos Konstitucinio Teismo praktikoje nustatyti šie antikrizinių priemonių konstitucingumo kriterijai: objektyvumas (nustatytas įstatymais, nuspėjamas ir galimas identifikuoti), įmanomumas (sąžiningas ir apgalvotas pasirinkimas), nediskriminavimas, proporcingumas (tarp tikslo ir priemonių)⁶; tačiau, kaip Konstitucinis Teismas ne kartą pažymėjo⁷, taupymo priemonių taikymo tam tikrų ribų nustatymas gali būti pagrįstas kaip išimtinai įstatymų leidėjo pasirinkimas. Slovėnijos Konstitucinis Teismas savo sprendime Nr. U-I-186/12 pažymėjo, kad nustatyto dydžio pensija yra įstatymo nustatyta įgyta teisė, tačiau jei valstybė dėl ekonominių sunkumų neišgali padengti numatytų socialinių išlaidų, tai gali būti konstituciškai pateisinama priežastis įstatymų leidėjui riboti įstatyme nustatytas įgytas teises, kai tas ribojimas taikomas ateičiai, ir tai atitinka pasitikėjimo teise principą; kad būtų laikomasi lygybės principo, paramos gavėjų grupių, kurių pensijos mažinamos, klasifikavimas negali būti savavališkas. Kroatijos Konstitucinis Teismas taip pat pabrėžia, kad svarbu laikytis lygybės principo ir kad antikrizinės priemonės turi būti laikinos (2009 m. lapkričio 17 d. sprendimas Nr. U-IP-3820/2009 ir kt.): ypatinga kovos su krize priemonių, skirtų viešųjų išlaidų stabilumui palaikyti, svarba gali būti prioritetinga, palyginti su reikalavimais pasiekti absoliučią lygybę ir teisingumą, o šios priemonės laikinumas grindžiamas tinkamu visuomenės interesu (užtikrinti šalies finansų sistemos stabilumą). Estijos Aukščiausiasis Teismas finansinių išmokų sumažinimą įvertino atsižvelgdamas į teisėtų lūkesčių principą (kartu su atitinkamomis pagrindinėmis teisėmis: nuosavybės teise, pagrindine teise į lygybę ir laisve užsiimti verslu).

Išvada. Taigi galima daryti išvadą, kad, remiantis PKJK narių praktika, priemonės ekonomikos (finansų) krizei įveikti turi atitikti tam tikrus kriterijus, kurie yra pagrįsti ir parengti taikant bendruosius tarptautinės teisės pripažintus žmogaus teisių

⁵ Pavyzdžiui, Italijos Konstitucinis Teismas viename savo 2015 m. priimtame sprendime paskelbė prieštaraujančią Konstitucijai nuostatą, kuria 2012 ir 2013 m. buvo nustatytas apribojimas automatiškai iš naujo įvertinti visas iš pensijų gautas pajamas, kurių bendra suma viršijo trijų minimalių INPS (Italijos nacionalinis socialinės apsaugos institutas) pensijų sumą, todėl pensijos, viršijusios šią ribinę sumą (neto suma 1 217,00 eurų), nebuvo iš naujo vertinamos. Ginčijama nuostata, neatitinkančia nei anksčiau, nei vėliau priimtų teisės aktų (tiek dėl priemonės taikymo trukmės, ilgesnės nei vieni metai, tiek dėl to, kad ji buvo taikoma ne itin didelėms pensijoms), buvo pažeistos protingumo ir proporcingumo ribos, nes apskritai joje apsiribota tik „nenumatyta finansine padėtimi“, o jos bendras tikslas nepaaiškino, kodėl prioritetas turi būti teikiamas finansiniams reikalavimams, kurie, įgyvendinus minėtą nuostatą, sukėlė rimtų padarinių, o ne pensininkų teisėms dėl jų pensijų indeksavimo.

⁶ Aptariamų priemonių tikslas turėtų būti kova su „ekonomikos krize – pasauliniu reiškiniu, darančiu struktūrinį poveikį Rumunijos ekonomikai“, kai pagal finansinius duomenis ir kompetentingų valdžios institucijų prognozes šioje srityje numatoma „didžiulė ekonomikos krizė, galinti pakenkti Rumunijos ekonomikos stabilumui, viešajai tvarkai ir nacionaliniam saugumui“. Dėl šios situacijos gali prireikti „patvirtinti tam tikras išskirtines priemones, kurios veiksmingai ir greitai sušvelnintų krizės padarinius ir atgaivintų nacionalinę ekonomiką“.

⁷ Pavyzdžiui, 2003 m. rugsėjo 30 d. sprendimas Nr. 358 arba 2000 m. sausio 18 d. sprendimas Nr. 4.

ribojimo kriterijus⁸ (priemonių nustatymas įstatymu, teisėtas tikslas, priemonių būtinumas ir proporcingumas). Prie šių kriterijų priskiriama objektyvumas, nediskriminavimas, aptariamų priemonių išimtinumas ir laikinumas, kitų atitinkamų konstitucinių principų, tokių kaip socialinis solidarumas ir plati politinės valdžios institucijų diskrecija spręsti ekonominės politikos klausimus, laikymasis. Alžyro, Bulgarijos ir Indonezijos atsakymai akivaizdžiai rodo, kad ekonomikos (finansų) krizės taip pat gali būti laikomos iššūkiu, sukeliančiais teigiamus pokyčius ir skatinančiais valstybės ir viešojo finansų sektoriaus administravimo reformas.

Korupcija. Venecijos komisijos teigimu, korupcija siejasi su konkrečiais iššūkiu – veiksmais ir sprendimais, kuriais pažeidžiama teisės viršenybė⁹. Pavyzdžiui, Ukrainos pateiktame pranešime pažymima, kad korupcija kenkia geram valstybės institucijų veikimui ir atitraukia valdžios veiksmus nuo tikslo tarnauti viešajam interesui, trikdo teisėkūros procesą, pažeidžia teisėtumo ir teisinio tikrumo principus, sudaro sąlygas reikštis tam tikro masto savivalei priimant sprendimus, daro didelį neigiamą poveikį žmogaus teisėms ir menkina piliečių pasitikėjimą valstybės institucijomis¹⁰. Kaip savo praktikoje yra pabrėžęs Moldovos Konstitucinis Teismas¹¹, korupcija kenkia demokratijai ir teisės viršenybei, skatina žmogaus teisių pažeidimus, silpnina ekonomiką ir prastina gyvenimo kokybę, todėl kova su korupcija yra neatskiriama nuo pagarbos teisės viršenybei užtikrinimo. Bosnijos ir Hercegovinos atsakyme pabrėžiama, kad tokiomis aplinkybėmis, kai valstybės piliečiai dėl korupcijos (įskaitant kitus veiksmus) praranda pasitikėjimą teisės viršenybe, itin svarbu stiprinti teisės viršenybę; tokį pasitikėjimą turėtų atkurti politinės institucijos ir teismai. Šiuo klausimu labai svarbus Konstitucinio Teismo vaidmuo, ypač atsižvelgiant į jo kompetenciją. Konstitucijos autoriteto stiprinimas korupcijos atvejais ypač pabrėžiamas Kirgizijos pranešime.

Kai kurie Vidurio ir Rytų Europos regiono valstybių pavyzdžiai atskleidžia ryšį tarp esamų korupcijos atvejų ir teisinės kultūros. Kroatijos pranešime teigiama, kad „dėl nestabilios politinės ir teisinės kultūros atsiranda korupcija, kai kuriems asmenims, einantiems pareigas valstybės valdžios institucijose, stinga išmanymo ir jie

⁸ ŽALIMAS, D. Facing the Challenges of the Financial Crisis: The Role of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. Prieiga per internetą: <http://www.constcourt.md/public/files/file/conferinta_20ani/programul_conferintei/Dainius_Zalimas.pdf>; ŽALIMAS, D. Taupymo priemonių konstitucingumo kriterijai Lietuvos Respublikos oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje. *Teisė*, 2015, t. 94, p. 59.

⁹ Šis iššūkis buvo aktualus ir į jį atkreiptas dėmesys rengiant Venecijos komisijos dokumentą CDL-AD (2011) 003rev-e – ataskaitą apie teisės viršenybę, kuri buvo priimta 2011 m. kovo 25–26 d. Venecijos komisijos 86-ojoje plenarinėje sesijoje (CDL-AD(2011)003rev-e Report on the rule of law, adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011)). Prieiga per internetą: <[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e)>).

¹⁰ Ukraina cituoja Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliuciją (rezoliucija 1943 (2013)) dėl korupcijos kaip grėsmės teisės viršenybei (Resolution of Parliamentary Assembly of the Council of Europe (Resolution 1943 (2013)) on corruption as a threat to the rule of law. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=19948&lang=en>>).

¹¹ Pvz., Teismo 2013 m. rugsėjo 5 d. sprendimas Nr. 22, 2015 m. balandžio 16 d. sprendimas Nr. 6.

imasi netinkamų veiksmų, taip pat nepakanka pagarbos institucijų ir teismų sprendimams“. Čekijos pranešime pripažįstama, kad akivaizdu, jog „korupcija, nepakankama pagarba (etninėms ar religinėms) mažumoms arba tai, kad politikai ignoroja teismų priimtus sprendimus, daro poveikį teisinei kultūrai“.

Klausimyno atsakymai nepateikia išsamesnės informacijos apie teismų praktiką, susijusią su antikorupcinių priemonių konstitucingumu. Galima tik daryti prielaidą, kad ji taip pat turėtų apimti tam tikrų žmogaus teisių ribojimo kriterijus, suderinti viešuosius ir privačius interesus, taip pat atkreipti dėmesį į valstybės valdymo ir visų trijų valstybės valdžios šakų veiklos skaidrumą.

2. TARPTAUTINIŲ ĮVYKIŲ IR APLINKYBIŲ POVEIKIS TEISĖS VIRŠENYBĖS AIŠKINIMUI

Daugiau nei trečdalis šalių atsakė, kad tarptautiniai įvykiai ir aplinkybės nedarė joms jokio poveikio aiškinant teisės viršenybę (26 šalys: Albanija, Armėnija, Belgija, Bosnija ir Hercegovina, Gruzija, Gvinėja, Kambodža, Kipras, Kirgizija, Korėja, Kroatija, Latvija, Liuksemburgas, Madagaskaras, Malis, Makedonija, Meksika, Mongolija, Nigeris, Pietų Afrika, Rusija, Švedija, Tailandas, Togas, Ukraina ir Žaliasis Kyšulys). Kitų šalių teismai dažniausiai nurodė reiškinius, kurie kaip pavyzdžiai paminėti suformuluotuose klausimuose, – migraciją ir terorizmą. Migraciją (pabėgėlių srautus) nurodė 19 šalių (Baltarusija, Bulgarija, Čilė, Danija, Italija, Jordanija, Kamerūnas, Kanada, Kosovas, Kosta Rika, Norvegija, Portugalija, Rumunija, Senegalas, Slovėnija, Suomija, Turkija, Vengrija ir Vokietija), o terorizmą – 24 šalys (Alžyras, Azerbaidžanas, Baltarusija, Gabonas, Gana, Indonezija, Jordanija, Kamerūnas, Kanada, Kongas, Kosovas, Nyderlandai, Norvegija, Portugalija, Prancūzija, Rumunija, Senegalas, Slovakija, Slovėnija, Suomija, Šveicarija, Turkija, Vengrija ir Vokietija). Keletas šalių kaip svarbius tarptautinę reikšmę turinčius įvykius ar aplinkybes paminėjo, pvz., organizuotą nusikalstamumą (Alžyras, Čekija, Kosovas, Lietuva, Portugalija ir Rumunija) ir elektroninius nusikaltimus (Norvegija).

Atsakymai į klausimą dėl tarptautinių įvykių ir aplinkybių poveikio teisės viršenybės aiškinimui dažnai yra susiję su neseniai priimtais (arba siūlomais priimti) nacionalinės teisės aktais, o retais atvejais – ir su konstitucijos pakeitimais¹² sprendžiant įvairius migracijos ir terorizmo klausimus. Taip pat yra pranešimų apie įsteigtas

¹² Pavyzdžiui, Slovakijoje terorizmo problema neseniai paskatino pakeisti Konstitucijos 17 straipsnio 3 dalį, pagal kurią, be bendro 48 valandų sulaikymo termino, dar buvo nustatytas specialus 96 valandų sulaikymo terminas terorizmo nusikaltimų atvejais, per kurį įtariamasis turi būti apklaustas ir paleistas arba pristatytas į teismą. Šis Konstitucijos pakeitimas nesukėlė jokių esminių ginčų ir nelaikomas problema. Vengrijoje buvo pasiūlyta keisti Pagrindinį Įstatymą – įterpti 51/A straipsnį „Dėl terorizmo grėsmės“. 2016 m. birželio mėn. priėmus Pagrindinio Įstatymo Šeštąjį pakeitimą Vyriausybei leidžiama teikti Parlamentui prašymą paskelbti „teroro grėsmės padėtį“, o Vyriausybė, vos tik pateikusi tokį prašymą, gali pradėti naudotis specialiais įgaliojimais. Argumentas, pagrindžiantis šio konstitucinio pakeitimo priėmimą, buvo toks, kad būtų galima suvaldyti neigiamus migracijos krizės padarinius, įskaitant terorizmo grėsmes.

naujas šios srities institucijas, taip pat informacijos, kad kompetentingos nacionalinės teisėsaugos įstaigos įgyja vis daugiau galių, ypač kovos su terorizmu srityje. Tačiau ne visi konstituciniai teismai ar lygiavertės institucijos, pranešę apie tokius teisės aktų pakeitimus, yra nagrinėję bylas dėl priemonių, skirtų migracijos procesams kontroliuoti arba kovai su terorizmu, atitikties konstitucijai. Pavyzdžiui, Čekija, Danija, Kroatija, Mongolija, Slovakija ir Ukraina pranešė, kad nėra priėmusios jokių sprendimų šiais klausimais. Kaip teigiama Austrijos atsakyme, dar nėra aišku, ar naujais teisės aktų pakeitimais keičia vyraujančią teisės viršenybės (vok. *Rechtsstaat*) supratimą, kol šių pakeitimų nenagrinėjo Federalinis Konstitucinis Teismas. Estija teigia, jog „reikia paminėti, kad, pavyzdžiui, terorizmo plitimas pasaulyje neturėjo įtakos teisės viršenybės principo traktavimui Estijos baudžiamojo proceso teisėje“.

Kai kurie teismai informavo, kad teisės aktai, susiję su migracija ir kova su terorizmu, jau tapo konstitucinės kontrolės objektu. Šie atsakymai akivaizdžiai rodo, kad didžiausias iššūkis konstituciniams teismams ir lygiavertėms institucijoms yra įvertinti migracijos kontrolės ar kovos su terorizmu priemonių, dėl kurių neišvengiamai atsiranda žmogaus teisių ir laisvių (teisės į prieglobstį, socialinių teisių, garantijų baudžiamajame procese ir kt.) tam tikrų apribojimų, atitiktį konstitucijai. Tokie veiksniai kaip labai padidėję apsaugos siekiančių asmenų skaičius ir dažnėjantys teroristiniai išpuoliai paskatino įstatymų leidėją sustiprinti (sugriežtinti) migracijos ir kovos su terorizmu įstatymus. Dėl to atsiranda priešprieša tarp vyriausybių poreikio kontroliuoti savo visuomenę jos pačios saugumo ir asmens laisvių (t. y. tarp visuomenės ir privačių asmenų interesų) apsaugos labui. Taigi konstituciniai teismai ir lygiavertės institucijos ir vėl (kaip jau aptarta kalbant apie taupymo priemones) turi rasti tinkamą ir teisingą konkuruojančių vertybių pusiausvyrą vertindami, kiek buvo pagrįsti valdžios institucijų nustatyti pagrindinių teisių apribojimai.

Iš gautų atsakymų išplaukia, kad minėtas apribojimas turėtų būti pagrįstas tais pačiais kriterijais, kurie numatyti tarptautinėje teisėje ir kuriuos savo praktikoje išaiškina tarptautiniai teismai (pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismas). Atrodo, kad svarbiausia yra užtikrinti galimybę kreiptis į teismą (galimybę teisme tikrinti taikomas priemones) ir laikytis proporcingumo principo ribojant žmogaus teises ir laisves (visų pirma proporcingumo *sensu stricto* – reikalavimo taikyti mažiau intensyvias ribojimo priemones).

Pavyzdžiui, nepaprastoji padėtis yra *ultima ratio* ekstremaliomis aplinkybėmis. Jos taikymas aptartas Prancūzijos Valstybės Tarybos atsakyme: paskelbus nepaprastąją padėtį, kai kurios teisės ir laisvės turi būti apribotos; taikomos priemonės privalo būti išimtinės ir teismo griežtai kontroliuojamos; tokiomis aplinkybėmis šis išskirtinis nepaprastosios padėties režimas neprieštarauja teisės viršenybės principui.

Kalbant apie įprastas priemones pažymėtina, kad PKJK nariai nagrinėjo bylas dėl imigracijos apribojimo, socialinių išmokų imigrantams, kontrolės ir stebėjimo priemonių, privataus gyvenimo apsaugos ir duomenų apsaugos. Pradžioje galiu paminėti Kanados Aukščiausiojo Teismo atsakymą: pripažįstama, kad teismai turėtų save

apriboti įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių atžvilgiu, bet jie taip pat turi užtikrinti, kad kovos su terorizmu įstatymai atitiktų Konstituciją ir kad valstybė neviršytų savo teisėtų galių; pirmenybė turėtų būti teikiama pagrindinėms teisėms, tačiau valstybė gali jas apriboti, kai gali pagrįsti tuos apribojimus. Kanadoje, kaip ir daugelyje kitų šalių, sunkiausia užduotis – rasti pusiausvyrą tarp nacionalinio saugumo ir būtinybės kuo mažiau riboti pagrindines teises. Pavyzdžiui, *Charkaoui* byloje Kanados Aukščiausiasis Teismas paskelbė, kad tam tikros *užsieniečių sulaikymo ir išsiuntimo iš šalies tvarkos nuostatos* yra nesuderinamos su teise į teisingą bylos nagrinėjimą, todėl jos pripažintos neatitinkančiomis Konstitucijos: Teismas nustatė, kad minėtomis nuostatomis nebuvo numatyta pakankama galimybė būti išklaustam, o įstatymų leidėjas galėjo naudoti kitas, švelnesnes priemones teisei į teisingą bylos nagrinėjimą apriboti tais atvejais, kai draudimo būti šalyje pagrindas yra slapta informacija.

Panašiai ir Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas nusprendė, kad Federalinės kriminalinės policijos biuro leidimas taikyti slaptas stebėjimo priemones siekiant apsisaugoti nuo tarptautinio terorizmo keliamų grėsmių iš esmės yra suderinamas su pagrindinėmis teisėmis, tačiau konkreči šių įgaliojimų formuluotė daugeliu atžvilgių neatitinka proporcingumo principo. Slovakijos Konstitucinis Teismas viename iš savo sprendimų (žr. Nr. PL ÚS 10/2014) nustatė, kad įstatymai, kuriuose *įtvirtintas įpareigojimas interneto ir telekomunikacijų paslaugų teikėjams tam tikrą laiką išsaugoti visus komunikacijos srauto duomenis*, prieštarauja Konstitucijai: ginčijamos nuostatos nebuvo būtinos jų siekiamam tikslui pasiekti, net jei pats tikslas buvo teisėtas; Teismas pažymėjo, kad kova su sunkiais nusikaltimais gali būti pateisinta ir viešasis saugumas gali būti pasiektas kitomis priemonėmis, mažiau ribojančiomis teisę į privatumą, palyginti su prevenciniu ir sistemingu duomenų saugojimu. Panašiai Rumunijos Konstitucinis Teismas (2009 m. spalio 8 d. sprendimas Nr. 1258) pripažino nuostatas *dėl duomenų saugojimo elektroninių ryšių sektoriuje* prieštaraujančiomis Konstitucijai, nes nustatė, kad jomis pažeidžiami asmens duomenų apsaugos principas ir duomenų turinio konfidencialumas: Teismas padarė išvadą, kad teisinė pareiga nuolat saugoti asmens duomenis paprastai yra teisės į asmeninį gyvenimą ir saviraiškos laisvės veiksmingos apsaugos principo absoliuti išimtis; todėl ši teisė, regis, yra reguliuojama negatyviuoju būdu ir jos pozityvusis aspektas dominuoja vis mažiau; Teismas taip pat nustatė, kad pernelyg daug kišamasi į asmenų, su kuriais slapta stebimi asmenys bendrauja, asmeninį gyvenimą. Kita vertus, Rumunijos Konstitucinis Teismas nepaneigė paties teisės akto tikslo užtikrinti tinkamas ir veiksmingas teises priemones, atitinkančias nuolatinį žiniasklaidos technologijų modernizavimo procesą, kad būtų galima užkirsti kelią nusikalstamumui ir jį kontroliuoti.

Kaip matyti iš daugumos PKJK narių atsakymų, tokie tarptautiniai įvykiai ir aplinkybės kaip migracijos krizė ar terorizmo plitimas neturėjo ypatingo poveikio teisės viršenybės aiškinimui. Pavyzdžiui, Portugalijos Konstitucinis Teismas nepakeitė esamo *Estado de direito* ir proporcingumo principų aiškinimo prasmės, šiuos principus taikė remdamasis iš nagrinėjamų interesų kylančiais reikalavimais ir patvirtino,

kad žmogaus teises galima riboti tik išskirtiniais atvejais. Savo nutarime Nr. 296/15 Teismas nustatė, kad norma, pagal kurią tam tikrų užsienio piliečių teisė gauti socialinės integracijos pašalpą buvo siejama su reikalavimu ne mažiau nei paskutinius trejus metus teisėtai gyventi šalyje, prieštaravo Konstitucijai, nes neatitinka proporcingumo principo: Teismas nusprendė, kad trejų metų laikotarpio nustatymas, dėl kurio socialiai rizikingoje situacijoje iš esmės paneigiama galimybė užsienio piliečiui suteikti pragyvenimui būtinas lėšas, kol pasibaigs *šis laikotarpis*, yra perteklinis ir nederamai susikerta su teise gauti išmoką, užtikrinančią pagrindines lėšas asmens išgyvenimui. Savo nutarime Nr. 403/15 Portugalijos Konstitucinis Teismas pripažino, kad norma, pagal kurią žvalgybos tarnyboms leidžiama prieiga prie su komunikacijomis susijusių duomenų, reikalingų paslaugų abonentui ar naudotojui nustatyti, šaltiniui, paskirties vietai, datai, laikui, trukmei ir komunikacijos rūšiai, telekomunikacijų įrangai ar jos vietai rasti ir identifikuoti, prieštarauja Konstitucijai: Teismas pripažino, jog demokratinėje visuomenėje prieiga prie tokių duomenų turi būti būtina, tinkama ir proporcinga, kad žvalgybos tarnybos galėtų vykdyti savo teisėtą misiją, tačiau padarė išvadą, jog galimybė naudotis ryšių duomenimis nebuvo reglamentuota taip, kad būtų suteikta tiek apsaugos garantijų ir galimybių, kiek Konstitucijoje *įtvirtinta* baudžiamajam procesui.

Kita vertus, spręsdamas asmens duomenų apsaugos klausimus kovos su terorizmu kontekste, Turkijos Konstitucinis Teismas nurodė poreikį laikytis „atsargensnio požiūrio nustatant saugumo ir laisvių pusiausvyrą“ tuo metu, kai šalis susiduria su „niokojančia ir smurtą kurstančia teroristine veikla“, kuri yra „rimtas pavojus teisės viršenybei“; Teismo nuomone, „būtinybė saugoti teisę į gyvybę ir užtikrinti saugumą gali paskatinti šalis imtis daug griežtesnių priemonių, palyginti su priemonėmis, kurias jos taikytų įprastomis aplinkybėmis“. Viename iš savo sprendimų Turkijos Konstitucinis Teismas pateisino teisinį reguliavimą, kuriuo numatyta galimybė Viešosios tvarkos ir saugumo tarnybos vadovui rinkti ir tvarkyti kovai su terorizmu būtinus asmens duomenis dėl to, kad tai reikalinga šio pareigūno darbe, ir patvirtino, kad nustatytas apribojimas – rinkti šiuos duomenis tik kovai su terorizmu – yra tinkamas; Teismo nuomone, šie įgaliojimai negali būti laikomi neproporcingai susikertančiais su teise reikalauti asmens duomenų apsaugos, kiek tai susiję su privačiu gyvenimu, ir dėl jų nesukuriamos tokios sąlygos, dėl kurių pasinaudoti šia teise būtų neįmanoma arba labai sunku¹³.

Išvada. Taigi valstybės, reaguodamos į tarptautinius įvykius ir aplinkybes, pvz., migraciją ir terorizmą, nustato priemones, kuriomis ribojamos tam tikros žmogaus teisės ir laisvės, konkrečiai – teisė į prieglobstį ir teisė į privatumą. Atsižvelgiant į tai, konstituciniai teismai ir lygiavertės institucijos turi ypatingą pareigą – užtikrinti teisės viršenybę ir tuo tikslu nustatyti tinkamą ir teisingą visuomenės saugumo ir privataus asmens laisvės interesų pusiausvyrą. Kaip matyti iš PKJK narių praktikos, mažai

¹³ AYM, E.2010/40 K.2012/8, 2012-01-19.

tikėtina, kad migracijos krizė ar terorizmo grėsmė galėtų reikšmingai paveikti teisės viršenybės aiškinimą. Teisės viršenybės esmė išlieka tokia pati, kol vertinant žmogaus teisių apribojimų konstitucingumą taikomi tie patys kriterijai, t. y. kriterijai, kuriuos pripažįsta tarptautinė teisė ir tarptautiniai teismai. Tai yra: 1) teisėtas tikslas – nė vienas PKJK narys neginčija migracijos kontrolės ir kovos su terorizmu tikslų teisėtumo, nes jie yra būtini nacionaliniam ir visuomenės saugumui užtikrinti, ir 2) būtinumas demokratinėje visuomenėje ir proporcingumas – taikomos priemonės turėtų būti išimtinės ir tinkamos siekiamam tikslui, ypač reikėtų laikytis reikalavimo taikyti kuo mažiau varžančias (ar kuo švelniausias) ribojimo priemones. Pastarasis reikalavimas taip pat reiškia, kad negalima paneigti konkrečios teisės esmės, t. y. apribojimų taikymas negali tapti absoliučia taisykle. Be to, teisminė kontrolė, *be kurios teisės viršenybė neįsivaizduojama, turi lemiama vaidmenį nagrinėjant taikomas priemones (galimybė kreiptis į teismą) ir vertinant jų konstitucingumą.*

Tarp PKJK narių vyrauja bendras supratimas, kad vertinant ginčijamą teisinį reguliavimą, ypač jo atitiktį proporcingumo principui, būtina tinkamai atsižvelgti į tokius veiksnius kaip technologinė pažanga, sparti komunikacijų plėtra ir kiti mūsų visuomenės ir tarptautinio gyvenimo pokyčiai. Tačiau dėl atsižvelgimo į šiuos veiksnius neturėtų atsirasti naujų konstitucingumo kriterijų, laisvesnių požiūrių į žmogaus teisių apribojimą arba būti išplėsti valdžios institucijų įgaliojimai atitinkamai apribojus žmogaus teises.

3. NACIONALINĖS TEISĖS IR TARPTAUTINĖS TEISĖS KOLIZIJOS IR SUNKUMAI ĮGYVENDINANT TARPTAUTINIŲ TEISMŲ SPRENDIMUS

Teisės viršenybės principas neįsivaizduojamas be tinkamos pagarbos tarptautinei teisei. Venecijos komisijos patvirtintame Teisės viršenybės aspektų kontroliniame sąraše teigiama, kad tarptautinės teisės, ypač žmogaus teisių srityje, laikymasis, įskaitant tarptautinių teismų privalomų sprendimų vykdymą, yra vienas iš teisėtumo principo, sudarančio teisės viršenybės sampratą, elementų¹⁴.

Teismams pateiktas klausimas apėmė keletą tarpusavyje susijusių klausimų ir buvo toks: „Ar jūsų teismas nagrinėjo nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės normų kolizijas? Ar jūsų teismas tam tikras teises ar laisves yra aiškinęs skirtingai, palyginti su regioninių / tarptautinių teismų (pvz., Afrikos, Amerikos šalių ar Europos teismų) ar tarptautinių institucijų (ypač Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto) pateiktu aiškinimu? Ar yra su tuo susijusių sunkumų įgyvendinant tokių teismų / institucijų sprendimus? Kokia tų sunkumų esmė? Pateikite pavyzdžių.“

Beveik pusė atsakymų (26 šalys: Alžyras, Armėnija, Azerbaidžanas, Baltarusija, Čilė, Estija, Gruzija, Gvinėja, Indonezija, Jordanija, Kamerūnas, Kanada, Kazachija,

¹⁴ CDL-AD(2016)007-e Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016). Prieiga per internetą: <[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e)>.

Kipras, Kirgizija, Kongo Demokratinė Respublika, Libanas, Madagaskaras, Makedonija, Malis, Mongolija, Švedija, Tailandas, Togas, Turkija ir Žalioji Kyšulys) į šį klausimą buvo neigiami, t. y. nebuvo pranešta apie nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės aktų kolizijų atvejus arba susijusius sunkumus. Kartais apie tokias kolizijas nepranešama dėl to, kad tam tikro teismo kompetencijai nepriklauso tarptautinių sutarčių atitikties konstitucijai ir (arba) įstatymų atitikties tarptautinėms sutartims vertinimas (pvz., Makedonija).

Nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės kolizijos, konkrečiai tokios, kurios atsiranda dėl to, kad kompetentingi nacionaliniai ir tarptautiniai teismai skirtingai aiškina teisę (įskaitant žmogaus teises), iš dalies yra neišvengiamos. Taip yra dėl to, kad abi teisės sistemos (nacionalinė teisė ir tarptautinė teisė) yra skirtingos prigimties ir savarankiškos, nors turi ir bendro veikimo sferas (visų pirma žmogaus teisių srityje) bei priemonės joms derinti; tiek nacionalinė teisė, tiek tarptautinė teisė skelbia viršenybę atitinkamose jų taikymo srityse (atitinkamos šalys paprastai paskelbia nacionalines konstitucijas esant aukščiausiuoju įstatymu, kuriam tarptautiniai šalies įsipareigojimai negali prieštarauti, o pagal tarptautinę teisę pagrindinis principas yra *pacta sunt servanda* ir tarptautinės teisės viršenybė tarptautiniuose santykiuose; viso to loginės pasekmės – draudimas remtis nacionaline teise, įskaitant konstituciją, pateisinant tarptautinių įsipareigojimų nesilaikymą). Todėl atrodo suprantama, kad dėl abiejų sistemų lygiagrečios raidos kartais gali kilti neatitiktį ar kolizijų. Dažniausiai tuomet, kai nacionaliniai teismai nagrinėja tam tikrą klausimą, kurio tarptautiniai teismai niekada nebuvo nagrinėję ir vėliau šie pripažįsta minėtu klausimu suformuotą nacionalinių teismų praktiką esant nesuderinamą su tarptautiniais įsipareigojimais (pvz., būtent taip įvyko, kai 2004 m. Lietuvos Konstitucinis Teismas turėjo spręsti su pasyviaja rinkimų teise susijusias apkaltos pasekmes nesant galimybės remtis kokia nors atitinkama tarptautinių teismų praktika, o 2011 m. Europos Žmogaus Teisių Teismas¹⁵ priėmė šiek tiek kitokią išvadą tuo pačiu klausimu).

Todėl suprantama, kad nemažai valstybių nurodo nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės kolizijų atvejus, kylančius dėl to, kad nacionaliniai konstituciniai teismai ir regioniniai arba tarptautiniai teismai (institucijos) skirtingai aiškina teisę (arba tam tikrą subjektinę teisę) (pvz., Austrija, Čekija, Danija, Italija, Korėja, Kroatija, Latvija, Lietuva, Meksika, Moldova, Pietų Afrika, Portugalija, Slovėnija, Suomija, Ukraina, Vengrija ir Vokietija)¹⁶. Kolizijos yra susijusios su konkrečios teisės turinio ar taikymo srities aiškinimo skirtumais ir su skirtingu tam tikrų teisių apribojimų

¹⁵ Toliau – EŽTT.

¹⁶ Kai kurie iš jų pranešė apie pavienes ar retas kolizijas (pvz., Bulgarija, Kroatija, Latvija ir Lietuva) ar daugybę kolizijų (pvz., Austrija, Nyderlandai ir Vokietija), taip pat nedidelius arba mažus (pvz., Kroatija, Suomija ir Ukraina) ar esmingesnius (pvz., Lietuva) teismų praktikos skirtumus.

proporcingumo vertinimu¹⁷. Daugiausia pranešama apie sankirtas su EŽTT (pvz., Danija, Italija, Moldova, Portugalija, Rumunija, Slovėnija, Ukraina, Vengrija ir Vokietija). Teisės ir laisvės, dėl kurių įvyko sankirta, apima teisę į teisingą bylos nagrinėjimą (Italija, Portugalija ir Ukraina), teisę į veiksmingą teisinę gynybą (Slovėnija), žodžio laisvę (Danija ir Vengrija), teisę į privatumą (Vokietija ir Rumunija), teisę užsiimti verslu (Vengrija) ir teisę būti išrinktam (Moldova). Kalbant apie Pietų Afriką, JT Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas kitaip aiškino teisę į vandenį. Kai kurios šalys, pranešusios apie kolizijas su tarptautine teise ir sunkumus, susijusius su skirtingu tarptautinių teismų aiškinimu (pvz., Bosnija ir Hercegovina, Čekija, Kambodža, Lietuva, Pietų Afrika, Suomija ir Šveicarija), taip pat nurodė sunkumus, susijusius su tarptautinių (regioninių) teismų ar institucijų sprendimų įgyvendinimu.

Akivaizdu, kad nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės kolizijų prevencija ir reguliavimas priklauso nuo nacionalinės konstitucijos ir kompetentingų konstitucinių teismų ar lygiaverčių institucijų pateikto jos aiškinimo. Tarptautinės teisės vieta, taip pat tarptautinių įsipareigojimų vykdymo būdai ir metodai nacionalinės teisės sistemoje gali būti suvokti tik remiantis atitinkama konstitucija. Šiuo atžvilgiu valstybės gali turėti labai platų priemonių rinkinį principo *pacta sunt servanda* laikymuisi užtikrinti; jų pasirinkimą lemia monistinis arba dualistinis požiūris į tarptautinę teisę, teisinės tradicijos ir konkrečios šalies patirtis. Ne paskutinis, o gal ir lemiamas, veiksnys yra konstitucinių teismų ir lygiaverčių institucijų vaidmuo laikantis daugiau ar mažiau palankaus požiūrio į tarptautinę teisę. Daugumoje konstitucijų yra gana abstrakčių nuostatų dėl tarptautinės teisės laikymosi. Mūsų pareiga – atskleisti jų turinį, tuo tikslu sutinkant su daugiau ar mažiau palankiu tarptautinės teisės, įskaitant tarptautinių teismų sprendimus, vertinimu. Kaip matyti iš klausimyno atsakymų, konstituciniai teismai gali rasti būdų užkirsti kelią nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės kolizijoms ar jas pašalinti, įskaitant nacionalinių ir tarptautinių teismų skirtingo aiškinimo atvejus.

Būtent konstitucinių teismų ir lygiaverčių nacionalinių institucijų taikomas aiškinimas leidžia apibūdinti nacionalines teisės sistemas kaip atviras tarptautinei teisei (pvz., Latvija, Lietuva, Portugalija ir Vokietija), net jei konstitucija nustato besąlygišką

¹⁷ Ukrainos Konstitucinis Teismas pateikia šiek tiek skirtingą požiūrį į konkrečios teisės turinį ir jos taikymo sritį. Jis skirtingai nei EŽTT aiškino teisę į teisminę gynybą, ypač vieną iš jos sudedamųjų dalių – teisę teismo sprendimą įvykdyti be nepagrįsto delsimo. Ukrainos Konstitucinis Teismas nusprendė, kad nacionalinės teisės nuostatos, kuriomis numatomas teismo nuosprendžių vykdymo termino pratęsimas, nepažeidė teismo sprendimų privalomo vykdymo principo. Dviejose bylose prieš Ukrainą EŽTT nustatė, kad buvo pažeista teisė į teisingą bylos nagrinėjimą (Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK) 6 straipsnis) dėl nepateisinamo delsimo vykdant teismo sprendimus, nes dėl to teisė į teisingą bylos nagrinėjimą tapo praktiškai neveiksminga. Austrija nurodė, kad jos Konstitucinis Teismas nesivadovavo neseniai suformuluotu EŽTK Protokolo Nr. 7 4 straipsnio aiškinimu dėl tikslios teisės būti nenubaustam du kartus už tą patį nusikaltimą taikymo srities ir „pilietinių teisių ir pareigų“ samprata pagal EŽTK 6 straipsnį. Neseniai, kitaip nei EŽTT priimtuose įvairiuose sprendimuose, Austrijos Konstitucinis Teismas nusprendė, kad reikalavimas žemės savininkams toleruoti jų žemės naudojimą medžioklei negali būti laikomas nustatančiu neproporcingą naštą žemės savininkams, kurie medžioklei priešinasi dėl etinių priežasčių.

nacionalinės teisės viršenybę. Yra konstitucinių principų, kurių aiškinimas ir suderinimas gali lemti konstitucijos atvirumą tarptautinės teisės įtakai; iš tokių principų kyla konstitucinio teismo (arba lygiavertės institucijos) pareiga deramai atsižvelgti į atitinkamas tarptautinės teisės normas. Pavyzdžiui, Lietuvoje prie tokių principų yra priskiriama teisės viršenybė (ji neįsivaizduojama, jei nesilaikoma pagarbos tarptautinei teisei), *pacta sunt servanda* (pagal ją aiškiai reikalaujama sąžiningai vykdyti tarptautinius įsipareigojimus), atvira pilietinė visuomenė (tai reiškia atvirumą tarptautinės bendruomenės taisyklėms) ir geopolitinė orientacija (įskaitant orientaciją į Europos teisinius standartus). Portugalijos konstitucinės teisinės praktikos atvirumas tarptautinei teisei reiškia, kad joje dažnai pateikiamos nuorodos į EŽTK, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartiją ir kitus tarptautinius teisinius dokumentus, taip pat į Europos Sąjungos Teisingumo Teismo¹⁸ ir EŽTT praktiką.

Kaip matyti iš gautų PKJK narių atsakymų, nacionalinės konstitucijos ir tarptautinės teisės normų kolizijų prevencijos ir šių kolizijų pašalinimo būdai yra tokie:

– **preliminarioji (*a priori*) tarptautinių sutarčių konstitucingumo kontrolė** (pvz., Gabonas, Lietuva ir Slovėnija). Ji neleidžia tarptautinės teisės normoms, kurios prieštarauja konstitucijai, patekti į nacionalinės teisės sistemą;

– **harmonizuojamasis aiškinimas**. Atrodo, kad šį metodą dažniausiai taiko PKJK nariai, ir tai, žinoma, išplaukia iš konstitucijos atvirumo tarptautinei teisei. Alžyro, Azerbaidžano, Danijos, Estijos, Indonezijos, Jordanijos, Kanados, Kroatijos, Libano, Lietuvos, Makedonijos, Nyderlandų, Norvegijos, Pietų Afrikos, Suomijos, Šveicarijos, Ukrainos ir kitų valstybių konstituciniai teismai ar lygiavertės institucijos nurodė, kad savo praktikoje taiko harmonizuojamąjį aiškinimą. Kai kuriose šalyse (pvz., Moldovoje ir Slovėnijoje) pareiga taikyti harmonizuojamąjį aiškinimą aiškiai numatyta konstitucijoje. Kitose šalyse tai suponuoja konstituciniai principai, kurių pagrindu konstitucija tampa atvira tarptautinei teisei: pavyzdžiui, Lietuvoje tarptautinė teisė ir ES teisė yra suvokiamos kaip atitinkamų Konstitucijos nuostatų aiškinimo šaltiniai, o tarptautiniai ir Europos žmogaus teisių standartai laikomi minimaliais konstituciniais žmogaus teisių apsaugos standartais. Atskleisdamas Konstitucijos nuostatų turinį ir plėtodamas oficialiąją konstitucinę doktriną, Lietuvos Konstitucinis Teismas remiasi EŽTT, ESTT ir kitų tarptautinių institucijų praktika.

Danijos Aukščiausiasis Teismas paprastai stengiasi aiškinti Danijos teisės aktus pagal ESTT ir EŽTT praktiką. Estijos Aukščiausiasis Teismas aiškina Konstituciją pagal tarptautinės teisės normas (iš esmės įtraukia tarptautinės teisės normas į Estijos teisinę sistemą). Prancūzijos Konstitucinė Taryba pažymėjo, kad nors eksplicitiškai nesprenžia dėl nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės kolizijų, vykdydama konstitucingumo kontrolę, kad priimtų sprendimą konkrečiu klausimu, ji turi remtis tarptautinės teisės normų aiškinimu; Taryba siekia suderinti reikalavimus, kylančius iš tarptautinių konvencijų, su Prancūzijos nacionaline teise.

¹⁸ Toliau – ESTT.

Savo atsakyme Kanados Aukščiausiasis Teismas paminėjo bylą *B010 prieš Kanadą* dėl pilietybės ir imigracijos, kurioje buvo patvirtinta prezumpcija, kad nacionaliniai įstatymai atitinka Kanados tarptautinius įsipareigojimus; Teismo pateiktas nacionalinės teisės aiškinimas atitiko šalies tarptautinius įsipareigojimus kovoti su organizuotu nelegaliu imigrantų tranzitu ir užtikrinti asmenų, siekiančių tarptautinės apsaugos, teises (pvz., Konvencijos dėl pabėgėlių statuso ir Palermo konvencijos (JT konvencijos prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą) nuostatas). *AZAPO* byloje Pietų Afrikos Konstitucinis Teismas pabrėžė konstitucinę pareigą suderinti nacionalines ir tarptautines normas: „Neturėtų būti manoma, kad Konstitucija lengvai leidžia priimti tokius įstatymus, kuriais galėtų būti pažeisti valstybės įsipareigojimai pagal tarptautinę teisę.“ Teismas taip pat taikė harmonizuojamąjį aiškinimą, leidžiantį įveikti sunkumus vykdant regioninio teismo (Pietų Afrikos vystymosi bendrijos tribunolo) sprendimą *Fick* byloje¹⁹: jis paskelbė, jog nacionalinės teisės aiškinimas turėtų atitikti tarptautinius įsipareigojimus, todėl, siekiant vadovautis teisės viršenybe, nacionalinis įstatymas dėl teismo nutarčių vykdymo turėtų būti išplėstas, kad būtų sudarytos sąlygos vykdyti Pietų Afrikos vystymosi bendrijos tribunolo sprendimą.

Nyderlandų Valstybės Tarybos Administracinės jurisdikcijos skyrius vartoja konstitucinių ir tarptautinių pagrindinių teisių nuostatų „taikymo kartu“ sąvoką (pvz., *Jesus redt* byloje Konstitucijos nuostatos dėl religijos laisvės ir saviraiškos laisvės buvo aiškinamos atsižvelgiant į EŽTK įtvirtintas tas pačias teises). Panašiai Norvegijos Aukščiausiasis Teismas informavo apie savo praktiką (pvz., vadinamojoje 2015 m. *Maria* byloje), pagal kurią Konstitucijoje nustatytos pagrindinės teisės turi būti aiškinamos atsižvelgiant į tokias pačias tarptautines teises. Rumunijos Konstitucinio Teismo praktikoje baudžiamosios teisės klausimais, susijusiais su EŽTT praktika, pripažįstama, jog nacionalinis konstitucinis teismas turi ne tik teisę, bet ir pareigą aiškinti Konstituciją taip, kad būtų panaikinta bet kokia neatitiktis tarp nacionalinės teisės teksto ir Europos teisės;

– **konstitucijos (oficialiosios konstitucinės doktrinos) reinterpretavimas, arba teismų praktikos keitimas** (pvz., Moldova, Portugalija ir Suomija). Tai yra dar viena nacionalinės konstitucijos atvirumo tarptautinei teisei pasekmė: kad šis atvirumas išliktų, konstitucijos (nacionalinės teisės) aiškinimas turėtų būti pritaikytas prie tarptautinės teisės aiškinimo tais atvejais, kai pastebimas skirtumas tarp nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės (paprastai tai nustato tarptautinis teismas ar institucija). Tai reiškia, kad jau įtvirtinta teismų praktika turi būti pakeista (pakoreguota) – suderinta su tarptautinių (regioninių) teismų ar institucijų pateiktu aiškinimu. Tinkamas Moldovos pavyzdys: EŽTT priėmus sprendimą byloje *Tanase prieš Moldovą*, Moldovos Konstitucinis Teismas nusprendė, kad būtina persvarstyti savo praktiką, susijusią su draudimu Moldovos piliečiams, turintiems daugiabinę pilietybę, eiti viešiasias

¹⁹ *Government of the Republic of Zimbabwe v Fick* [2013] ZACC 22; 2013 (5) SA 325 (CC); 2013 (10) BCLR 1103 (CC).

pareigas, ir paskelbė, kad šis draudimas prieštarauja Konstitucijai, nes EŽTT jau buvo pripažinęs, jog Moldovoje jis reiškia neproporcingą rinkimų teisės ribojimą, kadangi joje daugybinė pilietybė yra plačiai paplitęs reiškinys. Kitas pavyzdys yra Suomija – joje nedideli nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės skirtumai (pvz., derinant žodžio laisvę ir teisę į privatumą, aiškinant *non bis in idem* principą), su kuriais susiduria Suomijos teismai, paprastai panaikinami keičiant Suomijos teismų poziciją taip, kad ji atitiktų tarptautinį (europinį) aiškinimą. Portugalijos Konstitucinis Teismas taip pat pripažino, kad netgi pakoregavo savo paties praktiką, atsižvelgdamas į EŽTT suformuotą praktiką (pvz., po 2008 m. bylos *Feliciano Bichão prieš Portugaliją*).

Lietuvos Konstitucinis Teismas taip pat neeliminuoja galimybės reinterpretuoti oficialiąją konstitucinę doktriną. Nustatytas Konstitucijos aiškinimas gali būti keičiamas, jei tai gali sustiprinti žmogaus teisių ar kitų konstitucinių vertybių apsaugą. Tačiau, kaip matyti iš 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimo, reinterpretacija negalima, jei dėl jos pasikeistų visuminis konstitucinis reguliavimas ir būtų pažeista konstitucinių vertybių pusiausvyra (todėl, atsižvelgiant į tai, kad apkaltos ir konstitucinės priesaikos institutai aprėpia kur kas daugiau pareigūnų, ne tik parlamento narius, ir į tai, kad Konstitucinis Teismas negali turėti įstatymų leidžiamosios valdžios įgaliojimų nustatyti konkretų draudimo eiti tam tikras valstybines pareigas terminą, oficialiosios konstitucinės doktrinos reinterpretavimas nebuvo priimtina alternatyva po to, kai EŽTT, byloje *Paksas prieš Lietuvą* nagrinėdamas tik teisę būti išrinktam į parlamentą, nustatė, kad nuolatinis konstitucinis draudimas dalyvauti parlamento rinkimuose pareigūnams, kurie buvo pašalinti iš pareigų apkaltos proceso tvarka, yra neproporcingas teisės būti išrinktam į parlamentą apribojimas);

– **konstitucijos keitimas** (pvz., Lietuva, Prancūzija ir Ukraina). Prancūzijos Konstitucinė Taryba konstatavo, jog pagal Konstituciją, jeigu yra Konstitucijos ir tarptautinės sutarties kolizija, atsiranda pareiga pakeisti Konstituciją, kad galėtų galioti tarptautinė sutartis (byla dėl Lisabonos sutarties įsigaliojimo). Ukraina informavo apie 2016 m. priimtus Konstitucijos pakeitimus, kad būtų galima ratifikuoti Romos statutą.

Lietuvos Konstitucinis Teismas panašiai nurodė, kad būtina keisti Konstituciją, kai, EŽTT priėmus sprendimą byloje *Paksas prieš Lietuvą*, atsirado Konstitucijos ir EŽTK neatitiktis (2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas). Teismas pabrėžė, kad, atsižvelgiant į Konstitucijos viršenybę ir konstitucinį principą *pacta sunt servanda*, atsiranda pareiga pašalinti minėtą prieštaravimą pakeičiant Konstituciją, kad Lietuvoje įsigaliojūtų taikytina EŽTK (ir EŽTT sprendimo) nuostata ir kad ji būtų įgyvendinta. Kitoje byloje (2014 m. kovo 18 d. nutarimas) Teismas taip pat pripažino, kad yra ir kita galimybė – denonsuoti atitinkamą tarptautinę sutartį. Tačiau pagal Konstituciją tokios galimybės nėra kalbant apie sutartis dėl žmogaus teisių, ypač apie EŽTK, nes tai prieštarautų konstituciniams teisės viršenybės, atviros pilietinės visuomenės ir geopolitinės orientacijos principams;

– draudimas priimti tarptautiniams įsipareigojimams prieštaraujančius konstitucijos pakeitimus (Lietuva ir Šveicarija). Lietuvos Konstitucinis Teismas 2014 m. sausio 24 d. ir 2014 m. liepos 11 d. nutarimuose paaiškino, kad vienas iš materialųjų Konstitucijos keitimo ribojimų yra draudimas priimti pakeitimus, prieštaraujančius esamiems tarptautiniams įsipareigojimams, tol, kol šie įsipareigojimai nėra denonsuoti pagal tarptautinę teisę. Šis apribojimas taip pat išplaukia iš konstitucinių teisės viršenybės ir *pacta sunt servanda* principų. Šveicarija panašiai nurodė normą, kad Konstitucijos pakeitimai turi atitikti imperatyvias tarptautinės teisės normas²⁰.

Pagarba tarptautinei teisei negali būti atsieta nuo tarptautinių teismų ir institucijų sprendimų įgyvendinimo. Minėti teismai ir institucijos turi kompetenciją, numatytą atitinkamose tarptautinėse sutartyse, aiškinti tarptautinės teisės normas (šių sutarčių nuostatas) ir priimti privalomus sprendimus. Kaip ir konstitucinių teismų ir lygiaverčių institucijų praktikoje, kurioje atsiskleidžia konstitucijos turinys, kompetentingų tarptautinių teismų praktikoje atsiskleidžiamas atitinkamų tarptautinių dokumentų turinys. Be pagarbos tarptautinių teismų sprendimams negali būti tikro teisminio nacionalinių ir tarptautinių teismų dialogo.

Apskritai tarptautinių teismų ir institucijų autoritetas nėra kvestionuojamas. Pavyzdžiui, EŽTT ir Amerikos *šalių* žmogaus teisių teismo sprendimai laikomi privalomais, nes atitinkamas įsipareigojimas aiškiai numatytas atitinkamose konvencijose. Kalbant apie tokias JT institucijas kaip JT Žmogaus teisių komitetas, kai kurios valstybės (pvz., Austrija, Čekija ir Korėja) mano, kad jų sprendimai neturi privalomosios galios (t. y. jie laikomi rekomendacijomis), nes atitinkamose sutartyse nenustatyti aiškūs *įsipareigojimai* vykdyti tokius sprendimus. Tačiau kai kuriais atvejais gali būti keliamas klausimas, kaip atsisakymas vykdyti JT institucijos sprendimą *būtų suderinamas su pareiga sąžiningai įgyvendinti atitinkamos* sutarties nuostatas.

Kai kurių teismų atsakymuose yra nurodytos tam tikros nacionalinių konstitucijų atvirumo tarptautinei teisei, taip pat tarptautinių teismų sprendimų įgyvendinimo ribos. Kartais tai gali būti laikoma draugiška konkurencija, kai konstituciniai teismai stengiasi išlaikyti aukštesnį žmogaus teisių apsaugos lygį, apibrėždami savo saugomas konstitucines ribas (pavyzdžiui, pagrindinės teisės Vokietijoje). Italijos Konstitucinis Teismas suformavo „kontribū“ doktriną, pagal kurią tarptautinės teisės normų ar tarptautinių teismų sprendimų įtraukimas į nacionalinę teisę ar jų įgyvendinimas yra neleistini, kai prieštarauja pagrindiniams konstitucinės santvarkos principams (konstitucinės tapatybės esmei) arba prigimtinėms žmogaus teisėms (pvz., 2014 m. sprendime Nr. 238, kad apsaugotų aukštesnį konstitucinį standartą kreiptis į teismą bylose dėl karo nusikaltimų padarytos žalos atlyginimo, Teismas, tarptautinei paprotinei teisei taikydamas „kontribū“ doktriną, pripažino, kad JT Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo, priimto byloje *Jurisdikciniai valstybių imunitetai*,

²⁰ Jei Konstitucijos pakeitimas paneigia tokią tarptautinę sutartį, kuri apima *ius cogens* normas, tokio pakeitimo negalima siūlyti tautai, nes Konstitucijos pakeitimai turi atitikti imperatyvias tarptautinės teisės normas.

įgyvendinimas yra nepriimtinas). Kaip matyti iš Italijos Konstitucinio Teismo praktikos, „kontribū“ doktrina gali būti taikoma konkrečiai siekiant apsaugoti aukštesnį pagrindinių teisių konstitucinį standartą: minimalūs pagrindinių teisių apsaugos lygiai, įtvirtinti EŽTK, kaip išaiškino EŽTT, įstatymų leidėjui žymi nekvestionuojamą ribą pagal Italijos Konstitucijos 117 straipsnio 1 dalį, o tai reiškia, kad jis gali nustatyti tik aukštesnius teisių gynimo standartus, bet jokių būdu ne žemesnius nei nustatytieji pagal tarptautinius įsipareigojimus; tarptautinių įsipareigojimų laikymasis niekada negali būti priežastis nuleisti teisių apsaugos kartelę žemiau, negu jau yra užtikrinama pagal nacionalinę teisę, kita vertus, tarptautiniai įsipareigojimai gali ir turi tapti veiksminga priemone tokiai apsaugai plėsti; bendras teisės sistemoje nustatytų garantijų integracijos rezultatas turi būti pozityvus tuo požiūriu, kad atskirų EŽTK nuostatų poveikis Italijos teisei sustiprintų visų pagrindinių teisių kaip sistemos apsaugą. Neseniai, 2015 m., priimtame sprendime Nr. 49, atsižvelgdamas į tai, kad taikyti ir aiškinti bendrąją normų sistemą (tiek Konvencijos teisės, tiek nacionalinės teisės) visų pirma priklauso nacionaliniams teismams, – tai jie daro atsižvelgdami į Strasbūro teismo praktikos esmę ir nepažeisdami nacionalinių valdžios institucijų vertinimo laisvės, – Italijos Konstitucinis Teismas nusprendė, kad nacionaliniai teismai privalo laikytis ne bet kokio Strasbūro teismo sprendimo, o tik Didžiosios kolegijos sprendimų, kurie tampa „nusistovėjusia praktika“ ir „modeliniais sprendimais“.

Tačiau kartais dėl tokių plačių ir neaiškių sąvokų kaip „konstitucinės tvarkos pagrindai“ gali kilti abejonių dėl palankaus požiūrio į tarptautinių teismų sprendimų įgyvendinimą, ir tik būsima praktika gali išsklaidyti abejones, ar tokiomis sąvokomis galima remtis ir pagrindžiant bet kokio galimai nepalankaus tarptautinio teismo sprendimo neįgyvendinimą. Pavyzdžiui, po to, kai EŽTT priėmė sprendimą byloje *Markinas prieš Rusiją*, Rusijoje buvo sukurtas „Rusijos konstitucinės teisinės santvarkos apsaugos“ mechanizmas. Tai buvo įtvirtinta Rusijos Konstitucinio Teismo 2015 m. liepos 14 d. sprendime, kurio pasekmė buvo ta, kad Konstitucinis Teismas įgijo galią bet koki tarptautinio teismo sprendimo įgyvendinimą paskelbti negalimu, jei būtų nustatyta, jog tas sprendimas yra grėsmė „konstitucinės santvarkos pamatams“; tarptautinės sutarties normos, jei jomis pažeidžiamos Rusijai didelę reikšmę turinčios konstitucinės nuostatos, negali būti ir nėra taikomos teisinėje sistemoje. Venecijos komisija savo nuomonėje sukritikavo šį požiūrį²¹.

Kiti tarptautinių teismų sprendimų įgyvendinimo sunkumai yra įvairūs. Galima pastebėti, kad nėra įstatymų leidėjo politinės valios priimti atitinkamą įstatymą (pvz.,

²¹ „<...> Rusijos Konstitucinis Teismas buvo įgaliotas paskelbti tarptautinį sprendimą „neįgyvendinamu“, o tai neleidžia to sprendimo Rusijos Federacijoje vykdyti jokių būdu. Tai nesuderinama su Rusijos Federacijos įsipareigojimais pagal tarptautinę teisę. <...> Pasirinkimo laisvė, susijusi su teismo sprendimų vykdymu, reiškia galimybę pasirinkti vykdymo būdą, kuris nėra absoliutus. Valstybė privalo vykdyti tokius sprendimus; vykdymo būdą valstybės narės gali pasirinkti savo nuožiūra, bet net ir ši laisvė nėra neribota.“ Žr. Appendix CDL-AD(2016)005 Interim Opinion on the Amendments to the Federal Constitutional Law on the Constitutional Court of the Russian Federation. Prieiga per internetą: <[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)016-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)016-e)>.

Kosta Rikoje, kurios parlamentas vis dar nepriėmė teisės aktų, būtinų Amerikos šalių žmogaus teisių teismo sprendimui dėl apvaisinimo in vitro įgyvendinti; Bosnijoje ir Hercegovinoje nebuvo pasiekta susitarimo dėl Konstitucijos pakeitimų siekiant įvykdyti EŽTT sprendimą, priimtą byloje Sejdić ir Finci prieš Bosniją ir Hercegoviną dėl galimybės asmenims, nepriklausantiems trims tautoms – valstybės įkūrėjoms, kandidatuoti rinkimuose į Bosnijos ir Hercegovinos parlamentą ir į prezidento pareigas (panašūs sprendimai buvo priimti bylose Zornić prieš Bosniją ir Hercegoviną ir Pilav prieš Bosniją ir Hercegoviną²²)) arba įstatymų leidėjas nesugeba pakeisti konstitucijos (pvz., Lietuvoje, nors Konstitucinis Teismas savo nutarime nurodė priimti Konstitucijos pataisą, kad būtų įgyvendintas pirmiau minėtas EŽTT sprendimas byloje Paksas prieš Lietuvą, tokia Konstitucijos pataisa vis dar nepriimta); taip pat yra sunkumų, kylančių iš tarptautinių teismų sprendimų (pvz., galimas subsidiarumo trūkumas arba klaidinga nacionalinės teisės samprata²³).

Išvada. Taigi nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės kolizijos, dažnai kylančios dėl to, kad nacionaliniai ir tarptautiniai teismai skirtingai aiškina tą patį teisės klausimą, yra natūrali savarankiškų nacionalinių ir tarptautinių teisinių sistemų lygiagrečios raidos pasekmė. Tačiau teisės viršenybė neįsivaizduojama be tinkamos pagarbos tarptautinei teisei; jeigu yra laikomasi ne tokių griežtų žmogaus teisių apsaugos standartų nei tie, kurie būtini pagal tarptautinius įsipareigojimus, arba nėra įgyvendinami tarptautinių teismų sprendimai, ypač tais atvejais, kai kartu silpninamas šių teismų autoritetas, vargu ar tai dera su teisės viršenybe. Teisės viršenybės labai būtina pašalinti nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės kolizijas ir įgyvendinti tarptautinių teismų sprendimus.

Todėl konstituciniams teismams ir lygiavertėms institucijoms tenka ypatinga pareiga užtikrinti nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės darną ir tuo tikslu išlaikyti tiek konstitucijos viršenybę, tiek principą *pacta sunt servanda*. Aiškindami konstituciją ir teisės viršenybės principą, PKJK nariai gali padaryti atitinkamą konstituciją daugiau ar mažiau atvirą tarptautinei teisei ir palankią tarptautinių teismų sprendimų įgyvendinimui. Remiantis konstitucinių teismų ir lygiaverčių institucijų praktika ir priemonėmis, kuriomis jie gali naudotis, kad užkirstų kelią nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės kolizijoms ir jas pašalintų (pvz., preliminarioji tarptautinių sutarčių kontrolė, harmonizuojamasis aiškinimas, oficialiosios konstitucinės doktrinos reinterpretavimas, nurodymas padaryti konstitucijos pataisais ar jas riboti), įmanoma konstitucijas, kurios iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti ne tokios palankios tarptautinei teisei (paskelbus, kad yra absoliuti jų viršenybė), padaryti palankias jai ir plėtoti derinant su ja. Kadangi nacionalinės konstitucinės tapatybės apsauga yra

²² Nors EŽTT sprendime nebuvo numatytos specialios priemonės, kurių valstybė privalo imtis nustatytam žmogaus teisių pažeidimui pašalinti, praktikoje, atsižvelgiant į sprendimo motyvus, norint jį įgyvendinti, būtina, be kita ko, pakeisti atitinkamas Bosnijos ir Hercegovinos Konstitucijos nuostatas.

²³ Tai buvo nurodyta Suomijos Aukščiausiojo Teismo pranešime dėl Suomijos psichikos sveikatos įstatymo.

konstitucinių teismų ir lygiaverčių institucijų misija, jiems taip pat tenka ypatinga atsakomybė užtikrinti, kad ši misija būtų vykdoma vadovaujantis teisės viršenybe, t. y. nekuriant konfliktų su tarptautiniais įsipareigojimais ir neskatinant izoliuotis nuo tarptautinės teisės, bet, priešingai, stiprinant pagrindinių teisių apsaugą ir skatinant laipsniškai įtraukti tarptautinę teisę į nacionalinę teisės sistemą.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Taigi, išnagrinėjus PKJK narių atsakymus į klausimus, susijusius su didžiausiomis grėsmėmis teisės viršenybei, tarptautinių įvykių ir aplinkybių poveikiu teisės viršenybės aiškinimui, taip pat su nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės kolizijomis, matyti, kad konstitucinių teismų ir lygiaverčių institucijų vaidmuo išlieka tas pats – saugoti ir išlaikyti esminius teisės viršenybės elementus: konstitucijos viršenybę, teisingą konstitucinių vertybių pusiausvyrą, nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės darną. Šių elementų negalima iš esmės keisti net ir dėl aptariamų iššūkių (ekonominės krizių suvaldymo, kovos su korupcija, migracijos suvaldymo, kovos su terorizmu ar kolizijų su tarptautine teise prevencijos ir jų šalinimo). Jei laikysimės materialiosios teisės viršenybės sampratos, svarbiausias konstitucinių teismų uždavinys, žinoma, yra užtikrinti, kad, kilus minėtiems iššūkiams, nekiltų pavojaus žmogaus teisių apsaugai, ypač kad būtų užkirstas kelias pagundai netrukdomai riboti žmogaus teises arba vengti vykdyti tarptautinius įsipareigojimus. Kita vertus, iššūkius teisės viršenybei kartais galima sieti su galimybėmis nuosekliai plėtoti konstitucijos aiškinimą, kartu stiprinant žmogaus teisių ir kitų konstitucinių vertybių apsaugą ir galiausiai – pačią teisės viršenybę.

THE KEYNOTE SPEECH DELIVERED AT SESSION 2 “NEW CHALLENGES TO THE RULE OF LAW”

Dainius ŽALIMAS

President of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania

Summary

This contribution is based on the responses of constitutional courts or equivalent bodies from various states to the questionnaire of the 4th Congress of the World Conference on Constitutional Justice. The contribution identifies and examines the internal and external threats and challenges that are faced by these constitutional justice institutions and that could undermine the foundations of the rule of law. The most common threats and challenges are the following: economic (financial) crises and corruption as two major threats to the rule of law identified at the national level, migration and terrorism as the main repercussions of international events and developments on the interpretation of the rule of law, collisions between national and international law arising out of a different interpretation of law by national and international courts, as well as difficulties in the implementation of judgements of

international courts and bodies. The contribution also defines the possible responses to these challenges and threats.

The analysis of the identified challenges and responses is carried out, in particular, in the light of the substantive conception of the rule of law, which includes the goal to secure human dignity and ensure human rights. The results of the analysis show that the role of constitutional courts or equivalent bodies in this context is to preserve and maintain the core elements of the rule of law – the supremacy of the constitution, a fair balance between constitutional values, and harmony between national and international law – where the states experience such challenges as the need to manage economic crises, fight corruption, control migration, combat terrorism, or prevent and settle collisions with international law. The substantive conception of the rule of law binds the states to precluding temptations to restrict human rights in a manner that is incompatible with the general international legal criteria or temptations to avoid international obligations. On the other hand, it is acknowledged that challenges to the rule of law can at times be associated with positive opportunities to progressively develop the interpretation of the constitution, while strengthening the protection of human rights and other constitutional values and, ultimately, the consolidation of the rule of law itself.

3-IOSIOS SESIJOS „TEISĖ IR VALSTYBĖ“ PAGRINDINIS PRANEŠIMAS

Alexandru TĂNASE

Baigęs kadenciją Moldovos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininkas

IŽANGA

Norėdamas atsakyti į šiai sesijai pateiktus klausimus, kalbėsiu apie santykio tarp teisės ir valstybės perspektyvą, nes jis neatsiejamas nuo konstitucinio teisinės valstybės principo, kaip jau minėjo kalbėjusieji 1-ojoje ir 2-ojoje sesijose. Pamėginsiu apžvelgti konstitucinės justicijos institucijų požiūrius.

Pirmesni pranešėjai kalbėjo apskritai apie skirtingas teisės viršenybės sampratas ir naujus jai kylančius iššūkius. Aš kalbėsiu konkrečiai apie tai, kaip ir ką mes identifikuojame kaip su šiais tikslais susijusius konstitucinius elementus, apie jų šaltinius ir taikymą. Tai veikiantis konstitucionalizmas. Pateiksiu pavyzdžių, leidžiančių geriau paaiškinti pagrindą, kuriuo veikia mūsų konstitucinės justicijos institucijos, ir jų taikomą metodą.

Atsižvelgiant į šio kongreso klausimyno atsakymus, šis mano pranešimas susidės iš trijų dalių. Kiekvienoje jų nagrinėsiu po vieną kongreso 3-iajai sesijai priskirtą klausimyno klausimą. Taigi pranešime apžvelgsiu:

- 1) konstitucinio teismo praktikos poveikį užtikrinant, kad valstybės valdžios neperžengtų savo įgaliojimų konstitucinių ribų;
- 2) konstitucinių teismų sprendimų privalomumas bendrosios kompetencijos teismams;
- 3) konstitucinių teismų indėlį kuriant (plėtojant) teisėkūros proceso ir teisės taikymo standartus, privačių subjektų (asmenu), vykdančių viešąsias funkcijas, pagarbą teisės viršenybei ir valstybės pareigūnų atsakomybę.

1. KONSTITUCINIŲ TEISMŲ PRAKTIKOS POVEIKIS UŽTIKRINANT, KAD VALSTYBĖS VALDŽIOS NEPERŽENGTŲ SAVO ĮGALIOJIMŲ KONSTITUCINIŲ RIBŲ

Apskritai, remiantis klausimyno atsakymais, galima daryti išvadą, kad **atitinkamų konstitucinių (ar lygiaverčių) teismų sprendimai yra privalomi** visoms valstybės valdžios institucijoms, kurios turi juos įgyvendinti / vykdyti. Dauguma atsakiusiųjų į klausimą taip pat patvirtino, kad praktikoje šios prievolės paisoma ir konstitucinių (ar lygiaverčių) teismų sprendimai yra tinkamai vykdomi.

Be abejo, pagrindinis teisės viršenybės aspektas, daugiausia minėtas kalbant apie valstybės valdžias, yra valdžių padalijimo principas.

Dauguma dalyvių, apibūdindami konstitucinių teismų vaidmenį užtikrinant, kad valstybės valdžios veiktų neperžengdamos savo įgaliojimų konstitucinių ribų, valdžių padalijimo principą nurodė kaip nusistovėjusį ir taikomą savo šalyse. Atsakomybės pasidalijimas tarp federacijos subjektų ir federalinės valstybės šiame kontekste kartais tampa labai problemiškas, ypač **Bosnijoje ir Hercegovinoje**.

Valdžios galias riboja konstitucija, o valdžios institucijos tarnauja žmonėms. Konstitucinis valdžių padalijimo principas yra demokratinės teisinės valstybės organizavimo ir veikimo pagrindas.

Konstituciniai teismai paprastai teigė, kad šis principas reiškia, jog įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžios turi būti atskirtos ir pakankamai savarankiškos, tačiau kartu turi būti jų pusiausvyra. Konkretus jų atitinkamų kompetencijų turinys priklauso nuo valstybės valdymo formos, tos institucijos vietos tarp kitų valstybės valdžios institucijų ir jos turimų įgaliojimų santykio su kitų institucijų įgaliojimais. Jeigu konstitucija tiesiogiai nustato konkrečius tam tikros valstybės valdžios institucijos įgaliojimus, jokia kita valstybės valdžios institucija negali tų įgaliojimų perimti, taip pat jų perduoti arba atsisakyti. Šių įgaliojimų negalima pakeisti arba apriboti įstatymu.

Konstitucinis teismas užtikrina, kad galiausiai visi valstybės veiksmai neprieštarautų konstitucijai ir būtų ja grindžiami. Valstybės valdžios veiksmus, kurie nėra grindžiami konstitucija, konstitucinis teismas gali pripažinti negaliojančiais. Išimtinė kompetencija peržiūrėti įstatymus ir kitus teisės aktus yra pagrindinis konstitucinės justicijos bruožas. Kai kurie konstituciniai teismai taip pat turi kompetenciją peržiūrėti administracinių teismų nutarimus ir sprendimus ir nuspręsti, ar nepažeidžiama jokia konstitucinė teisė, ar nėra neteisėto reguliavimo, konstitucijai prieštaraujančio įstatymo arba neteisėtos tarptautinės sutarties.

Daugumoje konstitucinės justicijos modelių nėra numatyta speciali jurisdikcijos sritis – ginčų tarp valstybės valdžios institucijų dėl kompetencijos sprendimas, o kai kurių šalių (**Gabono, Italijos, Korėjos, Prancūzijos, Rumunijos ir Vokietijos**) konstitucijose tai numatyta. Deja, daugumoje šalių konstituciniai (ar lygiaverčiai) teismai tiesiogiai nesprenžia tokių su kompetencija susijusių ginčų, nes jų pačių kompetencija iš esmės yra normatyvinė. Tokie ginčai sprendžiami netiesiogiai, t. y. vertinant, ar įstatymai ar kiti teisės aktai neprieštarauja tam tikros valstybės valdžios institucijos įgaliojimams, arba sprendžiant dėl valstybės pareigūnų apkaltos.

Kalbant apie teismų praktiką, daugumoje klausimyno atsakymų nurodoma, kad daug teismų iš tiesų sprendė bylas, susijusias su pagrindiniais valdžių padalijimo aspektais. Norėčiau kiek plačiau pakalbėti apie reikšmingiausius pagrindinius aspektus, kurie paminėti pasaulio šalių konstitucinių (ar lygiaverčių) teismų atsakymuose apie konstitucinę jurisprudenciją:

- valdymo formos, kuriai priklauso aukščiausių valstybės valdžios institucijų struktūros ir tarpusavio santykių modelis, apibūdinimas;
- santykio tarp įstatymo ir poįstatyminio teisės akto apibūdinimas;

– parlamento ir vyriausybės įgaliojimų atskyrimas įvairiose pasidalijamosios kompetencijos srityse (mokesčių, biudžeto, teisėkūros);

– parlamento ir prezidento kompetencijų atskyrimas (t. y. formuojant vyriausybę);

– prezidento ir vyriausybės įgaliojimų pasirašyti tarptautines sutartis aiškinimas.

Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad savo nutarimuose dėl įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių veiksmų konstitucingumo konstitucinės justicijos institucijos išaiškindavo atitinkamų institucijų įgaliojimų ribas, o nutarimuose dėl teisminės valdžios veiklos konstituciniai teismai paprastai apsaugodavo šios valstybės valdžios vykdomas funkcijas ir sustiprindavo teisėjų nepriklausomumą, taip pat teismų, kaip institucinės sistemos, nepriklausomumą.

2. KONSTITUCINIŲ TEISMŲ SPRENDIMŲ PRIVALOMUMAS BENDROSIOS KOMPETENCIJOS TEISMAMS

Būtina pabrėžti, kad iš klausimyno atsakymų akivaizdu, jog konstitucinių (ar lygiaverčių) teismų sprendimai kitiems teismams yra privalomi. Kai kurie teismai nurodė, kad konstitucinių teismų sprendimai saisto *erga omnes*. Tačiau taip yra ne visose šalyse. Pavyzdžiui, **Belgijoje** ir **Čekijoje** tik tie sprendimai, kuriais panaikinama teisinė nuostata, yra privalomi *erga omnes*, o kiti – tik *inter partes*.

Taip pat svarbu pabrėžti, kad kai kurie teismai pažymėjo, jog **ne tik konstitucinio teismo nutarimų, bet ir jo sprendimų bei išvadų, kuriose aiškinama konstitucija, turinys, t. y. formuojama oficialioji konstitucinė doktrina, yra saistantis tiek įstatymus leidžiančias institucijas (pareigūnus), tiek teisę taikančias institucijas (pareigūnus), įskaitant bendrosios kompetencijos ir specializuotus teismus.**

Visus bendrosios kompetencijos teismus saisto oficialioji konstitucinė doktrina, suformuota konstitucinio teismo jurisprudencijoje. Jie negali aiškinti konstitucijos nuostatų kitaip, nei savo aktuose tai padarė konstitucinis teismas.

Nepaisant to, **tose šalyse, kuriose** konstitucinių (ar lygiaverčių) teismų sprendimai nėra tiesiogiai privalomi, jie tampa precedentais ir žemesnės instancijos teismai jų paiso. Taip yra **Suomijoje** ir **Švedijoje**. **Meksikos** Aukščiausiojo Teismo sprendimai žemesnės instancijos teismams privalomi esant tam tikroms įstatymo nustatytoms sąlygoms, tačiau bendrosios kompetencijos teismai yra įsipareigoję paisyti visų Aukščiausiojo Teismo sprendimų kaip precedentų.

Kalbant apie konstitucinės jurisprudencijos santykį su kitomis jurisprudencinėmis sistemomis, pvz., kasacine jurisprudencija, tokie santykiai turėtų būti abipusiai naudinga partnerystė, o jurisprudencinių sistemų priešpriešos negalima toleruoti.

Nors kiekvienas iš šių teismų turi savo jurisdikciją, tam tikrose srityse gali kilti nesutarimų, ypač klausimu, ar įstatymas neprieštarauja konstitucijai arba ar jis gali būti taikomas taip, kad atitiktų konstituciją.

Dauguma šalių teigė, kad paprastai žemesnės instancijos teismai sprendimų paiso, tačiau yra keletas (retų) išimčių. Taigi klausimyno atsakymai rodo, jog rimtų

nesutarimų tarp konstitucinių teismų ir bendrosios kompetencijos ar specializuotų teismų nėra, kadangi šie teismai ir viešojo administravimo subjektai paiso konstitucinio teismo praktikos ir ja vadovaujasi.

3. KONSTITUCINIŲ TEISMŲ INDEĖLIS KURIANT (PLĖTOJANT) TEISĖKŪROS PROCESO IR TEISĖS TAIKYMO STANDARTUS, PRIVAČIŲ SUBJEKTŲ, VYKDanČIŲ VIEŠĄSIAS FUNKCIJAS, PAGARBĄ TEISĖS VIRŠENYBEI IR VALSTYBĖS PAREIGŪNŲ ATSAKOMYBĘ

Šioje dalyje nagrinėsiu tris klausimus. Pirmą, kokie teisėkūros ir teisės taikymo standartai atsispindi teismų praktikoje? Antra, ar yra specialių konstitucinių teismų sprendimų dėl privačių subjektų, vykdančių viešąsias funkcijas, pagarbos teisės viršenybei? Trečia, ar valstybės pareigūnai yra atsakingi už savo veiksmus tiek teisėje, tiek praktikoje? Ar nėra problemų dėl kai kurių pareigūnų neliečiamumo, pvz., užkertant kelią veiksmingai kovai su korupcija?

a) *Teisėkūros procesas*

Visi teismai, išskyrus kelis, teigė prisidėję prie teisėkūros standartų ir teisinių sąvokų kūrimo. Pavyzdžių gali būti pateikta kalbant apie iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylančius reikalavimus, taikomus teisėkūros subjektams:

- teisės normų suprantamumas / aiškumas / prieinamumas: įstatymuose ir kituose teisės aktuose nustatytas teisinis reguliavimas turi būti aiškus, lengvai suprantamas ir darnus; teisės aktai turi būti formuluojami tiksliai (**Albanija, Baltarusija, Bulgarija, Čekija, Gruzija, Korėja, Kroatija, Latvija, Lietuva, Libanas, Moldova, Norvegija, Rumunija ir Turkija**);

- kad būtų galima užtikrinti, jog teisinių santykių subjektai žino, ko iš jų reikalaujama teisės normomis, šios turi būti nustatytos iš anksto, o teisės aktai turi būti oficialiai paskelbti; jie turi būti vieši ir prieinami (**Austrija, Danija, Kosta Rika ir Lietuva**);

- priimant teisės aktus būtina atsižvelgti į procedūrinius teisėkūros reikalavimus, įskaitant tuos, kurie nustatyti paties teisėkūros subjekto (**Čekija, Lietuva ir Moldova**); turi būti paisoma iš konstitucijos kylančios teisės aktų hierarchijos;

- teisėkūros subjektai gali priimti teisės aktus neviršydami savo įgaliojimų;

- turi būti užtikrintas teisės sistemos nuoseklumas ir vidinė darna (**Nyderlandai**);

- teisės aktais negalima reikalauti to, kas neįmanoma (**Lietuva**);

- teisės aktuose nustatyti reikalavimai turi būti paremti bendromis nuostatomis (teisės normomis ir principais), kurias galima taikyti visiems nurodytiems tam tikrų teisinių santykių subjektams. Diferencijuotas teisinis reguliavimas turi būti grindžiamas tiktais objektyviais skirtumais esant situacijoms, kai viešuosius santykius reguliuoja tam tikri teisės aktai;

– teisės aktų galia yra nukreipta į ateitį, įstatymų ir kitų teisės aktų grįžtamoji galia neleidžiama (*lex retro non agit*), su keletu išimčių būtent baudžiamojoje teisėje (**Armėnija, Baltarusija, Kroatija, Lietuva, Moldova, Turkija ir Vengrija**);

– tie teisės pažeidimai, už kuriuos teisės aktuose numatyta atsakomybė, privalo būti aiškiai apibrėžti (**Austrija, Italija, Kroatija, Mongolija, Pietų Afrika, Portugalija, Prancūzija, Rumunija, Slovakija, Šveicarija, Ukraina ir Žalioji Kyšulys**);

– nustatydamas teisinius apribojimus ir atsakomybę už teisės pažeidimus, įstatymų leidėjas privalo atsižvelgti į protingumo reikalavimą, taip pat į proporcingumo principą, pagal kurį nustatytos teisinės priemonės turi būti būtinos demokratinėje valstybėje ir tinkamos teisėtiems ir visuotinai svarbiems tikslams pasiekti (turi būti pusiausvyra tarp tikslų ir priemonių jiems pasiekti); žmogaus teisės negali būti ribojamos daugiau, nei būtina užsibrėžtiems tikslams pasiekti.

b) Teisės taikymas

Konstituciniai teismai taip pat nurodė tuos iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylančius reikalavimus, kurie skirti teisę taikantiems subjektams:

– teisę taikančios institucijos privalo laikytis asmenų lygiateisiškumo reikalavimo;

– negalima bausti antrą kartą už tą patį teisės pažeidimą (*non bis in idem*) (**Azerbaidžanas, Belgija, Italija, Kroatija, Mongolija, Nyderlandai, Norvegija, Portugalija, Suomija ir Šveicarija**);

– atsakomybė (sankcija, bausmė) už teisės pažeidimus privalo būti nustatyta iš anksto (*nulla poena sine lege*);

– veika nelaikoma nusikalstama, jeigu tai nenumatyta įstatyme (*nullum crimen sine lege*);

– grįžtamosios galios draudimas (**Baltarusija, Bosnija ir Hercegovina, Indonezija, Italija, Lietuva, Prancūzija ir Vengrija**);

– jurisdikcinės ir kitos teisę taikančios institucijos turi būti nešališkos ir nepriklausomos (**Alžyras, Belgija, Gruzija, Italija, Kipras, Kroatija, Latvija, Makedonija, Mongolija, Pietų Afrika, Portugalija, Rusija, Senegalas, Ukraina ir Žalioji Kyšulys**); jos privalo siekti nustatyti objektyvią tiesą ir priimti teise paremtus sprendimus;

– teisėjai negali taikyti jokio teisės akto, prieštaraujančio aukštesnės galios teisės aktui, *inter alia* jie negali taikyti jokio poįstatyminio teisės akto, kuris prieštarauja konstitucijai arba įstatymui;

– panašios bylos turi būti sprendžiamos panašiai;

– jeigu su nusikaltimu susiję įstatymai buvo keičiami, privalo būti taikomas švelnesnis įstatymas (*lex mitior*) (**Bosnija ir Hercegovina, Gruzija ir Moldova**);

– žmonių gerovė yra aukščiausias įstatymas (*salus populi suprema lex esto*) (**Kongas**).

c) Privačių subjektų, vykdančių viešąsias funkcijas, pagarba teisės viršenybei

Kai kurie teismai informavo apie atskiras bylas šiuo klausimu. Šios bylos buvo susijusios, pavyzdžiui, su notariais, antstoliais, arbitrais, teisininkais, bankroto administratoriais, privačiais tyrėjais, prisiekusiaisiais vertėjais, taksi vairuotojais, pilietinėmis asociacijomis, privačiai mokančiais mokytojais, telekomunikacijų bendrovėmis, energijos tiekimo įmonėmis, privačiais subjektais, įgyvendinančiais viešąsias funkcijas, subjektais, kuriems taikoma privatinė teisė ir kurių savininkai yra privatūs akcininkai ir valstybė, taip pat su kompanijų ir sveikatos priežiūros institucijų socialine ir aplinkosaugine atsakomybe.

d) Valstybės pareigūnų atsakomybė

Daugumoje šalių valstybės pareigūnai yra visiškai atsakingi už savo veiksmus.

Kai kurios šalys nurodė, kad paprastai valstybės pareigūnai nėra atleidžiami nuo patraukimo baudžiamojon atsakomybėn, tačiau kartais tam tikrų kategorijų pareigūnai turi imunitetą (prezidentai, parlamento nariai, ministrai ir teisėjai).

Dauguma teismų atsakė, kad nesusiduriama su imuniteto apimties problemomis, ypač kovojant su korupcija.

Kai kurie teismai pranešė apie savo praktiką atsakomybės klausimu, dažniausiai susijusią su valstybės pareigūno imuniteto atšaukimu, civiline ar drausmine atsakomybe arba baudmės skyrimu valstybės pareigūnui už nusikalstamą veiką, pvz., korupciją.

Konstitucinis teisinės valstybės principas yra neatsiejamas nuo valstybės valdžios institucijų atsakomybės visuomenei. Ši atsakomybė yra konstituciškai įtvirtinta nustačius, kad valstybės valdžios institucijos tarnauja žmonėms, valdžios galias riboja konstitucija ir kad valstybės pareigūnai, kurie pažeidžia konstituciją ir įstatymus, iškelia savo ar grupės interesus aukščiau visuomenės interesų ir kurie savo veiksmais diskredituoja valstybės valdžią, gali būti pašalinti iš pareigų įstatymuose nustatyta tvarka.

Kad piliečiai – valstybės bendruomenė – galėtų pagrįstai pasitikėti valstybės pareigūnais ir būtų galima užtikrinti, jog visos valstybės valdžios institucijos ir pareigūnai laikosi konstitucijos ir įstatymų, ir kad tie, kurie nepaklūsta konstitucijai ir įstatymams, neitų pareigų, kurioms reikalingas piliečių pasitikėjimas, valstybės pareigūnų veikla turi būti viešai demokratiškai kontroliuojama, sudarius galimybę pašalinti iš pareigų tuos iš jų, kurie pažeidžia konstituciją ir įstatymus, iškelia savo asmeninius ar grupės interesus aukščiau viešųjų interesų ar savo veiksmais diskredituoja valstybės valdžią.

Vieša demokratinė kontrolė gali būti vykdoma, be kita ko, per apkaltą – specialią konstitucijoje numatytą procedūrą, taikomą užtikrinant pareigūnų konstitucinę atsakomybę, kuri nurodyta konstitucijoje, t. y. sprendžiant dėl jų nušalinimo nuo pareigų už šiurkštų konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą ar nusikaltimo padarymą.

Kai kurie konstituciniai teismai nurodė turintys įgaliojimus pateikti išvadas, ar konkretūs valstybės pareigūnų veiksmai, dėl kurių pradėta apkaltos procedūra, prieštarauja konstitucijai. Pavyzdžiui, Lietuvos Konstitucinis Teismas paskelbė tris išvadas dėl Seimo narių ir kitų valstybės pareigūnų, prieš kuriuos buvo pradėtos apkaltos procedūros, veiksmų konstitucingumo. Visose šiose išvadose Konstitucinis Teismas pripažino minėtų pareigūnų veiksmus prieštaraujančiais Konstitucijai. Vienoje iš tokių savo išvadų Konstitucinis Teismas pripažino, kad tam tikri Respublikos Prezidento veiksmai buvo antikonstituciniai ir kad minėtais veiksmais Konstitucija buvo šiurkščiai pažeista, o tai reiškė ir priesaikos sulaužymą, ir šiurkščius Konstitucijos pažeidimus.

Panašų pavyzdį galima rasti Moldovos jurisprudencijoje, susijusioje su už korupciją atleisto iš pareigų ministro pirmininko apkalta. Konstitucinis Teismas teigė, kad iš esmės kiekvienas politinis mandatas yra grindžiamas aukštais sąžiningumo standartais. Be to, jeigu paaiškėja, kad ši sąlyga nevykdoma, šių faktų ignoravimas ir abejonių dėl sąžiningumo sukėlusių asmenų paskyrimas į vadovaujančias pareigas arba palikimas eiti jas reiškia nepagarbą teisei valstybei.

Konstitucinis Teismas teigė, kad esant tikrai demokratijai asmenys, praradę visuomenės pasitikėjimą, įprastai iškart atsistatydina, kad nereikėtų jų atleisti. Tokios situacijos, kai dėl korupcijos asmenys yra nušalinami nuo vyriausybinių funkcijų vykdymo, o paskui iškart paskiriami į aukščiausias valstybės pareigas (labai greitai, nesant įrodymų, kad kaltinimai, dėl kurių pareigūnai atleisti, nepagrįsti), yra ne tik smerktinos, bet ir išvis nepriimtinos.

Šiame kontekste Konstitucinis Teismas nusprendė, kad asmenų, kurių sąžiningumu abejojama arba kurie buvo atleisti dėl su korupcija susijusių priežasčių, paskyrimas aukšto rango pareigūnais prieštarauja teisės viršenybės principams. Iš esmės teisės viršenybė nėra fikcija arba tik deklaratyvus pobūdis. Teisės viršenybės veikimas turi matytis iš praktinių veiksmų. Siekiant, kad teisės viršenybės principo būtų laikomasi, ir atsižvelgiant į bendrą visų piliečių interesą būtina imtis visų reikiamų priemonių greitam ministrų ir kitų aukšto rango pareigūnų veiklos sustabdymui arba atleidimui užtikrinti, jeigu kyla pagrįstų abejonių dėl jų sąžiningumo.

Konstitucinis Teismas taip pat pabrėžė, kad, vadovaujantis teisės viršenybės principu, viešąsias pareigas einantys asmenys privalo įrodyti, jog atitinka aukštus sąžiningumo standartus. Moldovos Respublikos Konstitucijos 1 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos vertybės – Moldovos Respublika yra demokratinė valstybė, kurioje gerbiamas ir užtikrinamas žmonių orumas, jų teisės ir laisvės, laisvas žmogaus asmens vystymasis, teisingumas ir politinis pliuralizmas – yra aukščiausios vertybės ir joje netiesiogiai numatyta viešąsias pareigas einančių pareigūnų, kurie vykdo savo funkcijas, kad įgyvendintų viešąjį interesą, atsakomybę.

IŠVADOS

Šiandienos kongreso tema mums visada bus pati aktualiausia, kol egzistuos konstitucinė teisė. Taip yra dėl teisės viršenybės ir konstitucinės justicijos svarbos užtikrinant demokratiją.

Tobulinti teisės viršenybės mechanizmus buvo skatinama reaguojant į karus, persekiojimus ir represijas dvidešimto amžiaus pirmojoje pusėje.

Po dviejų pasaulinių karų Europos žemyne atsirado konstituciniai teismai.

Iki konstitucinių teismų įkūrimo vyko žiaurūs socialiniai eksperimentai, pagrįsti šiurkščiu žmogaus teisių pažeidimu. Ištosios tautos patyrė karinę okupaciją, dirbtinai sukeltą badą, neteisingus kaltinimus ir masinę deportaciją, taip pat savavališką nacionalizaciją ir pajuto, ką reiškia visiškas bet kokių politinio pliuralizmo apraiškų nebuvimas.

Ši bendra Europos šalių praeitis leidžia suvokti, kokia svarbi yra laisvė, teisės viršenybė, demokratija ir žmogaus teisės. Mes geriau nei kitos tautos suprantame, kad totalitarinės praeties atsisakymas nėra vien komunistinės ar nacistinės retorikos panaikinimas – iš esmės tai yra kūrimas skirtingų pagrindinių sistemų, kur **asmuo yra aukščiausia vertybė, o svarbiausia valstybės funkcija – užtikrinti teisingumą.**

Demokratiųjų valstybių pagrindas yra teisė. Teisės esmė yra laisvė, nes tik laisvė nustato sąlygas, leidžiančias žmonėms gyventi kartu kaip laisviems asmenims. Dėl šios priežasties šiame procese pagrindinis vaidmuo tenka konstituciniams teismams, kurių prašoma pašalinti konstitucijai prieštaraujančius teisės aktus.

Per pastaruosius dešimtmečius konstitucinės justicijos institucijos mūsų šalyse sprendė gausybę įvairių teisinių ir faktinių klausimų. **Konstitucinė justicija yra uni-kali ir veiksminga priemonė civilizacijos vertybėms ir demokratijos pažangai skatinti taip, kad žmonių gyvenimas pagerėtų.**

Laimė, šiandien Europa yra nepalyginama su ta iš praėjusio amžiaus. To siekiant žmogaus teisių apsaugos mechanizmai buvo patys svarbiausi ir jie turi būti toliau tobulinami, kad prisidėtų prie dar aukštesnių demokratijos, žmogaus teisių ir teisės viršenybės standartų įgyvendinimo.

Gyvename laikotarpiu, kai valstybė ir visuomenė susiduria su kritinėmis situacijomis, ypač žmogaus teisių srityje. Yra daug Europos šalių, kuriose politinis elitas mėgina persvarstyti požiūrį į žmogaus teises. Stengiamasi dėl saugumo ir kitų priežasčių apriboti žmogaus teises.

Šiame kontekste norėčiau paminėti buvusio Jungtinių Tautų generalinio sekretoriaus Kofio Annano pareiškimą. Jis pabrėžė, kad „**vystymasis neįmanomas neužtikrinus saugumo, o saugumas neįmanomas be vystymosi ir pagarbos žmogaus teisėms**“.

Esu tikras, jog šiame kongrese bus pateikta reikšmingų ir vertingų įžvalgų, kad savo šalyse geriau suprastume teisės viršenybės ir žmogaus teisių apsaugos mechanizmų stiprinimo svarbą. Šiuo požiūriu tik laisvi, veiksmingi ir gyvybingi konstituciniai teismai gali išlaikyti žmogaus teisių viršenybę ir didinti teisės viršenybės ir demokratijos reikšmę.

THE KEYNOTE SPEECH DELIVERED AT SESSION 3 “THE LAW AND THE STATE”

Alexandru TĂNASE

Former President of the Constitutional Court of the Republic of Moldova

Summary

This contribution provides the perspective of constitutional justice to the relationship between the law and the state inherent in the constitutional principle of the rule of law. The expressed observations essentially address three major issues.

The first one is the impact of the case law of the Constitutional Courts on guaranteeing that the state powers act within the constitutional limits of their authority. It is emphasised that the constitutional principle of the separation of powers is fundamental in the organisation and functioning of a democratic state under the rule of law. The contribution examines the most prominent core elements of the separation of powers that are referred to in constitutional jurisprudence across the world.

The second issue in focus concerns the binding force of constitutional decisions on ordinary courts. Attention is drawn to the fact that, even if the overall trend is that the judgments of the Constitutional Courts (or equivalent bodies) are binding on other courts, the judgments of the Constitutional Courts (or equivalent bodies) are binding *erga omnes* not in all countries.

The third focal issue under discussion covers the input of the Constitutional Courts into the development of the standards for the law-making process and for the application of law, respect for the rule of law by private actors exercising public functions, and the accountability of public officials. In this regard, special consideration is given to the standards for the law-making process and for the application of law according to case law, the availability of specific fields of constitutional adjudication regarding respect for the rule of law by private actors exercising public functions, and the accountability of public officials for their actions, both in law and in practice.

4-OSIOS SESIJOS „TEISĖ IR ŽMOGUS“ PAGRINDINIS PRANEŠIMAS

Christoph GRABENWARTER

Austrijos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas

ĮŽANGA

Teisės viršenybė apibrėžiama ne tik pagal įstatymo ir valstybės, bet ir pagal žmogaus ir įstatymo santykį. Galimybės susipažinti su teisės aktų nuostatomis ir iš anksto numatyti įstatymuose nustatytų priemonių taikymą yra du aspektai, pastaraisiais dešimtmečiais nuosekliai pabrėžti Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) praktikoje. Kalbant apie teismus, pirmiausia konstitucinius, svarbūs ir aktualūs yra kreipimosi į teismą ir teisėjų nepriklausomumo klausimai. Teisėjų nepriklausomumo problema bus nagrinėjama kitoje sesijoje, o kreipimasis į teismą yra pagrindinis klausimas, nagrinėjamas šioje, 4-ojoje, sesijoje. Atsižvelgdamas į tai ir remdamasis klausimyno atsakymais aptarsiu įvairius kreipimosi į teismą aspektus ir klausimus, susijusias su subjektinėmis teisėmis, o po to pateiksiu kai kurias mintis apie teisės viršenybės sampratą, kuria peržengiamos subjektyvių teisių ribos.

1. INDIVIDUALUS KREIPIMASIS Į KONSTITUCINIUS TEISMUS

Daugelio šalių konstituciniai teismai specializuojasi spręsti teisinius klausimus, turinčius valstybei esminę reikšmę. Didelė dalis konstitucinių teismų kompetencijos yra susijusi su galimais valstybės valdžios subjektų konfliktais. Tačiau, kaip visi žinome, konstituciniai teismai vis dažniau sprendžia, tiesiogiai ar netiesiogiai, asmenims teisiškai svarbius dalykus.

Pagrindinėms teisėms šiuo požiūriu tenka svarbus, gal net svarbiausias, vaidmuo. Klausimyno atsakymai, atsiųsti iki šio kongreso, gana gerai parodo, kad konstitucijos garantuojamos pagrindinės teisės sujungia šalies konstitucinį teismą ir jos piliečius ar asmenis, kurie patenka į šio teismo jurisdikciją. Kaip pirmą pavyzdį paminėsiu konstitucinio skundo reglamentavimą Latvijoje. Be kitų reikalavimų dėl priimtino, asmuo gali ginčyti tik tas teisės normas, kuriomis pažeidžiamos jo pagrindinės teisės. Antrasis pavyzdys yra labai akivaizdus: Pietų Korėjoje skiriama įstatymų konstitucinė kontrolė ir individualus konstitucinis skundas. Sprendimuose dėl įstatymų konstitucinės kontrolės nagrinėjamas klausimas, ar nebuvo pažeista Pietų Korėjos Konstitucija, įskaitant pagrindines teises, o tirdami individualius konstitucinius skundus teisėjai nagrinėja tik tai, ar nebuvo pažeistos pagrindinės teisės. Šie du pavyzdžiai aiškiai rodo tiesioginį ryšį tarp konstitucinės justicijos, pagrindinių teisių ir žmogaus padėties. Vokietijoje Federalinis Konstitucinis Teismas dažnai vadinamas

Bürgergericht – tai reiškia „piliečiams tarnaujantis teismas“. Tie iš mūsų, kurie prieš šešerius metus dalyvavo Pasaulio konstitucinės justicijos konferencijos kongrese Rio de Žaneire, gali prisiminti, kad nagrinėjome šį klausimą savo įžanginėje sesijoje: svarbiausias veiksnys įvykdyti reikalavimus, kylančius iš „piliečiams tarnaujančio teismo“ statuso, yra individualus kreipimasis į konstitucinį teismą.

Individualus kreipimasis į konstitucinį teismą (jei toks yra) gali būti įgyvendinamas įvairiais būdais. Lyginamoji apžvalga atskleidžia įvairias sistemas, kurių neįmanoma paprasčiausiai priskirti kelioms skirtingoms kategorijoms. Tačiau yra bent jau keletas panašumų, kuriuos galima apibūdinti taip:

– Pirma, reikia pabrėžti, kad pasaulyje yra tik keletas *actio popularis* pavyzdžių siaurąja prasme. Vienas iš tokių pavyzdžių – Makedonija. Konstitucinio Teismo proceso reglamento 12 straipsnyje nustatyta: „Kiekvienas asmuo gali pareikšti iniciatyvą įvertinti įstatymo konstitucingumą arba bendro pobūdžio teisės akto konstitucingumą ir teisėtumą.“ Panaši sistema yra ir Kroatijoje. Tačiau *actio popularis* sistemos atžvilgiu akivaizdžiai vyrauja skepticizmas. Vengrijoje *actio popularis* buvo panaikintas 2012 m. Venecijos komisija išnagrinėjo šį panaikinimą ir padarė išvadą, kad *actio popularis* pašalinimas neturėtų būti laikomas Europos konstitucinio paveldo pažeidimu. 1929 m. savo garsiojoje paskaitoje apie konstitucinę justiciją (vok. *Staatsgerichtsbarkeit*) Hansas Kelsenas pabrėžė, kad *actio popularis* pati plačiausia visapusiškos konstitucinės justicijos atliekamos kontrolės garantija, nes kiekvienas asmuo gali kreiptis į konstitucinį teismą. Tačiau H. Kelsenas padarė išvadą, kad *actio popularis* nėra praktiška konstitucinės justicijos atliekamos kontrolės priemonė, nes esant *actio popularis* gali pasitaikyti piktnaudžiavimo atvejų.

– Antra, yra tik keletas šalių, kuriose nenumatyta bent tam tikra galimybė asmenims tiesiogiai kreiptis dėl normos ar individualaus akto konstitucingumo.

– Trečias pastebėtas dalykas – bendrosios kompetencijos teismų reikšmė, susijusi su galimybe atskiriems asmenims kreiptis į konstitucinį teismą. Galima kalbėti apie bendrosios kompetencijos teismų kaip tarpininkų vaidmenį. 2011 m. atliktoje individualaus kreipimosi į konstitucinės justicijos institucijas studijoje Venecijos komisija išskiria siauro dalyko konstitucinius skundus (angl. *normative constitutional complaints*) ir plataus dalyko konstitucinius skundus (angl. *full constitutional complaints*); pirmieji yra nukreipti prieš konstitucijai prieštaraujančių norminių aktų (įstatymų) taikymą, o antrieji – prieš konstitucijai prieštaraujančius individualius aktus, neatsižvelgiant į tai, ar jie grindžiami konstitucijai prieštaraujančiu norminiu aktu.

Siauro dalyko konstituciniai skundai gali būti skirstomi į dvi rūšis: jei bendrosios kompetencijos teismas abejoja, ar konkrečioje byloje taikytinu norminiu aktu pažeidžiama konstitucija, jis konstitucinio teismo prašo tokį įstatymą panaikinti arba jam pateikia prašymą priimti preliminarų sprendimą (vok. *Vorabentscheidung*). Pirmuoju atveju proceso bendrosios kompetencijos teisme šalys gali tik pasiūlyti pateikti prašymą konstituciniam teismui dėl preliminaraus sprendimo priėmimo ar minėto įstatymo panaikinimo. Tokia teisinė padėtis Austrijoje buvo iki 2015 m. Antruoju

atveju proceso bendrosios kompetencijos teisme šalių pozicija gali būti stipresnė (tokia teisinė padėtis Austrijoje yra nuo 2015 m.): bylos, kurią išnagrinėjo pirmosios instancijos teismas, šalis gali pareikšti, kad jos teisės pažeidžiamos dėl to, kad taikomas konstitucijai prieštaraujantis įstatymas.

Pasinaudodamas plataus dalyko konstituciniu skundu atskiras asmuo gali ginčyti bet kokią institucijos veiksmą, kuriuo tiesiogiai tuo metu pažeidžiamos pagrindinės jo teisės. Ryškiausias tokio skundo variantas yra individualus konstitucinis skundas, kuriuo asmeniui suteikiama teisinė priemonė ginčyti bendrosios kompetencijos teismų galutinius sprendimus.

– Paskutinė individualaus kreipimosi į konstitucinį teismą galimybė, kurią norėčiau paminėti, – tai bendro pobūdžio normos ginčijimas, kai pareiškėjas turi įrodyti, kad teisine nuostata tiesiogiai pažeidžiamos jo teisės, teisėti interesai ar teisinė padėtis.

2. KREIPIMASIS Į BENDROSIOS KOMPETENCIJOS IR ŽEMESNĖS PAKOPOS TEISMUS KAIP PAGRINDINĖ TEISĖ

Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą yra viena esminių pagrindinių teisių, o kreipimasis į nepriklausomą ir nešališką teismą – svarbus procesinis aspektas. Atsižvelgdamas į Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) 6 straipsnį (kuris atitinka Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnį), EŽTT pabrėžia, kad teisė kreiptis į teismą turi būti praktiška ir veiksminga, o ne teorinė ar iliuzinė. Visame pasaulyje konstituciniai teismai (kartu su bendrosios kompetencijos teismais) yra pagrindiniai šios teisės saugotojai. Klausimyno atsakymai rodo, kad daugelis konstitucinių teismų sprendžia panašius klausimus. Daugelis teismų praktikos pavyzdžių liudija, kad individualus kreipimasis į teismus yra opi tema visame pasaulyje ir kad problemos neapsiriboja konkrečiu geografiniu regionu ar teisine kultūra. Kreipimosi į teismą apribojimai gali būti įvairaus pobūdžio, ir reikia atsižvelgti į tai, kad ne visais jais pažeidžiama pagrindinė teisė kreiptis į teismą. Norėčiau pabrėžti tik vieną konkretų dalyką, kuris, atrodo, daugelyje šalių yra konstitucinė problema, – tai žyminis mokesčio įvedimas proceso šalims.

Pagrindinis klausimas, susijęs su asmens galimybe kreiptis į teismą, atsispindi Estijos Aukščiausiojo Teismo sprendime: „Teisė į teisminę gynybą ir teisė į apeliaciją yra svarbios pagrindinės teisės ir <...> šios teisės turi būti garantuotos kiekvienam, ne tik tiems, kurie gali finansuoti savo išlaidas.“ Vengrijos Konstitucinis Teismas, palaikydamas panašią argumentavimo kryptį, nurodo „diskriminaciją dėl asmens finansinės padėties“.

Kaip jau aišku, žyminio mokesčio įvedimas savaime nėra neteisėtas. Kaip teigia Latvijos Konstitucinis Teismas, „įvairių mokesčių mokėjimas kaip asmens teisės laisvai kreiptis į teismą apribojimas yra leistinas tik tuo atveju, jei tai nėra kliūtis, kuri užkerta kelią asmeniui įgyvendinti teisę laisvai kreiptis į teismą“. Akivaizdu, kad

konstitucinis teismas turi įvertinti kiekvieną konkretų reguliavimą ir jo kontekstą, o tai dažnai yra sudėtinga užduotis. Kartais bylos yra panašios: 1961 m. Italijos Konstitucinis Teismas paskelbė prieštaraujančiu Konstitucijai vadinamąjį *solve et repete* (lot., „pirma sumokėk, tada reikalauk“) metodą, taikytą mokesčių teisėje. Pagal šį metodą pirmiausia privaloma sumokėti mokesčius, ir tai yra būtina išankstinė sąlyga, kad būtų galima šio mokesčio teisėtumą ginčyti teisme. Konstitucinis Teismas nusprendė, kad tai prieštarauja lygybės principui, nes mokesčių mokėtojai yra diskriminuojami, atsižvelgiant į jų ekonominę padėtį, tuo, kad tik turtingi asmenys turi galimybę siekti teismo sprendimų ir kad tai prieštarauja konstituciniams principams, kuriais remiantis visiems piliečiams suteikiama teisė kreiptis į teismą lygiais pagrindais. Bosnijos ir Hercegovinos Konstitucinis Teismas neseniai priimtame panašiam sprendime paskelbė prieštaraujančia Konstitucijai nuostatą, pagal kurią teismui buvo draudžiama imtis kokių nors veiksmų, jei mokesčių mokėtojas nesumokėjo įstatymo nustatyto mokesčio.

3. KITOS SUBJEKTYVŲ TEISĖS, SUSIJUSIOS SU TEISĖS VIRŠENYBE

Kaip rodo klausimyno atsakymai, teisės viršenybė yra vyraujantis viso pasaulio konstitucinių teismų praktikos veiksnys. Kaip pažymima Venecijos komisijos patvirtintame Teisės viršenybės aspektų kontroliniame sąraše, „teisės viršenybė, grindžiama visuotinai galiojančiu bendru pagrindu, tapo „pasauliniu idealu ir siekiu““. Šiame kontekste reikia pažymėti, kad pirmiau paminėtų pagrindinių ir žmogaus teisių svarba kartais priešpriešinama teisės viršenybės principui. Iš tikrųjų pavieniais atvejais gali būti prieštaravimų tarp minėtų teisių ir teisės viršenybės principo, tačiau apskritai, kaip klausimyno atsakyme pabrėžė Kirgizijos Aukščiausiojo Teismo Konstitucinė kolegija, „tarp šių dviejų idėjų dažniausiai egzistuoja sutarimas“. Glaudus ryšys tampa akivaizdus iš trumpo sakinio, suformuluoto Pietų Korėjos Konstitucinio Teismo praktikoje: „Konstitucija grindžiama pamatine idėja, kad teisės viršenybe paremtas valdymas įgyvendinamas, jei jis apsaugo pagrindines piliečių teises nuo valstybės valdžios piktnaudžiavimo.“ Šį klausimą ketinu aptarti savo pranešimo paskutinėje dalyje, skirtoje teisės viršenybei kaip bendrai koncepcijai, kai konstitucijos tekste nėra nurodyta konkrečių pagrindinių teisių.

Šiuo atveju, įvertinus atitinkamus konstitucinių teismų atsakymus į klausimą, pakanka pažymėti du konkrečius dalykus:

– Teisės viršenybė ypač svarbi baudžiamosios teisės kontekste. Galima tiesiog paminėti kelis konstitucinių teismų praktikos pavyzdžius: Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas suformulavo keturis teisinės valstybės principus: teisėtų lūkesčių, proporcingumo, veiksmingo teisėtų interesų gynimo ir teismų nepriklausomumo. Kiti teismai, pvz., Azerbaidžano ir Čilės konstituciniai teismai, nustatydami proporcingumo principą kaip neatsiejamą konstitucijos dalį, taip pat rėmėsi teisinės

valstybės principu. 2015 m. Baltarusijos Konstitucinis Teismas nagrinėjo liudytojų teisę baudžiamajame procese gauti teisinę pagalbą. Įvairiuose sprendimuose Belgijos ir Lietuvos konstituciniai teismai suformavo praktiką, susijusią su pagrindiniais šiuolaikinės baudžiamosios teisės principais ir kartu – su subjektinėmis teisėmis, pavyzdžiui, *ne bis in idem*, *nullum crimen sine lege* ir *nulla poena sine lege*. 2016 m. Rusijos Federacijos Konstitucinis Teismas paskelbė kai kurias Baudžiamojo proceso kodekso nuostatas prieštaraujančiomis Konstitucijai, ir šis pavyzdys iliustruoja glaudų teisės viršenybės ir pagrindinių teisių ryšį: minėtas teismas turėjo nagrinėti teisinę situaciją, kai teisiamosios moterys buvo traktuojamos skirtingai nei teisiamieji vyrai teisės, kad jų bylas nagrinėtų prisiekusiųjų teismas, požiūriu. Pagrindinis teismo argumentas buvo moterų ir vyrų teisinės lygybės įstatymui principas kalbant apie jų galimybę kreiptis į teismą, šis principas yra pagrįstas trimis Rusijos Konstitucijos nuostatomis, kuriose atsispindi teisės viršenybės principas.

– Antrasis mano pastebėtas dalykas yra tas, kad konstituciniai teismai dažnai turi spręsti dėl nepakankamo įstatymų teisinio tikrumo. Tiesiog pateiksiu jums vieną pavyzdį iš Vengrijos Konstitucinio Teismo praktikos: 2013 m. priimtame sprendime šis teismas konstatavo, kad Konstitucijai prieštarauja nuostata, kuria draudžiama viešai naudoti totalitarizmo simbolius ir už šio draudimo pažeidimą numatyta bausmė, nes ši nuostata buvo pernelyg neaiški – pernelyg plačiai apibrėžė nusikalstamos veikos sferą. Čia vėl matyti, kad ryšys su pagrindinėmis teisėmis Vengrijos Konstituciniam Teismui yra akivaizdus: jis konstatavo, kad nagrinėjama nuostata pažeidė teisės viršenybės principą ir teisinį tikrumą ir taip neproporcingai apribojo įsitikinimų išraiškos laisvę. Taip pat norėčiau jums parodyti, ką dar galima išvesti iš teisinio tikrumo principo: Latvijos Konstitucinio Teismo teigimu, vadovaujantis šiuo principu reikalaujama, kad teismų galutiniai sprendimai nebūtų ginčijami, o tai reiškia, kad proceso užbaigimas privalo būti užtikrintas teisiškai.

Ši trumpa apžvalga rodo, kad „teisės viršenybės“ samprata ar principas konstituciniams teismams yra beveik *konstitucinis visraktis*. Nors atrodo, kad neįmanoma atsekti kiekvieno konkretaus teisinės sistemos tradicijos ypatumo, daugeliu atvejų aiškiai regimas glaudus tarpusavio santykis su pagrindinių teisių suvokimu ir jų įgyvendinimu. Šiame kontekste reikėtų paminėti Venecijos komisijos Teisės viršenybės aspektų kontrolinį sąrašą, kuriame nurodyti visam pasauliui būdingi bendri teisės viršenybės bruožai.

4. TEISĖS VIRŠENYBĖS BENDROJI SAMPRATA, KURIA PERŽENGIAMOS KONKREČIŲ PAGRINDINIŲ TEISIŲ RIBOS

Tose konstitucinėse sistemose, kuriose pagrindinės teisės nėra iki galo kodifikuotos, teisės viršenybės funkcija galėtų būti specifinė. Reikia atminti, kad šiandien daugelyje konstitucijų yra išsamus pagrindinių teisių sąrašas. Tokiais atvejais spragai užpildyti retai tenka taikyti teisės viršenybės principą. Pavyzdžiui, Prancūzijos

Konstitucinė Taryba savo atsakyme į klausimyną pabrėžia, kad pagrindinės teisės yra įtvirtintos pačioje Konstitucijoje, todėl nėra būtina remtis bendresniu teisės viršenybės principu. Tas pats metodas, atrodo, taikomas keliose kitose šalyse, pavyzdžiui, Suomijoje ar Madagaskare. Šiuo požiūriu rašytinio pagrindinių teisių katalogo pranašumai nusveria sunkumus, susijusius su teisės viršenybės principo, kuris yra bendras konceptas, taikymu. Todėl suprantama, kad konstituciniai teismai yra linkę remtis konstitucijos tekste nustatytais teisėmis. Kai Europos pagrindinių teisių katalogai yra konstitucinės teisės dalis, kaip yra Austrijoje, konstitucinis teismas dažnai tiesiogiai remiasi ne tik Konvencija, bet vis dažniau – ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. Kartais yra derinamos nacionalinė teisės viršenybės samprata ir nuorodos į Europos pagrindines teises.

Tačiau beveik nėra išsamaus ir savaime suprantamo pagrindinių teisių katalogo. Būtent tokiu atveju naudojama teisės viršenybės principu: konstituciniai teismai šiuo principu remiasi aiškindami ir tikslindami esamas pagrindines teises. Net jei konstitucijose ir egzistuoja platus pagrindinių teisių katalogas, konstituciniai teismai į jį žiūri dar plačiau. Kalbant apie galimybę kreiptis į teismus ginčiuose, kylančiuose iš viešų teisinių santykių, Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo praktika grindžiama teisės kreiptis į teismą garantija (vok. *Rechtswegegarantie*), numatyta Vokietijos Pagrindinio Įstatymo 19 straipsnio 4 dalyje. Kituose teisiniuose ginčiuose panaši garantija kildinta iš Pagrindinio Įstatymo 20 straipsnio 3 dalies, aiškinamos kartu su 2 straipsnio 1 dalimi. Ši garantija reiškia ne tik galimybę kreiptis į teismą, bet ir teisę į išsamią faktinių aplinkybių tyrimo ir teisės klausimų peržiūrą. Panašų požiūrį galime rasti EŽTT praktikoje, susijusioje su Konvencijos 6 straipsniu.

Dar vieną pavyzdį galima rasti Turkijos Konstitucinio Teismo praktikoje: Turkijos Konstitucijos antrojoje dalyje „Asmens teisės ir pareigos“ yra nustatytas išsamus pagrindinių teisių sąrašas. Jos 36 straipsnis išdėstytas taip: „Kiekvienas asmuo turi teisę dalyvauti teismo procese kaip ieškovas arba atsakovas, taip pat teisę į teisingą teismo procesą naudojant teisėtas priemones ir procedūras. Joks teismas negali atsakyti bylos svarstymo, jei ta byla priklauso jo kompetencijai.“ Turkijos Konstitucijos trečiojoje dalyje neatidėliotinas teismo sprendimų vykdymas minimas kaip valdžios institucijų pareiga. Turkijos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad sistemoje, kurioje vyrauja teisės viršenybė, teismo sprendimų nevykdymas yra nepriimtinas. Todėl viena pagrindinių Turkijos Konstitucijos 36 straipsnyje įtvirtintų teisių yra asmens teisė į tai, kad teismų sprendimai būtų vykdomi nedelsiant. Kitaip tariant, Turkijos Konstitucinis Teismas objektyvią taisyklę paverčia subjektine teise. Ir tai nėra izoliuotas pavienis sprendimas: Turkijos Konstitucinis Teismas objektyvią teismų pareigą kuo greičiau užbaigti bylas (Turkijos Konstitucijos 141 straipsnis) aiškina kaip subjektinę teisę, kurią apima teisė į teisingą bylos nagrinėjimą, įtvirtinta Turkijos Konstitucijos 36 straipsnyje.

Tai tik du teisės viršenybės principo taikymo pagrindinių teisių aiškinimui ir vystymui pavyzdžiai. Panašų požiūrį į procesines garantijas galima rasti Gruzijos Konstitucinio Teismo praktikoje.

IŠVADOS

Pirmiau pateiktos išvalgos leidžia man daryti tokias išvadas. Per žmogaus perspektyvą atsiskleidžia ypatinga teisės viršenybės principo vertė. Tai yra ne atskirai egzistuojanti, o pamatinė koncepcija, susijusi ne tik su demokratija, bet ir su subjektiškėmis pagrindinėmis ir žmogaus teisėmis. Teisės viršenybės principas – pagrindinių subjektinių teisių pagrindas, kartu jis užpildo spragas tais atvejais, kai šios teisės nesuteikia pakankamos apsaugos. Tai, kiek objektyvūs principai užpildo subjektinių teisių spragas, priklauso nuo konkrečios konstitucinės tvarkos. Tačiau teisės viršenybė ir pagrindinės teisės yra neatskiriami konstituciniai elementai ir principai, įtvirtinti ne tik nacionalinėse konstitucijose, bet ir tarptautiniuose, regioniniuose ir Europos dokumentuose, visų pirma žmogaus teisių srityje, pvz., Konvencijoje.

THE KEYNOTE SPEECH DELIVERED AT SESSION 4 “THE LAW AND THE INDIVIDUAL”

Christoph GRABENWARTER

Judge of the Constitutional Court of the Republic of Austria

Summary

In the context of the rule of law as determined by the relationship between the individual and the law, this contribution singles out access to a court as one of primary questions of interest when it comes to courts and constitutional courts. It is acknowledged that the fundamental rights enshrined in the constitution establish a connection between the constitutional court of a country and its citizens or those subject to its jurisdiction.

A comparative view undertaken in the contribution identifies and describes a variety of systems of individual access to constitutional courts: *action popularis*, allowing anyone to submit an initiative for assessing the constitutionality of a law; a system that does not provide for at least some kind of individual access to challenge the constitutionality of a norm; “normative constitutional complaints”; “full constitutional complaints”; and a system providing for a challenge against a general norm while requiring the applicant to prove that the norm directly interferes with his or her rights.

Individual access to constitutional courts is followed by the discussion of access to ordinary and lower courts and other individual rights related to the rule of law. Ordinary courts, together with constitutional courts, are defined as the main guardians of the practical and effective right of access to a court. With regard to limitations of access to a court, one specific feature, namely the imposition of court fees on the parties to the proceedings, which may violate access to a court, is highlighted.

The contribution also provides some thoughts on the concept of the rule of law beyond individual rights. It is observed that most constitutions contain a comprehensive list of fundamental rights. In these cases, it is showed that recourse to the principle of the rule of law to fill the gaps is rarely needed.

But where fundamental rights are not fully or exhaustively codified, it is made clear that the rule of law comes into play as a basic concept and is used by constitutional courts as a tool for the interpretation and further development of fundamental rights.

In conclusion, the contribution underlines that the rule of law is the foundation of fundamental individual guarantees and that it also fills gaps where the rights do not offer sufficient protection. It is pointed out that the idea that the rule of law and fundamental rights are inseparable constitutional elements is reflected not only in national constitutions, but also in international, regional, and European law, such as the European Convention on Human Rights.

Vilnius, 2017 m. rugsėjo 13 d.

CDL-WCCJ-GA(2017)007

PASAULIO KONSTITUCINĖS JUSTICIJOS KONFERENCIJOS IV KONGRESAS

Vilnius, Lietuva, 2017 m. rugsėjo 11–14 d.

TEISĖS VIRŠENYBĖ IR KONSTITUCINĖ JUSTICIJA ŠIUOLAIKINIAME PASAULYJE

VILNIAUS KOMUNIKATAS

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo maloniu kvietimu Pasaulio konstitucinės justicijos konferencija (toliau – Pasaulio konferencija) 2017 m. rugsėjo 11–14 d. Vilniuje surengė savo IV kongresą.

Šiuo metu Pasaulio konferencija vienija 111 konstitucinių teismų, konstitucinių tarybų, aukščiausiųjų teismų ir konstitucinių kolegijų (toliau – konstituciniai teismai) iš visų penkių žemynų. Ji skatina konstitucinį teisingumą (suprantamą kaip konstitucinė priežiūra, taip pat jurisprudencija žmogaus teisių srityje) kaip pagrindinį demokratijos, žmogaus teisių apsaugos ir teisės viršenybės elementą (Pasaulio konferencijos statuto 1 straipsnio 1 dalis).

IV kongrese dalyvavo 91 konstitucinio teismo ir lygiavertės institucijos delegacijos, iš viso 422 dalyviai.

IV kongreso tema, kurią pasiūlė priimančiosios šalies Teismas ir patvirtino Pasaulio konferencijos Biuras, – „Teisės viršenybė ir konstitucinė justicija šiuolaikiniame pasaulyje“. Ši IV kongreso tema buvo suskirstyta į keturias potemes:

- 1) Teisės viršenybės sampratų įvairovė;
- 2) Nauji iššūkiai teisės viršenybei;
- 3) Teisė ir valstybė;
- 4) Teisė ir žmogus.

Remdamiesi klausimyno atsakymais, kiekvieną potemę pristatė pagrindiniai pranešėjai, o paskui jas aptarė IV kongreso diskusijų dalyviai. Baigiamojoje sesijoje pagrindinius pranešimus ir kiekvienos sesijos diskusijas apibendrino specialiai paskirti pranešėjai.

Nors teisės viršenybės principas kiekvienoje valstybėje aiškinamas specifiskai, šiuolaikiniame pasaulyje jis yra kiekvienos teisės sistemos kertinis akmuo ir glaudžiai susijęs su demokratija ir žmogaus teisių apsauga. Teisės viršenybė yra visuotinai pripažįstamas, nuo konstitucijos neatsiejamas principas. Pagal jį, kaip pagrindinį konstitucinį principą, reikalaujama, kad teisė būtų grindžiama tam tikromis visuotinėmis vertybėmis, taigi jis iš esmės slypi kiekviename konstituciniame klausime.

Pagal savo konstitucinę kompetenciją konstituciniai teismai užtikrina pagarbą nacionalinėms konstitucijoms ir jų įgyvendinimą, taip pat daro didelę įtaką formuojant teisės viršenybės principo turinį. Įvairūs šio principo aspektai atskleidžiami konstitucinės justicijos praktikoje. Konstitucinės justicijos poveikis teisinės valstybės stiprinimui ir asmens teisių apsaugos užtikrinimui yra toks pat svarbus, kaip ir suinteresuotumas jį tirti.

Yra daug konstitucinių sistemų, o konstitucinių teismų įtaka priklauso nuo atitinkamų jų konstitucijų jiems suteiktų įgaliojimų.

Be pagrindinės temos, vadovaujantis mūsų ankstesnių kongresų praktika, IV kongrese taip pat buvo įvertinta, kaip įgyvendinamas konstitucinių teismų Pasaulio konferencijos narių nepriklausomumas.

Šiuo klausimu IV kongrese vykusiose diskusijose paaiškėjo, kad ne vienas teismas yra patyręs atitinkamos savo šalies vykdomosios ar įstatymų leidžiamosios valdžios, taip pat žiniasklaidos spaudimą. Tai paprastai nutinka, kai teismai priima sprendimus, nepatinkančius kitoms valstybės valdžios institucijoms arba politikos atstovams. Keletas teismų yra susidūrę su aštria ir nepagrįsta kritika.

IV kongreso dalyviai ragina teismus Pasaulio konferencijos narius priešintis spaudimui ir priimti sprendimus tik remiantis jų atitinkamų šalių konstitucijomis ir jose įtvirtintais principais. To paties lygmens teismų tiek regioniniuose forumuose, tiek Pasaulio konferencijoje reiškiamas solidarumas gali būti naudingas su spaudimu kovojančiam teismui. Pasaulio konferencija yra pasirengusi per savo Biurą teikti geranorišką pagalbą spaudimą patiriančioms teismams, jei jie to pageidautų. Pasaulio konferencija smerkia bet kokius atitinkamos šalies konstitucijai prieštaraujančius mėginimus bet kurioje šalyje pažeisti teisės viršenybės principą.

Pasaulio konferencijos 2-oji Generalinė asamblėja pakeitė Pasaulio konferencijos statutą ir išrinko Džibučio Konstitucinę Tarybą bei Dominikos Respublikos, Indonezijos ir Italijos konstitucinius teismus Biuro nariais iki kitos eilinės Generalinės asamblėjos, kuri vyks 2020 m. (Statuto 4 straipsnio b punkto 1 dalis).

Pasaulio konferencijos Biuro 12-ajame posėdyje (įvyko 2017 m. rugsėjo 11 d. Vilniuje) buvo patvirtinta Europos Tarybos Venecijos komisijos, kuri veikia kaip Pasaulio konferencijos Sekretoriatas, finansinė ataskaita.

Biuras pritarė Alžyro Konstitucinės Tarybos pasiūlymui Pasaulio konferencijos V kongresą 2020 m. surengti šioje šalyje.

Pasaulio konferencijos nariai ir visos kitos IV kongreso dalyvių delegacijos reiškia nuoširdžią padėką Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui už svetingą priėmimą ir puikų organizacinį darbą rengiant IV kongresą, o Venecijos komisijai – už svarią pagalbą kaip Sekretoriatui.

VENECIJOS KOMISIJOJE

VENECIJOS KOMISIJOS VEIKLOS APŽVALGA

2017 m. liepos 1 d. – rugsėjo 30 d.

Liepos 5 d. Strasbūre (Prancūzija) Venecijos komisijos generalinis sekretorius Thomas'as Markert'as su Europos Parlamento delegacija Europos Sąjungos ir Armėnijos ir Europos Sąjungos ir Azerbaidžano parlamentinio bendradarbiavimo komitetuose, taip pat Europos Sąjungos ir Gruzijos parlamentiniame asociacijos komitete pasikeitė nuomonėmis apie Gruzijos konstitucinę pertvarką. Susitikime dalyvavo Gruzijos Parlamento pirmininkas Irakli'is Kobakhidze'ė.

Liepos 5–6 d. Rabate (Marokas) Venecijos komisijos pirmininko pavaduotoja Herdis Kjerulf Thorgeirsdottir dalyvavo Viešojo administravimo ir valstybės institucijų modernizavimo 13-ajame forume „Kova su korupcija Afrikos viešųjų paslaugų sektoriuje kaip vienas iš atsakingo valdymo veiklos aspektų“ ir jame pristatė Venecijos komisijos parengtą „Teisės viršenybės aspektų kontrolinį sąrašą“.

Liepos 18 d. Strasbūre (Prancūzija) Venecijos komisijos pirmininkas Gianni'is Buquicchio'as, reaguodamas į Lenkijoje priimamus teisminę sistemą keičiančius įstatymus, savo pareiškimu priminė, kad teismų nepriklausomumas yra teisės viršenybės pagrindas, įtvirtintas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje. Pareiškime, be kita ko, pažymėta, kad bet koks teisės

aktas, sudarantis prielaidas savavališkai nutraukti teisėjų kadenciją, gali būti laikomas šiurkščiu Europos konstitucinio paveldo pažeidimu.

Liepos 21 d. Strasbūre (Prancūzija), Europos Taryboje, Venecijos komisija paskelbė preliminariąją nuomonę dėl Venesuelos konstitucinės krizės teisinių aspektų.

Rugpjūčio 7 d. Pasaulio konstitucinės justicijos konferencijos (PKJK) nariu tapo Kenijos Aukščiausiasis Teismas. PKJK narių padaugėjo iki 110.

Rugpjūčio 9–10 d. Sole (Indonezija) Venecijos komisijos pirmininkas Gianni'is Buquicchio'as dalyvavo Azijos konstitucinių teismų ir kitų konstitucinės justicijos institucijų asociacijos tarptautiniame simpoziume „Konstitucinis teismas – ideologijos ir demokratijos sergėtojas pliuralistinėje visuomenėje“.

Rugpjūčio 11 d. Strasbūre (Prancūzija) Venecijos komisija paskelbė preliminariąją nuomonę, kurioje nurodė, kad Vengrijos aukštojo mokslo įstatymo nuostatos iš esmės atitinka bendrąją Europos praktiką, tačiau sukritikavo įstatyme keliamų reikalavimų taikymą jau veikiantiems užsienio universitetams ir pažymėjo, kad jie galėtų būti laikomi per griežtais ar net nepagrįstais.

Rugsėjo 1 d. Strasbūre (Prancūzija), Europos Taryboje, Venecijos komisijos

pirmininkas Gianni'is Buquicchio'as savo pareiškime dėl Gruzijos konstitucinės pertvarkos išreiškė nusivylimą dėl sprendimo iki 2024 m. atidėti proporcinės rinkimų sistemos įgyvendinimą ir dėl Gruzijos politinių partijų nesugebėjimo derybomis pasiekti sutarimą dėl peržiūrėtos Konstitucijos.

Rugsėjo 11–14 d. Vilniuje (Lietuva) surengto PKJK IV kongreso metu įvyko dešimties konstitucinių teismų ir kitų konstitucinės justicijos institucijų regioninių ir lingvistinių grupių susitikimai, taip pat PKJK Biuro 12-asis susitikimas, 2-oji Generalinė asamblėja ir speciali

111-os PKJK narių nepriklausomumo apžvalga.

Rugsėjo 14 d. Venecijos komisijos atstovai dalyvavo Moldovos Respublikos Parlamento Saugumo komiteto surengtoje konferencijoje, kurioje su visomis suinteresuotosiomis šalimis aptartos dvejose Venecijos komisijos nuomonėse, priimtose 2016 m. gruodžio ir 2017 m. kovo mėn., pateiktos išvados ir rekomendacijos dėl „Saugumo įgaliojimų“ kaip specialiąsias tyrimo priemones nustatančių įstatymų projektų ir dėl apaugos nuo kibernetinių nusikaltimų.

KONSTITUCINIO TEISMO KRONIKA

2017 m. liepos 1 d. – rugsėjo 30 d.

Liepos 28 d., Kišiniovas (Moldova)

Konstitucinio Teismo pirmininkas Dainius Žalimas dalyvavo Konstitucijos dienos iškilmėse. Moldovos Respublikos Konstitucija priimta 1994 m. liepos 29 d., o įsigaliojo beveik po mėnesio – rugpjūčio 27 d. Joje įtvirtinta, kad Moldovos Respublika yra suvereni, nepriklausoma, suvienyta ir nedaloma demokratinė teisinė valstybė.

Rugpjūčio 29 d., Vilnius

Konstitucinio Teismo pirmininkas Dainius Žalimas susitiko su Lietuvoje viešėjusiais Ukrainos nacionalinio anti-korupcijos biuro (NABU) ir Generalinės prokuratūros Specialiojo antikorupcijos skyriaus (SAPO) vadovais. Svečių vizito Lietuvoje tikslas – susipažinti su neteisėto praturtėjimo bylų tyrimo praktika. Jiems buvo pristatytas Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas, kuriuo pripažinta, kad Baudžiamojo kodekso nuostata dėl baudžiamosios atsakomybės už neteisėtą praturtėjimą neprieštarauja Konstitucijai.

Susitikime taip pat dalyvavo teisėjas Vytautas Greičius ir kanclerė Ingrida Danėlienė. Ukrainos antikorupcinėms institucijoms atstovavo NABU direktorius Artemas Sytnykas ir jo pavaduotojas Gizo Uglava, SAPO vadovas Nazaras Cholodnitskis ir Europos Sąjungos projekto, skirto kovai

su korupcija Ukrainoje, vadovė Eka Tkešelašvili.

Rugsėjo 11–14 d., Vilnius

Vilniuje, Nacionalinėje dailės galerijoje, vyko Pasaulio konstitucinės justicijos konferencijos (PKJK) IV kongresas, kurį organizavo Konstitucinis Teismas kartu su Europos Tarybos Europos komisija „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisija). Jo tema – „Teisės viršenybė ir konstitucinė justicija šiuolaikiniame pasaulyje“, tikslas – skatinti konstitucinės justicijos institucijų teisėjams naudingą tarptautinio masto dialogą, stiprinti konstitucinę teisingumą, kuris yra demokratijos, žmogaus teisių apsaugos ir teisės viršenybės pagrindas.

PKJK IV kongresas sukėlė didžiulį susidomėjimą. Jame dalyvavo 91-os įvairių pasaulio valstybių konstitucinės justicijos institucijos atstovai, tarp jų – 85 PKJK nariai, dviejų konstitucinės justicijos institucijų, nepriklausančių šiai organizacijai, atstovai, Europos Žmogaus Teisių Teismo, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo, Europos Sąjungos Bendrojo Teismo delegacijos, kiti svečiai. Iš viso Vilniaus renginyje sulaukta 422 dalyvių ir svečių.

Penkiose sesijose diskutavę įvairių šalių konstitucinės justicijos institucijų atstovai aptarė teisės viršenybės sampratų įvairovę skirtingose valstybėse, konstitucinių teismų

vaidmenį užtikrinant teisės viršenybę, žmogaus konstitucinių teisių apsaugą, konstitucinių teismų nepriklausomumo problemą. Buvo pabrėžta, kad konstituciniai teismai užtikrina pagarbą nacionalinėms konstitucijoms ir jų įgyvendinimą, jie daro didelę įtaką formuojant teisės viršenybės principo turinį, savo praktikoje atskleidžia įvairius šio principo aspektus. Konstitucinės justicijos poveikis teisinės valstybės stiprinimui ir asmens teisių apsaugos užtikrinimui yra toks pat svarbus, kaip ir suinteresuotumas jį tirti.

Diskusijoje apie konstitucinių teismų nepriklausomumą paaiškėjo, kad ne vienas teismas yra patyręs savo šalies vykdomosios ar įstatymų leidžiamosios valdžios, taip pat žiniasklaidos spaudimą. Paprastai taip būna, kai teismai priima sprendimus, nepatinkančius kitoms valstybės valdžios institucijoms arba politikams. Keletas teismų yra sulaukę aštrios ir nepagarbios kritikos.

Baigiant PKJK IV kongresą jo dalyvių paskelbtame Vilniaus komunikate (Vilnius *Communiqué*) pabrėžta, kad teisės viršenybė yra kiekvienos teisės sistemos kertinis akmuo, ji glaudžiai susijusi su demokratija ir žmogaus teisių apsauga. Teisės viršenybė yra visuotinai pripažįstamas, nuo konstitucijos neatsiejamas principas, pagal kurį reikalaujama, kad teisė būtų grindžiama tam tikromis visuotinėmis vertybėmis.

Vilniaus komunikate taip pat pažymėta, kad ne vienas teismas yra patyręs savo šalies vykdomosios ar įstatymų leidžiamosios valdžios, žiniasklaidos spaudimą. Be to, PKJK IV kongreso dalyvių vardu padėkota Konstituciniam Teismui už puikų organizacinį darbą, o Venecijos komisijai – už svarią pagalbą.

PKJK IV kongreso dienomis vyko PKJK Biuro, į kurį deleguojami visų žemynų atstovai, 12-asis posėdis. Jame buvo aptarta situacija Kenijoje, kurios Aukščiausiasis Teismas, panaikinęs prezidento rinkimų rezultatus, patiria politinės valdžios spaudimą. PKJK Biuro nariai išsakė nerimą dėl perrinkimo siekusio prezidento spaudimo Kenijos Aukščiausiajam Teismui.

PKJK Biuro posėdyje renkant PKJK V kongreso vietą pabrėžta žemynų rotacijos svarba. Į Europos žemyną kongresas turėtų grįžti ne anksčiau kaip po 12 metų. Buvo pritarta Alžyro Konstitucinės Tarybos kvietimui PKJK V kongresą 2020 m. surengti šioje šalyje.

PKJK IV kongreso dienomis vykusioje PKJK 2-ojoje Generalinėje asamblėjoje PKJK Biuro nariais iki 2020 m. Generalinės asamblėjos išrinkti Džibučio Konstitucinė Taryba, Dominikos Respublikos, Indonezijos ir Italijos konstituciniai teismai. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, kaip IV kongreso organizatorius, PKJK Biuro nariu lieka iki 2020 m.

CURRENT EVENTS AT THE CONSTITUTIONAL COURT

1 July–30 September 2017

28 July, Chisinau (Moldova)

The President of the Constitutional Court, Dainius Žalimas, participated in the celebration of the Constitution Day. The Constitution of the Republic of Moldova was adopted on 29 July 1994 and, almost one month later, on 27 August, came into force. It states that the Republic of Moldova is a sovereign, independent, unitary, and indivisible democratic state under the rule of law.

29 August, Vilnius

The President of the Constitutional Court, Dainius Žalimas, met with the heads of the National Anti-Corruption Office of Ukraine (NABU) and the Specialised Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAPO) of Ukraine, who were on a visit to Lithuania. The purpose of their visit was to become familiarised with the topic of illicit enrichment and how Lithuania deals with it. At the meeting, the representatives of the Constitutional Court presented the ruling of the Constitutional Court of 15 March 2017 in which the provision of the Criminal Code regarding criminal liability for illicit enrichment was held not in conflict with the Constitution.

Together with the President of the Constitutional Court, Justice Vytautas Greičius and Secretary General Ingrida Danėlienė attended the meeting. The anti-corruption institutions of Ukraine were represented by Director of NABU Artem Sytnyk, his deputy Gizo Uglava,

Head of the SAPO Nazar Kholodnytskyi, and Head of the European Union's Anti-Corruption Initiative in Ukraine Eka Tkeshelashvili.

11–14 September, Vilnius

The 4th Congress of the World Conference on Constitutional Justice (the WCCJ) was held at the National Gallery of Art in Vilnius. It was organised by the Constitutional Court of the Republic of Lithuania together with the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). The topic of the 4th Congress was "The Rule of Law and Constitutional Justice in the Modern World" and its goal was to promote international-level dialogue beneficial to judges of constitutional justice institutions, and to strengthen constitutional justice as a key element of democracy, the protection of human rights, and the rule of law.

The 4th Congress of the WCCJ raised considerable interest. It involved participation of 91 institutions of constitutional justice from different countries: 85 members of the WCCJ, the representatives of two constitutional justice institutions that do not belong to this organisation, also the delegations of the European Court of Human Rights, the Court of Justice of the European Union, and the General Court of the European Union, as well as other guests. The Vilnius event brought together a total of 422 participants and guests.

During the five sessions, the representatives of constitutional justice institutions from various countries discussed the diversity of the concepts of the rule of law in different countries, the role of constitutional courts in ensuring the rule of law, the protection of constitutional human rights, and the independence of constitutional courts. It was emphasised that constitutional courts ensure respect for and the implementation of national constitutions and exert a strong influence on shaping the content of the principle of the rule of law. The different aspects of this principle are revealed in the case law of constitutional courts. The impact of constitutional justice on strengthening a state governed by the rule of law and ensuring the protection of individual rights is as essential as the interest to explore it.

The discussions at the 4th Congress on the independence of constitutional courts showed that a number of courts had come under pressure from the executive and legislative powers and the media of their countries. This generally occurs when courts adopt decisions that displease other state authorities or political actors. Several courts have been subject to fierce and disrespectful criticism.

The Vilnius *Communiqué*, issued by the participants of the 4th Congress WCCJ at the end of the event, emphasises that the rule of law is the cornerstone of every legal system and it is integrally linked to democracy and the protection of human rights. The rule of law is a universally recognised principle, inseparable from the constitution itself. It requires that the law be based on certain universal values. In the Vilnius *Communiqué*, it is also noted that a number of courts have come

under pressure from the executive and legislative powers and the media of their countries. On behalf of the participants of the 4th Congress of the WCCJ, the Vilnius *Communiqué* expressed gratitude to the Constitutional Court of the Republic of Lithuania for outstanding organisational work and to the Venice Commission for its excellent support.

During the 4th Congress, the 12th meeting of the Bureau of the WCCJ (which is composed of representatives from all continents) was held. It discussed the situation in Kenya, where the Supreme Court, having overturned the results of the presidential election, is under pressure from the political authorities. The members of the Bureau of the WCCJ expressed concern over pressure exerted by the President, who had sought re-election, on the Supreme Court of Kenya.

When deciding on the host country of the 5th Congress at the meeting of the Bureau of the WCCJ, the importance of the rotation of continents was emphasised. A Congress may return to the continent of Europe in 12 years at the earliest. It was decided to accept the invitation of the Constitutional Council of Algeria to host the 5th Congress of the WCCJ in 2020.

At the 2nd General Assembly of the WCCJ, which was held during the Congress, the Constitutional Council of Djibouti and the Constitutional Courts of the Dominican Republic, Indonesia, and Italy were elected as members of the Bureau of the WCCJ until the regular General Assembly, which will take place in 2020. The Constitutional Court of the Republic of Lithuania, as the organiser of the 4th Congress, will remain a member of the Bureau of the WCCJ until 2020.

ÉVÉNEMENTS RÉCENTS À LA COUR CONSTITUTIONNELLE

Pendant la période allant du 1 juillet au 30 septembre 2017

Le 28 juillet, Chisinau (Moldavie)

Le président de la Cour constitutionnelle Dainius Žalimas a assisté à la cérémonie organisée à l'occasion du Jour de la Constitution. La Constitution de la République de Moldavie a été adoptée le 29 juillet 1994 et est entrée en vigueur le 29 juillet 1994, à peu près un mois plus tard, à savoir le 27 août. La Constitution établit la souveraineté, l'indépendance, l'unité et l'intégrité de la République de Moldavie, en tant qu'État de droit démocratique.

Le 29 août, Vilnius

Le président de la Cour constitutionnelle Dainius Žalimas a rencontré les chefs du Bureau national anticorruption d'Ukraine (NABU) et du Parquet spécialisé dans la lutte contre la corruption (SAPO) qui se sont rendus en visite officielle en Lituanie. L'objectif de leur visite consistait à avoir accès à la jurisprudence relative aux litiges en matière d'enrichissement illicite. À cet effet, l'arrêt de la Cour constitutionnelle du 15 mars 2017, reconnaissant la conformité de la disposition du code pénal, relative à la responsabilité pénale au titre d'enrichissement illicite, avec la Constitution leur ont été présentés.

Le juge Vytautas Greičius et chancelière Ingrida Danėlienė ont assisté également à cette réunion. Les autorités anticorruption ont été représentées par M. Artem Sytnyk, directeur de NABU et par M. Gizo Uglava, directeur adjoint, ainsi que par M. Nazar Cholodnitski,

chef de SAPO et Mme Eka Tkešelašvili Cholodnitski, chef du projet anti-corruption pour l'Ukraine, lancé par l'UE.

Les 11–14 septembre, Vilnius

La Cour constitutionnelle a organisé, en coopération avec la Commission européenne pour la démocratie par le droit (Commission de Venise), le 4e Congrès de la Conférence mondiale sur la justice constitutionnelle (CMJC) qui s'est tenu à la Galerie nationale d'art, à Vilnius. Ce Congrès, ayant pour thème « L'État de droit et la justice constitutionnelle dans le monde moderne », avait pour objectif de promouvoir le dialogue international utile entre les juges des institutions de justice constitutionnelle et de renforcer la justice constitutionnelle constituant le fondement de la démocratie, de la protection des droits de l'homme et de l'État de droit.

Le 4e Congrès de la CMJC a suscité un intérêt record. Les représentants de 91 institutions de justice constitutionnelle de différents pays du monde ont participé à ce Congrès. Parmi ces institutions figuraient 85 membres de la CMJC, 2 représentants des institutions constitutionnelles ne faisant pas partie de cette organisation, les délégations de la Cour européenne des droits de l'homme, de la Cour de justice de l'Union européenne, du Tribunal de l'Union européenne et autres invités. Au total, 422 participants et autres invités se sont rendus à Vilnius.

Dans le cadre de 5 sessions, les représentants des institutions de justice

constitutionnelle de différents pays ont abordé la diversité de concepts de l'État de droit dans les États différents, le rôle des cours constitutionnelles en assurant l'État de droit, la protection des droits constitutionnels de l'homme et l'indépendance des cours constitutionnelles. Il a été souligné que les cours constitutionnelles garantissaient le respect et l'application des constitutions nationales et influençaient profondément sur le contenu du principe de l'État de droit. Les différents aspects de ce principe apparaissent dans la jurisprudence constitutionnelle. Les effets de celle-ci sur le renforcement de l'État de droit et la garantie de la défense des droits individuels sont essentiels de même que leur étude.

Les discussions sur l'indépendance des cours constitutionnelles ont montré qu'un certain nombre de cours ont été indûment soumises à des pressions des pouvoirs exécutif et législatif de leur pays respectif, mais aussi des médias. Il en est généralement ainsi lorsque les cours rendent des décisions qui déplaisent à d'autres pouvoirs de l'État ou acteurs politiques. Plusieurs cours ont fait l'objet d'âpres critiques féroces et injustes.

À l'issue du 4e Congrès de la CMJC, ses participants ont émis le Communiqué de Vilnius, soulignant que l'État de droit est une pierre angulaire de tout système juridique, étroitement lié à la démocratie et à la protection des droits de l'homme. L'État de droit est le principe largement reconnu et indissociable de la Constitution qui prévoit que le droit doit se reposer sur certaines valeurs universelles. Le communiqué révèle également qu'un certain nombre des cours ont été soumises à des pressions des pouvoirs exécutif et législatif, ainsi qu'à celles des

médias de leurs pays respectifs. En outre, le Communiqué de Vilnius contient les remerciements au nom des participants au 4e Congrès de la CMJC à la Cour constitutionnelle de la République de Lituanie pour une excellente organisation et à la Commission de Venise pour l'assistance considérable.

Dans le cadre du 4e Congrès, le Bureau de la CMJC, qui est représenté par les représentants de tous les continents, a tenu sa 12ème réunion. Lors de cette réunion, la situation du Kenya dont la Cour suprême est soumise à des pressions du pouvoir politique après qu'elle a annulé les résultats des élections présidentielles, a été passée en revue. Les membres du Bureau de la CMJC ont exprimé leur préoccupation au sujet des pressions exercées par le Président, aspirant à la réélection, sur la Cour suprême du Kenya.

Lors de la 12ème réunion du Bureau de la CMJC, l'hôte du 5e Congrès a été choisi en insistant sur l'importance de la rotation entre les continents. Après le Congrès qui a eu lieu à Vilnius, l'un des pays européens aura l'opportunité devenir un hôte du Congrès au plus tôt après 12 ans. Par conséquent, l'invitation du Conseil constitutionnel de l'Algérie à accueillir le 5e Congrès de la CMJC en Algérie en 2020 a été acceptée.

Lors de la 2e Assemblée générale de la CMJC qui a eu lieu dans le cadre du 4e Congrès, le Conseil constitutionnel de Djibouti, ainsi que les cours constitutionnelles de la République dominicaine, d'Indonésie et d'Italie ont été élus membres du Bureau de la CMJC jusqu'à l'Assemblée générale ordinaire en 2020. La Cour constitutionnelle de la République de Lituanie, en tant qu'hôte du 4e Congrès, reste membre du Bureau de la CMJC jusqu'en 2020.

INFORMACIJA APIE KONSTITUCINĖS TEISĖS LITERATŪRĄ

NAUJA KONSTITUCINĖS TEISĖS LITERATŪRA KONSTITUCINIO TEISMO BIBLIOTEKOJE

1. Annual Report of the Constitutional Court of Turkey. – Ankara: The Constitutional Court of the Republic of Turkey, 2016. – 320 p.
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi = The Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan = Конституционный Суд Азербайджанской Республики. – 2017. – 48 p.
3. Compilation of the legislation pertaining the Constitutional Court of Montenegro. – Podgorica: OSCE Mission to Montenegro, 2017. – [244] p.
4. Constitutional Politics in Central and Eastern Europe: From Post-Socialist Transition to the Reform of Political Systems / Edited by Anna Fruhstorfer, Hein Michael. – Wiesbaden: Springer, 2016. – VIII, 576 p. – ISBN 978-3-658-13761-8.
5. Konstitucinė jurisprudencija: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis. – Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2006–. – ISSN 1822-4520.
Nr. 1 (45) sausis–kovas 2017. – 2017. – 240 p.
Nauji Konstitucinio Teismo teisėjai // P. 6–7.
Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas. 2016 metai // P. 113–215.
6. Les Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel / Conseil constitutionnel. – Paris: Dalloz, 2010–. – ISSN 2112-2679.
No. 55–56. – 2017. – 553 p.
La motivation des décisions du Conseil constitutionnel: justifier et réformer / Nicole Belloubet // P. 7–22.
Motivation et justice constitutionnelle: le modèle allemand / Thomas Hochmann // P. 23–32.
La motivation des décisions du Conseil constitutionnel au prisme du modèle ibéro-américain / Alexis Le Quinio // P. 33–44.
La réforme de la motivation des décisions du Conseil constitutionnel à l'épreuve des modèles étrangers: l'exemple du Royaume Uni / Aurélie Duffy-Meunier // P. 45–56.
Les réformes inachevées de la motivation des arrêts de la Cour suprême des États-Unis / Élisabeth Zoller // P. 57–67.
La Commission de Venise du Conseil de l'Europe / Simona Granata-Menghini // P. 68–77.

7. Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. vyriausybių ministrų biografinis žodynas / Mindaugas Tamošaitis, Algis Bitautas, Artūras Svarauskas; [sudarytojai Algis Bitautas, Mindaugas Tamošaitis]; [redakcinė kolegija: Aivas Ragauskas (pirmininkas) ... [et al.]. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016. – 568 p. – ISBN 978-5-420-01778-4.
8. Pasaulio valstybių konstitucijos / Mykolo Romerio universitetas; [redakcinė kolegija: Darijus Beinoravičius ... [et al.]. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2016. – ISBN 978-9955-19-734-8.
 - T. I. – 2016. – 1136 p. – ISBN 978-9955-19-735-5.
 - T. II. – 2016. – 1016 p. – ISBN 978-9955-19-768-3.
 - T. III. – 2016. – 1360 p. – ISBN 978-9955-19-807-9.
9. The Constitution of the State of the Republic of Indonesia of the Year 1945 in One Manuscript. The Law of the Republic of Indonesia Number 24 of the Year 2003 Regarding the Constitutional Court. – Jakarta: The Constitutional Court of the Republic of Indonesia, 2015. – VIII, 117 p.
10. The Law of the Baltic States / Tanel Kerikmäe, Kristi Joamets, Jānis Pleps, Anita Rodiņa, Tomas Berkmanas, Edita Gruodytė, editors. – Cham: Springer, 2017. – XV, 534. – ISBN 978-3-319-54477-9.
11. The Oxford handbook of comparative constitutional law / Edited by Michel Rosenfeld and András Sajó. – Oxford: Oxford University Press, 2013. – XIX, 1396. – ISBN 978-0-19-968928-6.
12. Transformation of law systems in Central, Eastern and Southeastern Europe in 1989–2015: Liber Amicorum in Honorem Prof. Dr. Dres. H.C. Rainer Arnold / Edited by Andrzej Szymt and Bogusław Banaszak. – Gdańsk: Gdańsk University Press, 2016. – 549 p. – ISBN 978-83-7865-429-2.
13. Unconstitutional Constitutional Amendments: The Limits of Amendment Powers / Yaniv Roznai. – Oxford: Oxford University Press, 2017. – XXXI, 334 p. – (Oxford Constitutional Theory). – ISBN 978-0-19-876879-1.
14. Ustavni Sud Bosne i Hercegovine: 1964–2014. – Sarajevo: Ustavni Sud Bosne i Hercegovine, 2014. – 188 p. – ISBN 978-9958-0389-7.
15. Užsienio šalių ir Europos Sąjungos administracinė teisė: vadovėlis / Ieva Deviatnikovaitė. – Vilnius: Registrų centras, 2017. – 543 p. – ISBN 978-9955-30-246-9.
16. Zbierka nalezov a uzneseni Ustavneho sudu Slovenskej republiky / Ustavni sud Slovenskej republiky. – Košice, 1997–.
 - 2016–2017. – 987 p. – ISBN 978-80-89918-00-3.
17. Yearbook of the Constitutional Court of the Czech Republic 2016. – Brno: Constitutional Court of the Czech Republic, 2017. – 102 p. – ISBN 978-80-87687-12-3.

KONSTITUCINĖ JURISPRUDENCIJA
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis
Nr. 3 (47)
2017 LIEPA–RUGSĖJIS

CONSTITUTIONAL JURISPRUDENCE
Bulletin of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania
No 3 (47)
JULY–SEPTEMBER 2017

JURISPRUDENCE CONSTITUTIONNELLE
Bulletin de la Cour constitutionnelle de la République de la Lituanie
N° 3 (47)
JUILLET–SEPTEMBRE 2017

Viršelio dizainerė *Olga Padvaiskienė*
Viršelio nuotraukų autorius *Ramūnas Danisevičius*

2018 01 05. 12,7 sp. l.
Tiražas 60 egz. Užsakymas 35741

Išleido Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas
Gedimino pr. 36, LT-01104 Vilnius
El. paštas info@lrkt.lt
www.lrkt.lt

Spausdino bendra Lietuvos ir Danijos įmonė UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius
El. paštas info@kopija.lt
www.kopija.lt